

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
БЕРДЯНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Ольга ГУРЕНКО

**ЕТНОКУЛЬТУРНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ
ТА ЇЇ ФОРМУВАННЯ У СТУДЕНТІВ ПЕДАГОГІЧНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ:
ТЕХНОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ**

Монографія

Донецьк
Юго-Восток
2008

УДК 378.147:930.85

ББК 74.58

Г 95

Рецензенти:

Сущенко А.В. – доктор педагогічних наук, професор (Класичний приватний університет).

Щербакова К.Й. – кандидат педагогічних наук, професор (Маріупольський державний гуманітарний університет).

Баханов К.О. – доктор педагогічних наук, професор (Бердянський державний педагогічний університет).

*Рекомендовано до друку ухвалою вченої ради
Бердянського державного педагогічного університету
(протокол №10 від 06.05.2008 р.)*

Гуренко О.І.

Г 95 Етнокультурна компетентність та її формування у студентів педагогічного університету: технологічний аспект: Монографія. – Донецьк: ТОВ “Юго-Восток, ЛТД”, 2008. – 240 с.

ISBN

Монографія складається з чотирьох розділів. У першому розділі викладені теоретичні засади підготовки педагогів до роботи в поліетнічному середовищі. У другому – представлена психолого-педагогічна характеристика етнокультурної компетентності майбутнього педагога: сутність, структура, модель етнокультурної компетентності та рівні її сформованості у студентів педагогічного університету. Третій розділ присвячений технології формування етнокультурної компетентності майбутніх педагогів: її теоретичному обґрунтуванню, специфіці реалізації в умовах педагогічного університету та опису позитивної динаміки сформованості етнокультурної компетентності у студентів. Четвертий розділ монографії має практичне спрямування. У ньому поданий спецкурс “Етнокультура національних меншин українського Північного Приазов’я”, який викладався у межах розробленої технології, та методичні рекомендації до проведення лекційних і семінарсько-практичних занять.

Монографія розрахована на викладачів вищих педагогічних навчальних закладів, організаторів виховної роботи у культурно-освітніх центрах національних груп.

УДК 378.147:930.85

ББК 74.58

ISBN

© О.І.Гуренко, 2008

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	4
РОЗДІЛ 1.	
ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПІДГОТОВКИ ПЕДАГОГІВ ДО РОБОТИ В ПОЛІЕТНІЧНОМУ СЕРЕДОВИЩІ.....	9
1.1. Етнокультурний розвиток підростаючого покоління в умовах поліетнічного середовища як наукова проблема.....	9
1.2. Професійна підготовка педагогів до роботи в поліетнічному середовищі	17
РОЗДІЛ 2.	
ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЕТНОКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ПЕДАГОГА.....	21
2.1 Сутність та структура етнокультурної компетентності в сучасних наукових дослідженнях.....	21
2.2 Модель етнокультурної компетентності майбутнього педагога	36
2.3 Рівні етнокультурної компетентності студентів педагогічного університету та методика їх визначення.....	49
РОЗДІЛ 3.	
ТЕХНОЛОГІЯ ФОРМУВАННЯ ЕТНОКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТУДЕНТІВ ПЕДАГОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ.....	79
3.1 Теоретичне обґрунтування технології формування етнокультурної компетентності студентів педагогічного університету	79
3.2 Реалізація технології формування етнокультурної компетентності студентів в умовах педагогічного університету	93
3.3 Ефективність технології формування етнокультурної компетентності майбутніх педагогів.....	120
РОЗДІЛ 4.	
СПЕЦКУРС “ЕТНОКУЛЬТУРА НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН УКРАЇНСЬКОГО ПІВНІЧНОГО ПРИАЗОВ’Я” ТА МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО НЬОГО	128
4.1 Програма спецкурсу “Етнокультура національних меншин українського Північного Приазов’я”	128
4.2 Методичні рекомендації до проведення лекційних та семінарсько-практичних занять.....	139
ПІСЛЯМОВА	218
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	221

ПЕРЕДМОВА

Соціальний та економічний розвиток сучасного українського суспільства сприяє залученню до активної взаємодії представників різних народів, регіонів, конфесій, культур. Від їх взаємодії, взаємостосунків, взаємопідтримки багато в чому залежить не лише подальший науково-технічний та соціально-економічний прогрес, але й існування людства в складних екологічних, демографічних, економічних та інших умовах. Цим пояснюється зростаючий інтерес суспільства до полікультурних та етнічних процесів, і обґрунтовується соціально-економічна потреба у підготовці сучасної молоді до майбутнього достойного, безпечного та толерантного життя у реальному поліетнічному світі.

Така підготовка полягає у вихованні терпимості до чужого способу життя, чужих звичаїв, традицій, інших почуттів, думок, ідей; шанобливому ставленні до представників інших національностей, поваги до різних культур і релігій; у збереженні і розвитку надбань народів, що населяють Україну, а також пошуку ефективних шляхів взаємодії різних етнокультур, особливо в контексті зближення людей різних національностей та запобігання міжетнічних конфліктів, які мають місце на тлі політичного життя нашої держави.

Значну роль у вирішенні цього питання відіграє саме освіта. В освітньому просторі людина заглиблюється в етнічну культуру свого народу, пізнає національну самобутність регіону, а через них залучається до світової загальнолюдської культури. Провідником культурного спадку етносів, націй, спільнот є педагог, який покликаний залучати майбутнє покоління до численних культурних цінностей, традицій, бути носієм власної етнонаціональної культури та натхненником формування етнокультурної обізнаності підростаючого покоління.

У зв'язку з цим суспільство висуває якісно нові вимоги до підготовки педагогів. Поряд із загальною професійною компетентністю педагогів на порядок денний стало питання формування етнокультурної компетентності майбутніх спеціалістів у галузі освіти і в першу чергу тих, хто покликаний діяти в поліетнічному середовищі.

Аналіз розкриття проблеми професійної компетентності спеціалістів дозволяє стверджувати, що компетентність поєднує в

собі загальнолюдські, професійно значущі цінності, гнучкість професійного мислення, знання, вміння, здатність до самореалізації в соціокультурному середовищі (Н.Кузьміна, О.Лебедева, Л.Лук'янова, А.Маркова, М.Розов та інші).

Вивчення психолого-педагогічної літератури свідчить, що сучасні дослідження в основному присвячені розгляду різних аспектів професійної підготовки педагогів: вдосконаленню освітньої підготовки майбутніх спеціалістів, результатом чого є розробка професіограми вчителя (К.Яцишин, О.Кагальняк, І.Підласий та інші); визначенню професійно значущих якостей педагога (Н.Бессараб, А.Маркова, В.Сластьонін, Г.Сухобська та інші), виявленню системи педагогічних здібностей (О.Ковальов, В.Кондратьєва, В.Крутецький та інші), здійсненню класифікації знань (О.Антонова, В.Сластьонін, Г.Сухобська, Г.Федоров та інші) та вмінь педагога (С.Бреус, В.Крутецький, Н.Кузьміна та інші), що надає можливості для винайдення спеціальних шляхів якісної загальнопедагогічної підготовки.

Однак, аналіз наукових досліджень показує наявність труднощів втілення накопиченого вузівського потенціалу в практику професійної підготовки майбутніх педагогів, покликаних працювати в поліетнічному середовищі (Н.Арзамасцева, Н.Алімжанова, Г.Філіпчук та інші).

Існують окремі роботи (З.Ігушкіна, В.Присакар, С.Федорова та інші), що розглядають підготовку спеціалістів у тісному взаємозв'язку з гуманізацією середовища, де педагог не лише формується як професіонал, але й реалізує себе як активний діяч у відповідному поліетнічному соціумі.

Як показало вивчення наукової літератури (Г.Алімжанова, В.Заслуженюк, С.Федорова, Г.Філіпчук та інші), досягнення цілей етнокультурної освіченості студентської молоді вимагає наукового підходу до організації цього процесу як врахування об'єктивних закономірностей його перебігу, взаємодії системи чинників, що його складають.

Аналіз досліджень, присвячених полікультурному вихованню молоді (Н.Арзамасцева, О.Гукаленко, Г.Снежкова, Г.Філіпчук та інші), показав, що освітній процес повинен будуватися на поєднанні трьох аспектів: загальнолюдського, національного і державного.

Складні процеси, що відбуваються в суспільному житті, актуалізують необхідність навчити підростаюче покоління розумітися в таких проблемах, як місце і роль українців та інших національностей, що населяють Україну, в життєдіяльності держави: національне й загальнолюдське в житті людей; соціальне й етнічне в національному; національна самосвідомість; збереження й передача етнокультурних традицій поколінь тощо.

Вивчення педагогічної літератури показує, що специфіка організації педагогічного процесу в умовах поліетнічного середовища визначена в державних документах, таких як "Концепція національного виховання", "Закон про мови", "Національна доктрина освіти", "Концепція громадянського виховання", "Регіональний компонент освіти" та інші.

Особливої уваги в межах нашої роботи заслуговує "Регіональний компонент освіти", який "відображає національну, економічну, природничу, соціокультурну своєрідність регіону, його історію, традиції та інші відомості, які не ввійшли або недостатньо відображені в державному компоненті змісту освіти, є суттєвими елементами формування світогляду, патріотичних почуттів, необхідних для більш повної етнічної ідентифікації, повноцінного входження особистості в життя в умовах конкретного регіону" [153, с. 220].

Аналіз наукової літератури дозволяє стверджувати, що на сучасному етапі відсутня цілісна методика спрямованого навчання майбутніх педагогів щодо використання етнокультурних традицій національних меншин у навчально-виховній роботі, недостатньо окреслені шляхи формування етнокультурної компетентності студентів на різних етапах вузівського навчання. Не визначеними є функції вчителя в здійсненні навчання й виховання дітей на засадах етнокультури. Відсутні науково обґрунтовані й експериментально перевірені методичні рекомендації щодо формування етнокультурної компетентності студентів.

Для розв'язання завдань, пов'язаних з формуванням етнокультурної компетентності майбутніх педагогів, було проведено повномасштабне експериментальне дослідження на базі Бердянського державного педагогічного університету. Концептуальні положення, хід та результати цього дослідження покладено в основу монографії.

Методологічну основу дослідження складала філософська постановка про національну свідомість та самосвідомість, співвідношення загальнолюдського й національного, соціального й етнічного в національному; про мінливість та сталість елементів національного життя як процесів накопичення, збереження й передачі досвіду поколінь та притаманних нації стереотипів. Вихідними були взяті ідеї соціальної обумовленості розвитку людини як особистості; теорія діяльності та особистісного підходу, індивідуальної й соціальної суб'єктивності людини в його особистісному розвитку у взаємовідносинах з різними спільнотами (Н.Агадуллін, М.Стельмахович, О.Сухомлинська, Г.Філіпчук та інші).

Теоретичними засадами дослідження послуговувалися досягнення психологічної й педагогічної наук у пошуку шляхів та засобів подальшого вдосконалення якості підготовки фахівців освіти. За вихідні були взяті ідеї формування професійної компетентності вчителя (Т.Браже, М.Лук'янова, А.Маркова, В.Стрельников та інші); концепції формування національної свідомості та самосвідомості особистості (А.Любар, М.Стельмахович, Г.Філіпчук та інші); основні підходи до визначення дефініції "культура" в аспекті формування національної свідомості та самосвідомості (Ю.Бромлей, І.Дзюба, Р.Подольний та інші), а також педагогічному аспекті (В.Волков, В.Гриньова, В.Гриньов, В.Лозова, А.Сущенко, Г.Троцько та інші); підходи до поняття "етнокультура" в межах етнографії (Р.Ітс, С.Токарев, Д.Туркіна та інші), етнології (В.Агеєв, О.Садохін, Н.Скворцов та інші), українознавства (В.Заслуженюк, П.Ігнатенко, В.Присакар та інші); положення про формування етнокультурної компетентності (Н.Арзамасцева, О.Кузнецова, Н.Романишина, С.Федорова та інші).

У процесі дослідження застосовувалися методи: теоретичні (аналіз філософських, етнологічних, психологічних та педагогічних джерел, навчально-методичних посібників, педагогічної документації регіональних ВНЗ з метою визначення сутності, структури особливостей формування етнокультурної компетентності студентів та стан роботи з цієї проблеми в педагогічних університетах, що знаходяться в поліетнічній зоні); емпіричні (педагогічний експеримент; діагностичні методи (анкетування, бесіда) з метою вивчення рівня сформованості етнокультурної компетентності майбутніх педагогів, стану роботи з

досліджуваної проблеми у регіональних педагогічних ВНЗ); обсерваційні методи (пряме і побічне спостереження) та вивчення продуктів діяльності для виявлення ефективності технології формування етнокультурної компетентності студентів педагогічного університету); статистичні (методи математичної обробки експериментальних даних (аналітичні розрахунки в межах методу χ^2).

Структура монографії. Монографія складається з чотирьох розділів. У першому розділі викладені теоретичні засади підготовки педагогів до роботи в поліетнічному середовищі. У другому – представлена психолого-педагогічна характеристика етнокультурної компетентності майбутнього педагога: сутність, структура, модель етнокультурної компетентності та рівні її сформованості у студентів педагогічного університету. Третій розділ присвячений технології формування етнокультурної компетентності майбутніх педагогів: її теоретичному обґрунтуванню, специфіці реалізації в умовах педагогічного університету та опису позитивної динаміки сформованості етнокультурної компетентності у студентів. Четвертий розділ монографії має практичне спрямування. У ньому поданий спецкурс “Етнокультура національних меншин українського Північного Приазов’я”, який викладався у межах розробленої технології, та методичні рекомендації до проведення лекційних і семінарсько-практичних занять.

Монографія розрахована на викладачів вищих педагогічних навчальних закладів, організаторів виховної роботи у культурно-освітніх центрах національних груп.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПІДГОТОВКИ ПЕДАГОГІВ ДО РОБОТИ В ПОЛІЕТНІЧНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

1.1 Етнокультурний розвиток підростаючого покоління в умовах поліетнічного середовища як наукова проблема

Нинішній етап відродження України відбувається як за умови відродження власної національної культури, так і впливу на цей процес досягнень і здобутків світової культури. Характерною рисою культурного відродження є швидке зростання національної самосвідомості народів, які населяють її.

Сучасні філософсько-соціальні наукові дослідження свідчать про все більшу увагу до вивчення ціннісних орієнтацій, шанування рідної мови, вірності традиціям, історичній пам'яті; про потребу реалізувати свої національні інтереси, опановувати і передавати національні культурні надбання (Г.Волков, О.Гукаленко, Ю.Павленко, М.Стельмахович, Г.Філіпчук та інші) [45; 178; 226; 248].

Становлення громадян України як її патріотів, виховання дружби народів, віротерпимості, толерантності поряд з наявністю відповідних правових актів, що визначають права і обов'язки громадян держави, є одним з важливих завдань усіх ланок освіти на сучасному етапі, в тому числі і вищої.

Так, стаття 10 Конституції України проголошує, що "держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України". Поряд з цим, "в Україні гарантується вільний розвиток, використання і захист російської, інших мов національних меншин України" [121, с.5]. У статті 11 підкреслюється, що "держава сприяє консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, також розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України" [121, с. 5].

Слід зазначити, що зусилля багатьох держав, міжнародних організацій упродовж віків спрямовувалися на пошук дієвих шляхів, що запобігали б виникненню конфліктів на міжнаціональній основі, створювали б необхідні умови для гармонійного співіснування громадян різних національностей. Нині світова

практика має багатий і цінний досвід, на користь чого говорять вироблені міжнародні стандарти захисту прав осіб, які належать до національних меншин.

Своє відображення вони, зокрема, знайшли в угодах щодо прав меншин у системі Ліги Націй; угодах щодо прав конкретних меншин (головним чином у Європі), що були укладені після другої світової війни; ряді міжнародно-правових документів, що стосуються недискримінації і захисту меншин, прийнятих у системі ООН (один із найважливіших – Декларація про права осіб, які належать до національних або етнічних, релігійних та мовних меншин, прийнята резолюцією 47/135 Генеральної Асамблеї від 18 грудня 1992 року); численних документах, схвалених у системі Ради Європи, серед них найбільш значним є “Рамкова угода про захист національних меншин” (листопад 1994 року); в документах ОБСЄ, зокрема Заключний документ Копенгагенської наради – конференції ОБСЄ з людського виміру (червень 1990 року).

Саме із широким використанням позитивного міжнародного досвіду в Україні формуються основні засади політико-правової бази міжнаціональних відносин як в цілому, так і безпосередньо у сфері етнокультурного розвитку національностей. Визначальними у цій справі стали Декларація прав національностей України, Закони України “Про національні меншини в Україні”, “Про громадянство”, “Про мови в Україні”, “Основи законодавства України про культуру” тощо. Законодавчі документи України, спрямовані на забезпечення інформаційних, культурних, освітніх потреб національних меншин, на відродження й розвиток їхніх мов та літератур, звичаїв і традицій, високо оцінені міжнародними організаціями, зокрема ООН та ОБСЄ, світовим співтовариством. Авторитетні експерти цивілізованою світу називають їх прогресивними. Завдяки цим документам громадяни України різних національностей дістали політичну і правову перспективу інтеграції у демократичне суспільство.

Важливою подією у справі захисту прав національних меншин, які проживають на території колишнього СРСР, стало підписання в жовтні 1994 року у Москві десятима країнами – членами СНД, у тому числі Україною, “Конвенції про забезпечення прав осіб, які належать до національних меншин”. Це дає змогу Україні, з одного боку, налагодити діалог із державами, родинні меншини яких проживають на території України, з іншого – використати нові можливості щодо захисту прав

етнічних українців зарубіжжя в країнах їхнього проживання. Передусім мова йде про сприяння розвиткові національно-культурної самобутності етнічних груп.

Згідно з Конвенцією, особи, які добровільно визнали свою належність до національної меншини, мають право вільно брати участь у культурному житті спільноти, яка утворюється представниками даної групи меншини. Тобто вони можуть: індивідуально чи спільно з членами своєї групи вільно висловлювати, зберігати і розвивати свою етнічну, мовну, культурну самобутність; вільно користуватися рідною мовою як у письмовій, так і в усній формі, мати доступ до інформації, тобто поширювати і обмінюватися нею, включаючи право створювати засоби масової інформації своєю мовою, спілкуватися рідною мовою з органами державної влади, коли для цього є відповідні можливості; мати право на своє національне ім'я та прізвище; добиватися відповідних умов для навчання рідній мові, включаючи відкриття та підтримку навчальних закладів різних рівнів, забезпечення їх програмами, навчальними підручниками, літературою відповідною мовою, сприяти підготовці спеціалістів для роботи в цих навчальних закладах; вживати заходи для збереження та вивчення своєї культурної спадщини, пам'яток історії та культури; звертатися до історії та культури національних меншин під час вивчення історії і культури держави [177].

Отже, законодавство, котре створюється в Україні у сфері міжнаціональної політики, переконливо свідчить, що нашою державою з кількох можливих варіантів обрано побудову багатокультурного суспільства.

На практиці всю діяльність органів законодавчої та виконавчої влади у духовно-культурній галузі можна умовно розділити на такі основні напрями: відродження та розвиток культури українського етносу в межах України; підтримка культурних потреб та прагнень як східної, так і західної українських діаспор; задоволення культурних запитів національних меншин в Україні [177].

З огляду на це, досягнення цілей етнокультурної освіченості молодого покоління в процесі навчання і виховання вимагає наукового конкретно-історичного, особистісно-діяльнісного та системного підходів до організації цього процесу через врахування об'єктивних закономірностей його перебігу і взаємодії системи чинників, що його складають. Науковий підхід до формування

обізнаності в питаннях етнічної культури передбачає відповідний вплив конкретно-історичних умов життєдіяльності даного суспільства взагалі і кожного його члена зокрема.

Конкретно-історичний підхід дає можливість визначити специфічні актуальні завдання етнокультурного розвитку молоді в умовах поліетнічного середовища, головними з яких виступають: формування соціальної активності і професійної компетентності особистості, яка надає їй можливості жити та співпрацювати у громадянському суспільстві, бути готовим взяти на себе відповідальність та здатність розв'язувати конфлікти відповідно до демократичних принципів; здатність до самостійного життєвого вибору на основі гуманістичних цінностей, відповідальності за свої дії; формування інтеркультурного менталітету, сприйнятливості до культурного плюралізму, загальнолюдських цінностей, толерантного ставлення до інших культур і традицій (М.Бердяєв, О.Гукаленко, С.Клевцова, В.Кремінь, О.Сухомлинська та інші) [23; 55; 63; 131; 231].

Аналіз наукової літератури та основних державних документів України дає можливість стверджувати, що вирішення проблеми освіти в поліетнічному соціумі значною мірою визначається реалізацією у виховному процесі особистісно-діяльнісного підходу, згідно з яким особистість громадянина, з одного боку, формується за умови його реальної включеності в діяльність, коли апробуються, перевіряються на практиці відповідні етнокультурні цінності. З іншого боку, центральним ланцюгом освітнього процесу є інтереси, потреби, можливості, права кожної людини, її суверенітет [122].

Вивчення та аналіз сучасних психолого-педагогічних праць дає підставу розглядати педагогічні проблеми становлення поліетнічного суспільства як цілісний, багаторівневий, ієрархічний, взаємозалежний, детермінований, відкритий процес у його постійному розвитку й саморозвитку. Інакше кажучи, однією з важливих умов розгляду цієї проблеми виступає системний підхід. В цьому разі він є підґрунтям для організації та впровадження в практику етнокультурної компетентності населення в умовах поліетнічного середовища. Ми визначаємо поліетнічне середовище як соціальне оточення, що складається з представників різних етнічних груп та націй, які компактно мешкають на певній території.

Аналіз робіт філософсько-педагогічного спрямування свідчить, що важливою складовою соціального замовлення суспільства є патріотизм, громадянськість.

В “Концепції громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності” від 19 квітня 2000 року підкреслюється, що “громадянськість – багатоаспектне поняття. Це фундаментальна духовно-моральна якість, світоглядна і психологічна характеристика особистості, що має культурологічні засади. Такі характеристики громадянськості свідчать про визначальну роль світогляду особистості, на основі якого формується система її ціннісних орієнтацій, поглядів, переконань, усвідомлюється місце в суспільстві, визначається обов’язок і відповідальність перед співвітчизниками, Батьківщиною” [122, с.2].

У процесі громадянського виховання, як зазначається в концепції, провідне місце належить освітній складовій, яка доповнюється і розширюється збереженням та збагаченням як українських культурно-історичних традицій, вихованням шанобливого ставлення до національних святинь української мови, так і до історії й культури всіх корінних народів і національних меншин, що проживають в Україні, та формуванням культури міжетнічних особистісних стосунків.

При цьому можна погодитись із твердженням, що на відміну від зарубіжних розвинених країн, де громадянське виховання майже повністю базується на політичній і правовій сфері громадянського суспільства, в Україні на сучасному етапі її розвитку громадянське виховання через відсутність відповідної правової та юридичної бази або її недієспроможності, багато в чому базується на морально-етичних засадах, тобто морально-етичні імперативи й цінності виступають головним критерієм сформованості громадянськості.

У даному разі на першому місці виступає національна свідомість та самосвідомість особистості як усвідомлення себе часткою певної національної етнічної спільності та оцінка себе як носія етнічних цінностей, що склалися у процесі тривалого історичного розвитку національної спільності, її самореалізації як суб’єкта соціальної дійсності.

Праці науковців, присвячені вивченню проблеми громадянськості, патріотизму, культури міжетнічного спілкування, свідчать про досить значну роль національної самосвідомості в цьому процесі.

На думку дослідників (В.Заслуженюк, П.Ігнатенко, Т.Конькова, В.Присакар, К.Раковський та інші) національна самосвідомість – це, насамперед, усвідомлення нацією самої себе, своїх інтересів і мети, і на цій основі – зіставлення з іншими народами [91; 100; 124; 196].

Це визначення деякою мірою співзвучне з “етнічною свідомістю”, яка трактується як сукупність сприймань, уявлень і розуміння особливостей інших етнічних спільнот (О.Садохін, Н.Скворцов та інші) [208].

Поряд з цим етнологи (С.Токарев, О.Туркіна, Л.Шабаліна та інші) розробили концепцію, згідно з якою в структурі етнічної свідомості слід виділяти таку її форму, як етнологічна самосвідомість [237; 257].

Останнім часом виказано багато поглядів на її природу. Так, етнологічна самосвідомість розглядається як:

1) усвідомлення приналежності до етносоціальної спільноти як соціально-економічної і політичної організації;

2) усвідомлення місця і ролі своєї етнічної спільноти в системі міжнаціональних стосунків і усвідомлення самотутності, унікальності своєї культури;

3) розуміння історичного місця свого етносу в сучасному світі [237; 257].

Цей концептуальний підхід покладено в основу розробки української національної освіти, зміст якої, за переконанням Г.Філіпчука, має орієнтуватися на дві тенденції – розвиток національного характеру, способу мислення, розуміння історії, національного егоцентризму та формування глобального планетарного бачення, що передбачає закономірне зростання контактів, взаємозв'язків між націями, великими і малими народами.

Завдяки цьому в перспективі досягається конструктивність і демократичність у розвитку одиничного, національного і загального без самозамкнутості й відчуження.

Поділяючи думку дослідника, ми вважаємо, що поліетнічне українське суспільство з його якісними ознаками полікультурної освіти повинно передбачати взаємозв'язки і взаємопроникнення цих двох напрямів, оскільки побудова держави неможлива без збереження цілісності нації, суспільної свідомості, без об'єднуючих зусиль усіх громадян, незалежно від етнічного походження.

Сучасна проблема глобалізації ініціює обговорення проблеми виховання громадянина, здатного до відродження, збереження та

примноження добробуту Батьківщини, цінностей вітчизняної культури. До цього покликане полікультурне виховання як складно організована система, у якій не просто сумарно представлена різноманітність культур, а висуваються різні культурні прояви на рівні нації, етносу, конфесій, рас, статевих, соціальних та інших відмінностей. При цьому вони взаємодіють, доповняючи та збагачуючи один одного на основі принципів гуманізму (О.Гукаленко та інші) [63].

У межах полікультурного виховання має місце проблема формування “етнічної самоідентифікації”, яка привертає увагу останнім часом дослідників (В.Кукушин, Т.Мацейків, А.Мулдашева, О.М’ясоєдова, С.Римаренко, Є.Сміт та інші). У працях зазначених вчених саме етнічна самоідентифікація є основою прийняття індивідом зразків і норм поведінки своєї етнічної спільності, що звільняє її від потреби перебудовувати свою поведінку й шукати рішення в стандартних ситуаціях. Значущість етнічної самоідентифікації визначається здатністю носія національної культури впливати на поведінку представників національної спільноти через такі його складові, як мова етносу, матеріальна й духовна культура, соціонормативні стереотипи й етнопсихологічні орієнтації [140; 163; 165; 166; 200; 222].

У результаті аналізу цих праць виявляється досить неприємна закономірність, з якою так чи інакше зіткається педагог у своїй роботі: більшість міжнаціональних конфліктів провокується маргіналами, для яких характерна деформація етнічного поля, внутрішня неузгодженість їх ієрархій. У цьому випадку етнокультурна маргіальність є джерелом суперечностей етнічної самоідентифікації.

У зв’язку з цим виникає необхідність розкрити поняття “маргіальна особа”. Так, на думку Т. Мацейків, “маргіальна особа” відображає роздвоєння, внутрішню суперечливість, трагічний розлад з самим собою, який відбувається під перехідним впливом різних культур, коли людина опинилася на межі двох чи більше культур і тяжіє одразу до кількох спільнот [163]. Ряд вчених (А.Мулдашева, Г.Снежкова та інші) вважає, що маргінал – це суб’єкт, який залишив одне культурне оточення, але не став повноправним членом нового; це амбівалентний, психічно розколотий, нестійкий тип ; це індивід, який, прийнявши цінності двох чи більше соціокультурних систем, відчуває соціальний дискомфорт [165; 223].

Дослідники проблеми етнокультурної маргінальності одностайно переконані в тому, що задля її запобігання слід проводити спеціальну етнокультурну роботу з підростаючим поколінням.

Адже не можна не погодитися з тим, що саме педагог відіграє визначну роль як провідник культурного спадку етносів, націй, спільнот. У численних працях (А.Амінева, В.Ігушкіна, О.Кузнецова, Н.Ладнушкіна та інші) підкреслюється місія вчителя – залучати майбутнє покоління до різних культурних позицій, цінностей, традицій, бути носієм власної етнонаціональної культури і натхненником формування етнічної самосвідомості кожної людини [102; 134; 145].

Деякі науковці відзначають можливість конструювання процесу формування етнічної культури підростаючого покоління від індивідуально-етнічної через національно-регіональну до загальнолюдської. Однією з умов успішності такого процесу є високий рівень сформованості етнічної і педагогічної культури самого вчителя і набуття ним необхідного рівня сформованості сучасних загальнокультурних та професійних знань, умінь і навичок, розвиток особистісних якостей та здібностей, які дозволяють організувати педагогічну діяльність згідно з етнічними особливостями і культурними традиціями педагогіки та психології тих чи інших етнічних груп та спільнот.

Визначальним чинником, що впливає на характер змісту освіти на сучасному етапі, на думку Г.Філіпчука, є етнокультура [248].

Дослідник вважає, що моделі функціонування, розвитку, взаємозв'язку етнокультурних складових гарантують поліпшення стандартів освіти, розвиток культур, унеможливлюють загострення суперечностей між українським і неукраїнським етносом, зіткнення у виборі між громадянським, державним і духовним.

Дійсно, парадигма етнокультури повинна розвиватися на основі інтелектуалізації через включення її (етнокультури) в складні процеси пізнання, в діалог зі світовими науковими й культурними досягненнями. Виходячи з цього, вчений пропонує в навчальних програмах і підручниках для навчальних закладів окремими темами подавати відомості про національні наукові цінності, щоб викладання природничо-наукових дисциплін спиралося на належне історико-філософське, світоглядне обґрунтування як складову будь-

якої методології. Адже історична педагогічна практика, культурно-освітня політика засвідчує, що філософії української етнокультури не притаманне руйнування гідності та ідентичності іншого етносу. Навпаки, вона передбачає гармонійне функціонування етнічної й державної складових полікультурної освіти, а це запобігає психічному, соціальному і суб'єктивному дискомфорту та суперечностям, зіткненням у виборі між громадським, державним, національним почуттям серед представників різних етносів [248; 249].

Однодумці Г.Філіпчука (Т.Нагорна, Ю.Римаренко, М.Стельмахович та інші) переконані, що українська етнокультура разом з культурами інших етносів дає змогу переосмислювати світову культуру, виводячи суспільство й особистість з орбіти меншовартості. Через національний інтелект, ідею, почуття вона стимулює національний оптимізм народу, коли кожен, незалежно від етнічної належності, відчуватиме себе часткою великого національного "я" [167; 200; 227].

Отже, мусимо визнати об'єктивну потребу реалізації в змісті освіти етнокультурної політики, яка полягає в тому, що взаємний інтенсивний освітньо-культурний обмін між етносами забезпечить цивілізований розвиток української держави, унеможливить міграційні процеси, сприятиме розв'язанню Україною її національних і глобальних проблем.

Ми підтримуємо думку прибічників полікультурного виховання підрастаючого покоління (О.Гукаленко, І.Жуковський, Ф.Кущетерова, О.М'ясоєдова, О.Пономарьова та інші), які підкреслюють, що воно спрямоване на розвиток у людини здатності не тільки сприймати, але і поважати етнічне розмаїття і культурну самобутність різних груп населення, бути толерантним [87; 144; 166; 192]. Відсутність уваги до полікультурної освіченості людей призводить до соціально-культурної нетерпимості і ворожості. В той же час людина, яка глибоко поважає й розуміє етнічну самобутність свого народу, зможе зрозуміти й сприйняти специфіку культурних цінностей інших етнічних спільнот.

1.2 Професійна підготовка педагогів до роботи в поліетнічному середовищі

Процеси глобалізації та інтеграції висувають перед сучасною освітою складне завдання підготовки молодшої генерації до життя в

умовах культурного розмаїття навколишнього світу. З огляду на те, що Україна має багатонаціональне та полікультурне суспільство, унікальні соціально-економічні та етнокультурні особливості регіонів, проблема полікультурної освіти є актуальною і для нашої держави.

Проведений теоретичний аналіз робіт науковців, що так чи інакше торкаються проблеми організації полікультурної освіти на різних її ступенях, дають підставу констатувати про досить незначну кількість досліджень, що розкривають конкретні форми, методи, умови підготовки студентів для педагогічної діяльності в полікультурних умовах (Г.Алімжанова, Н.Арзамасцева, І.Жуковський, З.Касімова, О.Кузнецова та інші) [7; 14; 87; 112; 134]. Частина їх виконано на матеріалі поліетнічності інших країн та автономій: Росії, Дагестану, Башкортостану, Казахстану та інших.

Педагогічний інтерес представляють умови та засоби етнокультурного становлення особистості майбутнього педагога, виявлені в роботі С.Федорової [247]. Серед визначальних умов автор виокремлює: наявність етнічної самосвідомості (здатність до самовизначення в культурі, потяг до самоосвіти); уміння педагогічно грамотно організувати навчально-виховний процес у поліетнічному середовищі (вміння використовувати аксіологічний потенціал народної педагогіки, вміння працювати з поліетнічною групою дітей). Пріоритетними вважаються любов до дітей, здатність до самовизначення в культурі та вміння синтезувати загальнолюдські здобутки національних культур – а саме – вміння працювати з поліетнічною групою дітей, вміння враховувати індивідуально-особистісні етнічні особливості дитини, вміння використовувати етнокультурні традиції виховання статі, педагогічний такт та дотримання традиційних норм етикету, вміння налагоджувати взаємодію з сім'єю і враховувати її вплив.

Різні вимоги до педагога, покликаного працювати в поліетнічному середовищі, обумовлені тим, що фахівці в галузі освіти повинні бути готові до міжетнічного спілкування в поліетнічному соціумі та до роботи з формування культури міжнаціонального спілкування вихованців.

Останнім часом науковці (О.Авксентьев, Т.Атрощенко, З.Гасанов, В.Заслуженюк, Р.Кадієва, В.Присакар та інші) надають великого значення сформованості у майбутніх педагогів культури

міжнаціонального спілкування [2; 17; 54; 90; 91; 109]. Одні вчені визначають її як певні взаємозв'язки і взаємостосунки, у процесі яких люди, що належать до різних національних спільнот і дотримуються різних релігійних обрядів, обмінюються досвідом, духовними цінностями, думками, почуттями. Культура такого спілкування залежить від загального рівня людей, від їх уміння сприймати і дотримуватись загальнолюдських норм та моралі [2; 109].

Інші вважають, що культура міжнаціонального спілкування – це система прогресивних національних установок і принципів, що стали загальнонаціональними нормами і використовуються представниками різних націй і народностей у процесі їх спілкування [17; 90; 91].

Більшість дослідників (В.Авксентьєв, О.Авксентьєв, З.Гасанов, Р.Кадієва та інші) першочергову роль у формуванні культури міжнаціонального спілкування відводять навчальним закладам, метою яких є цілеспрямоване етнокультурне виховання підростаючого покоління [2; 54; 109]. Таке виховання З.Гасанов розглядає як процес соціалізації особистості, організація якого покликана впорядкувати вплив на людей етносоціального середовища, сформувати в них власний позитивний досвід міжнаціонального спілкування.

На думку вченого, навчальні заклади повинні координувати вплив на учнівську та студентську молодь етносоціального середовища, надавати їм наукові знання, націлені на формування позитивного ставлення до свого та інших народів, на виховання патріотизму і дружби народів [53; 54].

У межах наукової проблеми, яка розглядається в нашому дослідженні, необхідно звернути увагу на те, що в країні останнім часом більш чітко спостерігаються тенденції до вивчення проблем полікультурності, національної свідомості в умовах компактного проживання різних національностей (О. Гукаленко, В.Заслуженюк, К.Раковський, Г.Снежкова, О.Сухомлинська, Г.Філіпчук та інші) [90; 91; 196; 223; 229; 248; 249].

Отже, йдеться про виховання культури міжнаціонального спілкування у підростаючого покоління, у тому числі майбутніх педагогів. Вивчаючи цю проблему в аспекті етнокультурного виховання, В.Заслуженюк і В.Присакар визначають її функції: пізнавальну, виховну, ціннісно-нормативну і комунікативну [90; 91].

Пізнавальна функція дає можливість оволодіти знаннями про історичне минуле і сучасне того чи іншого народу, його культуру, мову, національні традиції, звичаї, обряди; прагнення особистості в розширенні і поглибленні цих знань.

Виховна функція ставить за мету перетворити морально-етичні норми поведінки щодо представників інших національностей в особистісно-моральні цінності, щоб утвердження норм і принципів культури міжнародного спілкування стало життєвою потребою кожного.

Ціннісно-нормативна функція являє собою дотримання особистістю загальнолюдських цінностей і виступає як система обов'язкових норм і вимог до всіх сторін життєдіяльності суспільства. Дана функція передбачає також повагу до історії, культури, мови, національних традицій, психології кожного народу, що є необхідною умовою для підпорядкування власних дій і вчинків вищим моральним нормам, гарантом попередження психологічної напруги у міжнародних стосунках.

Нарешті, комунікативна функція культури міжнародного спілкування покликана регулювати соціальні контакти особи з представниками різних національностей у колективі, суспільстві. За сприятливої соціально-психологічної атмосфери вона стимулює прагнення людини до налагодження дружніх відносин з представниками різних національностей, сприяє подоланню психологічних перешкод у міжнародних контактах.

Таким чином, теоретичний аналіз стану проблеми підготовки майбутніх педагогів до роботи в умовах поліетнічного середовища, досвід і вирішення в працях науковців на підставі визначення підходів, принципів, функцій, аспектів дозволяє констатувати, що до цього часу фактично відсутні розгорнуті концепції формування у студентів знань, вмінь і навичок, можливостей проявити себе в конкретних професійних ситуаціях в умовах поліетнічного середовища, в їх аналізі, конструюванні, прогнозі, організації відповідного педагогічного процесу. Це спонукає до більш ретельного розгляду сутності етнокультурної компетентності майбутнього педагога, визначення її компонентів, функцій, що буде зроблено в наступному розділі.

РОЗДІЛ 2. ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЕТНОКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ПЕДАГОГА

2.1 Сутність та структура етнокультурної компетентності в сучасних наукових дослідженнях

Особистісно-орієнтована парадигма в системі освіти України передбачає зміну основних принципів професійної підготовки студентів вищого навчального закладу, перехід до нових пріоритетних цілей, завдань впровадження сучасних технологій, спрямованих на розвиток особистості як неповторної. Поряд з цим постає завдання створення професійної компетентності, гнучкості й високого рівня лабільності майбутніх педагогів у відповідних суспільних умовах, у тому числі і полікультурних.

У межах даного дослідження виникає необхідність розглянути поняття “компетентність”, “професійна компетентність”, “етнокультурна компетентність”.

Слово “компетенція” та спільнокореневі “компетентний”, “компетентність” з’явилися у вітчизняній пресі в 60-х роках ХІХ століття у зв’язку з обговоренням питань реформи суду, але досить швидко поширили своє значення, використовуючись у різних контекстах.

“Компетенція” (лат. *competentia* від *competo* досягати, відповідати, підходити) – це:

- 1) коло повноважень, наданих законом, статутом чи іншим актом конкретному органу або посадовій особі [129];
- 2) коло питань, в яких дана особа має певні повноваження, знання, досвід [130].

У словнику “компетентність” – властивість за значенням “компетентний” –

- 1) що володіє компетенцією [128];
- 2) що має право, керуючись своїми знаннями або повноваженнями, робити або вирішувати будь-що, судити про будь-що [128; 130];
- 3) який має достатні знання в певній галузі, в чомусь добре обізнаний, тямучий, ґрунтується на знанні [259].

У сучасній вітчизняній та зарубіжній науковій літературі існує широке коло трактувань компетентності, яке безпосередньо стосується професійної діяльності.

Сучасні дослідження, що стосуються цієї проблеми, дозволяють стверджувати: компетентність розглядається як адекватна орієнтація людини в різних галузях діяльності, серед яких значне місце посідає професійна підготовка студентів вищих навчальних закладів.

Так, робота М.Чошинова свідчить:

– компетентність у своїй сутності може поєднувати значення традиційної тріади: “знання”, “вміння” і “навички”;

– компетентність може бути визначена як поглиблене знання предмета або освоєне вміння;

– компетентність є доцільною в описі реального рівня підготовки спеціаліста, який може з багатьох рішень відібрати найбільш оптимальні, аргументовані, відкидаючи хибні, та застосовуючи при цьому критичне мислення;

– компетентність як здатність до актуального виконання діяльності передбачає постійне оволодіння новою інформацією та оновлення знань, що дає можливість для успішного розв’язання професійних завдань у даний час в конкретних умовах;

– компетентність несе у собі змістовний (знання), процесуальний (уміння) компоненти [256].

Можна погодитись із вченим, що компетентний спеціаліст має не тільки зрозуміти сутність проблеми, але й зуміти її практично вирішити залежно від конкретних умов.

Група авторів при визначенні поняття “компетентність” загострює увагу на наявності в ній інтеграції інтелектуальних, моральних, соціальних, естетичних, політичних знань, умінь та навичок для успішної діяльності, професійного оволодіння алгоритмом вирішення відповідних завдань, у тому числі теоретичних (М.Кричевський та інші).

Близькою до цього є думка Е.Зеєра. Він вважає, що компетентність включає міжгалузеві знання, уміння та здібності, необхідні для адаптації та продуктивної діяльності в різних професійних співтовариствах [96].

Поряд з цим існують дослідження, в яких справедливо підкреслюється, що професійна компетентність має відзначатись не

тільки базовими знаннями, вміннями, навичками, а й ціннісними орієнтаціями спеціаліста, мотивами його діяльності, стилем взаємодії з людьми, загальною особистісною культурою, здатністю до розвитку власного творчого потенціалу (Т.Браже, М.Забрудський, М.Розов та інші) [33; 202].

Підтвердженням цього існує досить розгалужене коло досліджень у зарубіжних країнах (Англія, Німеччина, США, Франція), де має місце зміщення акценту до вимог сучасного працівника в будь-якій галузі, в тому числі й педагогічній, з формальних факторів його кваліфікації та освіти до соціальної цінності його особистісних якостей, до здатності швидко й безконфліктно пристосуватись до конкретних умов праці (Д.Джулі, Ж.Пере, Д. Равен та інші) [86].

Виходячи з логіки нашого дослідження, зупинимось на працях науковців, що визначають професійну компетентність як сукупність гносеологічних, змістовно-діяльнісних, оцінних, комунікативних та інших аспектів. Таке бачення надає можливість схарактеризувати компетентність як явище, що має складну структуру, здебільшого представлену у відповідних моделях (М.Забрудський, А.Маркова, М.Розов, В.Стрельников та інші) [158; 202; 228].

Так, у дослідженні М.Розова чітко окреслюються три характерні для моделі професійної компетентності аспекти:

1) змістовний, який включає адекватність осмислення ситуації в більш загальному культурному контексті, тобто в контексті існуючих культурних зразків розуміння, ставлення, оцінки;

2) проблемно-практичний, який забезпечує адекватність розпізнання ситуації, адекватну постановку та ефективне виконання цілей, завдань, норм у конкретній ситуації;

3) комунікативний, який фокусує увагу на адекватному спілкуванні в ситуаціях культурного контексту і з приводу таких ситуацій з урахуванням відповідних культурних зразків спілкування і взаємодії [202].

На думку М.Забрудського, до моделі професійної компетентності входять такі складові: мотиваційна, пізнавальна як професійно значущі знання, діагностика і самодіагностика, що надають можливість спеціалісту найкраще виявити професійну обізнаність, майстерність, якості особистості, які забезпечують високу результативність взаємодії з іншими людьми.

Аналіз наукових джерел показує: основні положення побудови концептуальних моделей професійної компетентності можуть бути покладені в розробку моделей та технологій професійної компетентності педагога на різних ступенях освіти. Це положення знайшло підтвердження у психолого-педагогічних дослідженнях М.Лук'янової, А.Маркової, В.Стрельнікова та інших [152; 158; 228].

Так, під професійною компетентністю відомий психолог А.Маркова розуміє працю вчителя, в якій на достатньо високому рівні здійснюється педагогічна діяльність, педагогічне спілкування, реалізується особистість вчителя; в якій досягаються позитивні результати в навчанні та вихованні школярів [158].

Таким чином, в роботі дослідниці чітко визначаються компоненти компетентності: особистість учителя, педагогічна діяльність, педагогічне спілкування і два компоненти, які характеризують результативність праці педагога – навченість і вихованість учнів.

У кожній із сторін праці вчителя автором виокремлюються наступні складники:

- 1) професійні (об'єктивно необхідні) психологічні й педагогічні знання;
- 2) професійні (об'єктивно необхідні) педагогічні вміння;
- 3) професійні психологічні позиції, установки вчителя, що їх вимагає від нього професія;
- 4) особистісні особливості, які забезпечують рівень оволодіння вчителем професійними знаннями і вміннями.

А.Маркова наголошує на тому, що знання та вміння – це об'єктивні характеристики праці вчителя, а позиції та особистісні особливості – суб'єктивні характеристики, необхідні для його відповідності вимогам професії. Співвідношення тих та інших автор називає “психологічним модулем” професії педагога, який може бути визначений у кожному із блоків професійної компетентності (педагогічна діяльність вчителя, педагогічне спілкування вчителя, особистість вчителя, навченість школярів, вихованість школярів).

Таким чином, кожен із п'яти блоків компетентності можна охарактеризувати за допомогою аналізу своєрідності об'єктивно необхідних знань та вмінь будь-якого педагога, його суб'єктивних позицій і психологічних особливостей. До останніх автор відносить педагогічне мислення, спостережливість, рефлексію, самооцінювання, цілепокладання, спрямованість особистості та інші.

У роботах В.Лозової справедливо зазначено, що компетентність педагога – інтегроване утворення, джерелами якого є різні сфери культури: духовної, громадської, соціальної, педагогічної, управлінської, правової, етичної, екологічної та інших. Вона вимагає достатнього рівня інтелектуального розвитку та несе у собі аналітичні, комунікативні, прогностичні та деякі інші розумові процеси [150].

Цінним для нашої роботи є визначення автором структури компетентності, в яку входять мотиваційний, рефлексивний, когнітивний, операційно-технологічний, етичний та інші компоненти. Вони характеризують складові та зміст підготовки майбутнього педагога, передбачаючи постійне нарощення знань, умінь, досвіду, професійно-особистісного саморозвитку, творчості, емоційно-ціннісного ставлення.

Характеристика психолого-педагогічної компетентності також представлена в роботі М.Лук'янової [152]. До компонентів компетентності педагога автор відносить диференційно-психологічний: знання про особливості засвоєння навчального матеріалу конкретними учнями згідно з індивідуальними і віковими характеристиками; соціально-психологічний: знання про особливості навчально-пізнавальної та комунікативної діяльності навчальної групи і конкретного учня в ній, про особливості стосунків вчителя з класом, про закономірності спілкування. Домінуючим виступає аутопсихологічний компонент. Він включає в себе знання вчителя про переваги власної діяльності, особливості своєї особистості та її характерні якості.

Дослідниця справедливо стверджує, що вчитель виступає як людина, зорієнтована на добровільне виконання певних соціально-моральних функцій у суспільстві, як індивідуальність в усій своєрідності власних можливостей і здібностей. Особистість вчителя розглядається в її внутрішній цілісності, де професійне й особистісне "я" тісно пов'язані системою цінностей.

Узагальнюючи основні положення психолого-педагогічної компетентності вчителя, визначені М.Лук'яною, варто відзначити: її продуктом є особистість з високим професійним рівнем підготовленості до педагогічної діяльності, що є досить важливим для становлення загальної культури педагога, його інтелігентності, самореалізації, вміння спілкуватися з іншими людьми в умовах полікультурності.

Разом з тим наукові джерела, основні нормативні документи в Україні свідчать про те, що професійна компетентність вчителя ставиться у пряму залежність зі змістом підготовки фахівців у вищому навчальному закладі чи в системі післядипломної освіти. За основу моделі компетентності в багатьох випадках береться професіограма діяльності педагога, в окремих випадках – функціональні завдання діяльності спеціаліста.

Професіограму вчителя В.Давидов та А.Варданян розуміють як ідеальну модель його діяльності, котра визначає основні функції педагогічної діяльності вчителя, вимоги до його особистісних якостей, знань і умінь, які необхідні для здійснення цих функцій з урахуванням специфіки навчального предмета, а також його самонавчання, саморозвитку з урахуванням зростаючих потреб суспільства [67].

Прикладом цього може бути професіограма вчителя, розроблена К.Яцишин та О.Кагальняк [107]. Вона містить конкретний набір якостей, необхідних для роботи з дітьми. До її складу включено:

- життєву позицію (визначеність поглядів на життя і його смисл, переконаність і етичне спрямування активності);
- загальну культуру (розвинені духовні, естетичні потреби, культуру поведінки, мови, зовнішнього вигляду);
- педагогічну спрямованість (любов до дітей, інтерес до педагогічної діяльності, потребу займатись нею);
- моральні якості (доброта, щиросердність, правдивість, працелюбство, справедливість, сумлінність тощо);
- дидактичні здібності (володіння знаннями з методики виховання дітей, уміння систематизувати матеріал, доступно його викласти, обґрунтувати);
- вольові якості (самостійність, цілеспрямованість, сміливість, наполегливість, витриманість тощо);
- експресивно-мовленнєві здібності (виразність міміки, мовлення, жестів, рухливість);
- організаторські здібності (вміння згуртувати, впорядкувати, налагодити);
- комунікативні здібності (відкритість людям, уміння встановлювати з ними контакти, підтримувати ділове й особистісне спілкування);

- перцептивні здібності (спостережливість, розуміння внутрішніх станів інших людей, здатність адекватно на них відгукуватись);
- креативність (схильність до творчості, до реалізації творчої діяльності, відкритість інноваціям);
- сугестивні здібності (здатність переконувати, обґрунтовувати, доводити, певним чином навіювати);
- високий рівень знань (спеціальних і загальних);
- особливості уваги (здатність розподіляти увагу на всю групу дітей і одночасно концентрувати її на окремій дитині);
- зовнішні дані (привабливість, симпатичність, відсутність яскраво виражених фізичних і мовних вад).

Отже, не вдаючись до глибокого аналізу проблеми ототожнення, схожості, споріднення або відмінності понять “професіограми” та “моделі професійної компетентності” педагога, треба підкреслити їх спрямованість на різнобічну підготовку педагогів у ВНЗ.

Наукові дослідження з проблеми професійної компетентності показали, що за наявної різниці поглядів на цю проблему авторів єднає те, що професійна компетентність – це цілісне багатofакторне і багатоструктуроване утворення, яке в своїй структурі містить аспекти особистісного, гносеологічного, діяльнісно-творчого, комунікативного, прогностичного характеру.

Треба підкреслити, що продуктом компетентності педагога є особистість з високим рівнем професійної підготовленості, ефективної взаємодії з дітьми в конкретних умовах життя, в тому числі етнокультурних.

У зв'язку з цим розглянемо поняття “етнокультурна компетентність”, “етнокультура”, “культура”.

Серед численних трактувань дефініції “культура” основну увагу буде звернено на ті, що так чи інакше пов'язані з нашим дослідженням.

Ряд вчених (Ю.Бромлей, Є.Маркарян, Р.Подольний, О.Садохін та інші), вважає, що культура – це сума всіх видів діяльності, звичаїв, вірувань [36; 157; 208]. Інші науковці пов'язують культуру, перш за все, з традиціями, соціальною спадщиною суспільства (Р.Ітс, М.Каган, В.Кукушин, Л.Столяренко, Т.Холостова та інші) [106; 108; 140].

Серед визначень культури найуживанішим є, що це – специфічний спосіб організації і розвитку людської життєдіяльності, представлений у продуктах матеріальної та духовної праці, у системі норм та закладів, у духовних цінностях, у сукупностях ставлень людей до природи, між собою і до самих себе (В.Вілков) [41].

При цьому можна погодитися з І.Дзюбою, що “культура – це самотворення нації в часі та просторі. Водночас це не лише сукупний продукт духовної діяльності, а й глибоко індивідуальний феномен. Творення культури є найорганічнішою самореалізацією особистості, а вільна орієнтація людини – реципієнта у сфері культури є найнадійнішою гарантією її духовної суверенності” [74, с.2].

Привертають увагу і твердження деяких дослідників про те, що формування культури пов’язане з розвитком суспільства, соціальних груп, окремих особистостей, яке не тільки дозволяє говорити про певні рівні аналізу культури, але надає можливості позитивно взаємодіяти в умовах конкретного суспільства, людства (загальний рівень аналізу культури); в умовах націй, класів, професійних груп, сім’ї, колективів (особливий рівень аналізу культури); в умовах взаємодії культур окремих особистостей (одиничний рівень аналізу культури) [60].

Педагогічний інтерес для нашого дослідження представляє тлумачення культури, відповідно до якого вона є способом пристосування спільноти людей до природного середовища та економічних потреб [189; 235], що може бути підставою для вивчення, збереження, використання педагогом позитивних аспектів різноманітних культур у вихованні молодого покоління.

Загальний теоретичний аналіз дефініції “культура” багатьма науковцями (Ю.Бромлей, В.Вілков, І.Воронов, М.Каган, В.Кукушин, Л.Столяренко, Т.Холостова та інші) дає підставу стверджувати наявність в ній головного аспекту – педагогічного [35; 41; 48; 108; 140]. Це виявляється в наукових дослідженнях, де в понятті “культура” вбачаються головними способи передачі традицій, звичаїв, обрядів, моралі від покоління до покоління через наслідування, символічні слова, потік дій у процесі навчання та виховання.

Погоджуючись із В.Вілковим, І.Вороновим, І.Дзюбою, М.Каганом, В.Кукушиним, Л.Столяренко та іншими, ми вважаємо, що культура виступає як складне динамічне утворення, яке має соціальну природу й виражається в соціальних стосунках,

спрямованих на створення, збереження, розповсюдження, засвоєння ідей, ціннісних уявлень, способів і предметів людської діяльності, що забезпечують взаєморозуміння людей різних національностей у різноманітних соціальних ситуаціях.

У культурі акумулюється глибинна суть кожного етносу. Саме культура визначає самотність, неповторність народного і водночас надає йому змогу для продуктивного спілкування з іншими етносами, що складають державу.

Невід'ємною частиною державної культурної політики України є етнокультурна політика.

У політичному енциклопедичному словнику зазначено, що в Україні етнокультурна політика спрямована на відродження і розвиток культур усіх етнокомпонентів українського соціуму (етнічних українців та національних меншин).

Етнокультурна політика сучасної України відзначається рядом аспектів:

1) в умовах незалежності закладаються такі основи етнополітики, які б надали процесам національно-культурного відродження невідворотного поступу, еволюційного, а не вибухового характеру, аби люди різної етнічної належності не сприймали свої національні інтереси як суперечливі або ворожі один одному;

2) розвиваючи духовно-культурну сферу українського народу, держава повинна забезпечувати полікультурний розвиток суспільства, в якому проживає крім українців ще й іноетнічне населення;

3) іноетнічному населенню гарантується право на національно-культурну автономію, створюються умови для вільної духовно-культурної творчості, доступу до надбань світової культури [190].

Етнокультурна політика будь-якої держави забезпечується через полікультурний розвиток суспільства, етнокультурне становлення особистості в умовах навчання й виховання дітей та молоді.

Отже, в межах нашого дослідження доцільно зупинитися на педагогічному аспекті цієї проблеми.

Однією з важливих характеристик у тлумаченні культури є визначення саме педагогічного аспекту, який може бути використаний педагогом в умовах поліетнічного середовища.

Педагогічне спрямування чітко простежується і в підходах до поняття “етнокультура”, яка є предметом дослідження як етнографії, етнології, так і сучасних педагогічних наук.

Численні дослідження етнографів Р.Ітса, С.Токарева, Д.Туркіної, Л.Шабаліної та деяких інших вчених розглядають проблему етнокультури в межах своєї науки. Вони виходять з того, що етнографія – це історична наука, об’єктом дослідження якої є етнос, історія народу, що зберігається не лише в письмових даних, але і в його традиціях та звичаях, його уявленнях про навколишнє та віруваннях, знаряддях праці, їжі, одязі, житлі, в пам’ятках давнини, які зустрічаються в місцях давніх поселень, в легендах та епічних переказах, тобто в етнокультурі (в усьому комплексі культури, створеному конкретними етносом і відрізняючому його від інших) [106; 237; 257].

У сучасних вітчизняних та зарубіжних дослідженнях етнічна культура розуміється як сукупність етнодиференціюючих і етноінтегруючих характеристик даної культури (етнічні константи і ціннісні орієнтації). Етнокультура виявляється в усіх галузях життя етносу: в мові, у вихованні дітей, в одязі, в будівництві житла, облаштуванні робочого місця, домашньому господарстві, в фольклорі, що підтверджується в роботах В.Агеева, Є.Богданова, О.Садохіна та інших учених-етнологів.

Проте, українські етнологи (В.Кафарський, Б.Савчук та інші) визначають етнічну культуру як сукупність властивих етносу способів, елементів, структур життєдіяльності, що забезпечують його збереження і розвиток та, завдяки своїм яскравим самобутнім рисам, виконують етноідентифікуючу функцію. Будучи невід’ємною ознакою етносу, вона являє собою культуру людей, пов’язаних між собою спільністю походження та історичного розвитку.

Саме в етнічній культурі спостерігається нерозривна лінія збереження й передачі традицій від покоління до покоління. Це свідчить про те, що етнічна культура – успадкований від предків комплекс господарського і соціального життя, матеріальної та духовної культури, які визначають стиль життя, виконують етноідентифікуючу роль, дають можливість виділити й протиставити себе іншим етносам [236].

Такі українські вчені, як В.Заслуженюк, В.Присакар, Г.Філіпчук та інші, етнокультуру відносять до пріоритетів, які допоможуть

згуртувати всіх людей різних національностей, що населяють єдину країну, і виховати освічене, толерантне, компетентне в цій галузі покоління [90; 91; 248; 249].

Це вказує на необхідність формування етнокультурної компетентності педагогів як провідників, покликаних передавати етнокультурні традиції від одного покоління етносів до інших, підтримувати позитивні педагогічні тенденції в умовах спільного проживання різних народів.

У малій енциклопедії етнодержавознавства є визначення “етнокультурної компетентності особи” як здатності людини вільно орієнтуватися в світі, вільно будувати поведінку всередині відповідної культури й одночасно відчувати ті межі, край і початок світу іншої культури [156].

На жаль, у вітчизняній психолого-педагогічній літературі немає чіткого визначення етнокультурної компетентності педагогів. Лише в деяких роботах етнокультурну компетентність розглядають як засіб передачі культурного досвіду від одного покоління етносу до іншого, носієм якого є педагог як особистість та індивідуальність.

Етнокультурна компетентність майбутнього педагога в роботі російської дослідниці Н.Арзамасцевої визначається як необхідна сукупність особистісних якостей: високий професіоналізм, знання, вміння й навички, що дозволяють вільно використовувати культурні засоби в поліетнічному середовищі [14].

Поряд з цим у роботах деяких вчених (О.Гукаленко, В.Єршов, Л.Редькін та інші) зроблена спроба виокремити в структурі професійної компетентності педагога полікультурну компетентність, яка передбачає сукупність певних якостей особистості, високий рівень інтелектуальних знань, професійно-педагогічних вмінь і навичок, що дозволяють здійснювати навчально-виховну діяльність у межах полікультурної освіти молоді [63; 84; 197].

На нашу думку, полікультурна компетентність є більш широким поняттям відносно етнокультурної компетентності. Це зумовлено семантичним значенням поняття “полікультурність”, яка розуміється як різноманітність сутності культури не тільки в контексті діалогу культур і субкультур, але і в усіх аспектах освоєння людиною системи загальнолюдських цінностей, залучення її до полікультурної дійсності світу (Р.Агадуллін, О.Гукаленко, Т.Якадіна та інші) [3; 63; 262]. Виходячи з того, що предметом нашого

дослідження є формування етнокультурної компетентності майбутнього педагога, необхідно більш докладно зупинитись на роботах, які розкривають сутність та структуру етнокультурної компетентності.

Аналіз робіт російських вчених (Н.Арзамасцева, О.Кузнецова, С.Федорова та інші) дає свідчення про те, що етнокультурна компетентність сприяє:

- передачі етнокультурного досвіду, інформації іншим поколінням;
- розвитку індивідуальності, що характеризує людину з трьох позицій: індивідуальної (природні властивості), суб'єктивної та особистісної (власний досвід, почуття, статус у соціумі);
- вихованню й навчанню людини, спираючись на етнокультурні традиції конкретного регіону;
- розвитку національної самосвідомості, цілісності [14; 134; 247].

Розглядаючи етнокультурну компетентність соціального працівника, Н.Арзамасцева представляє її як сукупність чотирьох аспектів: пізнавального, розвиваючого, виховного й навчального.

Пізнавальний аспект полягає в тому, що навчання культури використовується як засіб збагачення духовного світу особистості. В процесі навчання майбутні педагоги знайомляться з моделями культур того чи іншого народу. Головною функцією моделі культури стає духовне вдосконалення особистості; досягнення системи цінностей народу; знайомство з архітектурою, живописом, історією, побутом нації тощо.

Розвиваючий аспект пов'язаний з формуванням особистості майбутнього педагога. Згідно з психологічною потенцією особистості людини, його свідомість і психіку формує цілеспрямована і мотивована система загальнокультурних та етнокультурних дій. З цим пов'язана орієнтація на сам процес етнокультурного становлення педагога.

Виховний аспект розглядається у взаємозв'язку з культурою. В процесі етнокультурного виховання формуються моральні, естетичні, етичні якості особистості, відбувається саморозвиток педагога в системі взаємодій і стосунків. Виховний аспект етнокультурної компетентності допускає використання всіх засобів і можливостей суспільства, виховний потенціал мікросередовища, можливостей самої особистості.

Під навчальним аспектом розуміється процес формування етнокультурного кругозору і вмінь застосовувати теоретичні знання в поліетнічному середовищі. Навчальний аспект включає в себе вміння виражати почуття, думки, розуміти культуру народів, відчувати потребу в нових етнокультурних знаннях.

З метою уточнення уявлень майбутніх педагогів про етнокультуру, полікультурне виховання, сутність етнокультурної компетентності було проведено опитування студентів випускних курсів педагогічних факультетів вищих навчальних закладів Північного Приазов'я (Бердянський державний педагогічний університет, Мелітопольський державний педагогічний університет, Маріупольський державний гуманітарний університет). Результати опитування розміщено в таблиці 1.

З кожним студентом була проведена індивідуальна бесіда з кожного питання. В результаті цих бесід ми встановили національну приналежність респондентів: 44% українці, 16% росіяни, 14% болгар, 10% греки, 8% німці, 5% євреї, 2% поляки, 1% чехи. Отже, більшість опитаних студентів (56%) є представниками національних меншин.

Таблиця 1

Результати опитування студентів

№	Питання	Кількість студентів (%)					
		БДПУ (100%)		МДПУ (100%)		МДГУ (100%)	
		Позитивні відповіді	Негативні відповіді	Позитивні відповіді	Негативні відповіді	Позитивні відповіді	Негативні відповіді
1	2	3	4	5	6	7	8
1.	Хто Ви за національністю?	100	-	100	-	100	-
2.	Як Ви ставитесь до людей інших національностей, які мешкають в Україні?	98	2	93	7	96	4

Ольга ГУРЕНКО

1	2	3	4	5	6	7	8
3.	Як Ви вважаєте, чи важливо для національних меншин зберігати свою національну культуру?	100	-	100	-	100	-
4.	Як Ви розумієте поняття "етнокультура"?	8	92	13	87	3	97
5.	Яке Ваше ставлення до етнокультури національних меншин, що мешкають в Україні?	23	57/20	19	71/10	7,6	83/ 9,4
6.	Яку роль, на Вашу думку, відіграє педагог у передачі етнокультурних традицій підростаючому поколінню?	63	37	56	44	71	29
7.	Як Ви вважаєте, що таке етнокультурна компетентність педагога?	1	99	3	97	1	99
8.	Чи варто знайомити майбутніх педагогів з етнокультурою національних меншин під час навчання у ВНЗ?	27	73	16	84	29	71

Аналізуючи відповіді студентів на друге запитання, ми дізналися, що переважна більшість (98% БДПУ, 93% МДПУ, 96% МДГУ) позитивно ставиться до людей інших національностей, які населяють Україну. Свої відповіді студенти обґрунтовували тим, що: 1) вони самі є представниками національних меншин; 2) більшість родичів іншої національності; 3) представники етнічних груп нічого поганого їм не зробили; 4) ми всі – український народ, і поділ на національності не має значення.

Крім того, всі респонденти одностайно переконані в тому, що для кожної людини, незважаючи на національну приналежність, важливо зберігати й примножувати свою національну культуру.

Однак, як виявилось, не всі студенти правильно розуміють поняття “етнокультура”. Розкриваючи його сутність, лише 8% опитаних БДПУ, 13% МДПУ і 3% МДГУ трактують етнокультуру як культуру окремо взятого етносу й відносять сюди здобутки матеріальної й духовної культури. Решта респондентів ототожнюють “етнокультуру” з народним мистецтвом.

Як бачимо, більшість студентів не розуміє сутності поняття “етнокультура”, що свідчить про необхідність проведення спеціальної роботи зі студентами в даному аспекті.

Ми також з’ясували ставлення майбутніх педагогів до етнокультури національних меншин, що мешкають в Україні. Виявилось: частина студентів (23% БДПУ, 19% МДПУ, 7,6% МДГУ) зацікавилися етнокультурними традиціями національних меншин, їх звичаями, обрядами, мистецтвом; 57% опитаних БДПУ, 71% МДПУ, 83% МДГУ виявили байдужість, а решта респондентів негативно оцінювали культурні досягнення того чи іншого народу, наводячи приклади джахад у мусульман тощо.

Це свідчить про те, що опитані поруч з необізнаністю в питаннях етнокультури не мають уявлення про позитивні тенденції культури кожної національності.

Крім цього, ми не отримали від респондентів жодної позитивної відповіді на запитання: “Як ви вважаєте, що таке етнокультурна компетентність педагога”. Ті незначні відповіді, які ми отримали (1% БДПУ, 3% МДПУ, 1% МДГУ) зводилися до обізнаності педагога в тих дисциплінах, які вони викладають. Попри це відрадним є те, що респонденти надають великого значення етнокультурній підготовці майбутніх педагогів як носіїв культури і людей, які покликані передавати етнокультурні традиції підростаючому поколінню незалежно від національності.

Так, 27% студентів БДПУ, 16% МДПУ, 29% МДГУ вважають, що майбутніх педагогів необхідно знайомити з етнокультурою національних меншин, які компактно проживають в окремому регіоні України.

Як видно з таблиці, таких студентів небагато. Це свідчить про те, що у більшості опитаних не сформована позитивна мотивація на вивчення етнокультурних традицій етнічних груп. Студенти не

розуміють достатньою мірою важливості збереження народних надбань і передачі їх від одного покоління етносів до інших. Також вони не усвідомлюють значення етнокультурних традицій у вихованні підростаючого покоління, налагодженні дружніх стосунків у поліетнічних дитячих колективах, формуванні в дітей культури міжнаціонального спілкування.

Загальний аналіз наукової літератури та відповідей на запитання опитувальника свідчить про те, що проблема формування етнокультурної компетентності студентів, покликаних працювати в умовах поліетнічного середовища, є актуальною. Їй необхідно приділяти увагу на сучасному етапі розвитку вищої школи.

2.2 Модель етнокультурної компетентності майбутнього педагога

Аналіз психолого-педагогічної літератури з досліджуваного питання свідчить про те, що проблема вивчення етнокультурної компетентності майбутнього педагога майже не розглядається, хоча досліджені окремі аспекти етнокультурної підготовки педагога (Н.Алімжанова, А.Амінева, З.Ігушкіна, О.Ладнушкіна, С.Федорова та інші) [7; 102; 145; 247].

Разом з тим можна виділити досить широкий спектр досліджень, що розкривають потенційні педагогічні можливості культури взагалі та етнокультури зокрема [14; 59; 60; 134; 167; 232; 246; 248]. Ці дослідження дали підставу для спроби визначення сутності етнокультурної компетентності майбутніх педагогів, її функцій та структурних компонентів, що можуть бути узагальнені як модель (див. рис. 1).

Виходячи з аналізу наукової літератури та результатів опитування студентів, етнокультурну компетентність майбутнього педагога ми розглядаємо на основі структурних компонентів особистості (К.Платонов), компонентів педагогічної діяльності (Н.Кузьміна) та відповідно до загального змісту діяльності педагога в умовах поліетнічного середовища (Г.Алімжанова, Н.Арзамасцева, В.Ігушкіна, А.Ізмайлова, Н.Ладнушкіна та інші) [7; 14; 102; 137; 138; 145; 187].

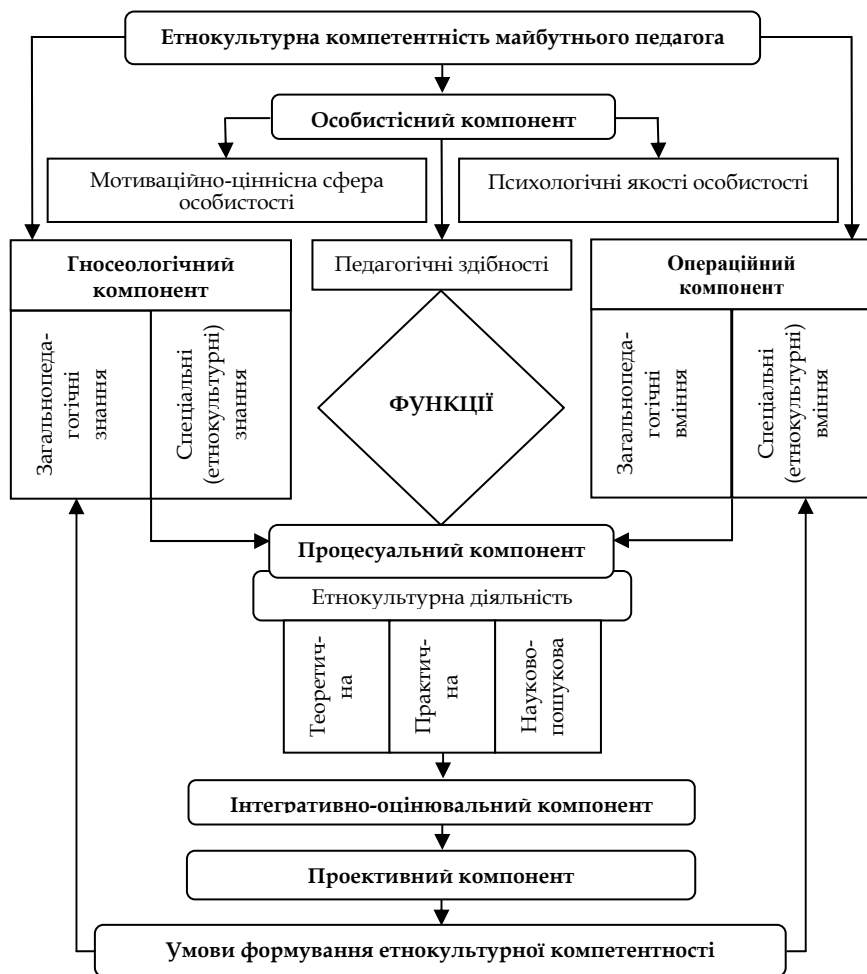

Рис. 1. Модель етнокультурної компетентності майбутнього педагога

Охарактеризуємо детальніше кожен із компонентів етнокультурної компетентності майбутніх педагогів.

У стрижневому системотворчому *особистісному компоненті* ми виділяємо підструктури: мотиваційна сфера, психологічні якості та педагогічні здібності особистості.

Мотиваційна сфера особистості є її інтегративною якістю, що характеризується сукупністю соціальних настанов, ціннісних орієнтацій, інтересів, які утворюють ґрунтовну основу мотивів, тобто все те, що включає поняття спрямованості особистості (Л.Карпова та інші) [111].

Мотиваційна сфера особистості студента педагогічного університету передбачає стійку етнокультурну спрямованість його інтересів і потреб, яка виражається в усвідомленні суспільної значущості власної діяльності, прагнення займатись улюбленою справою, у спрямованості на досягнення позитивних результатів у поліетнічному середовищі.

Не менш важливою підструктурою є психологічні якості майбутнього педагога. Аналіз численних робіт з цього питання (А.Маркова, В.Сластьонін, Г.Сухобська та інші) дав змогу нам виокремити психологічні якості особистості студента, які допоможуть йому здійснювати етнокультурну діяльність під час навчання в університеті та після його закінчення [158; 221; 228]. До них належать дві групи якостей: людські та професійні. Останні, в свою чергу, поділяються на якості, що розвиваються у студента внаслідок здійснення педагогічного самоаналізу (за А.Марковою) [158], та власне професійні (за Н.Бессарабом) [26]. Для зручності всі психологічні якості майбутнього педагога, які характеризують його етнокультурну компетентність, зведено у таблицю 2.

Таблиця 2

Психологічні якості особистості студента

Психологічні якості особистості студента	
людські	професійні
– людяність	– загальна ерудиція
– доброта	– широкий культурний кругозір
– терпимість	– наукова захопленість
– гуманність	– любов до дітей
– порядність	– любов до своєї професійної праці
– відповідальність	– потреба в самореалізації шляхом професійної діяльності
– справедливість	– реалістичний і цілеспрямований підхід до життя
– емоційна щирість	– прагнення до самоосвіти та самовдосконалення
– позитивна я-концепція	
– повага до національних та релігійних почуттів дитини	

*Етнокультурна компетентність та її формування
у студентів педагогічного університету: технологічний аспект*

<ul style="list-style-type: none">– повага до прав дитини на власну думку і вільне її висловлювання– самокритичність– патріотизм– інтернаціоналізм	<ul style="list-style-type: none">– самостійність– активність– педагогічне цілепокладання– педагогічне мислення– педагогічна інтуїція– педагогічна імпровізація– педагогічна уява– педагогічна спостережливність– педагогічна рефлексія– педагогічна творчість
---	---

Одним із важливих структурних елементів особистісного компонента є педагогічні здібності. В сучасній психолого-педагогічній теорії існує декілька підходів до класифікації педагогічних здібностей вчителя (О.Ковальов, В.Кондратьєва, В.Крутецький, В.М'ясищев та інші) [117; 132; 133]. Так, В.Кондратьєва виділяє перцептивні (людинознавчі) здібності, пов'язані з розумінням іншої людини, та управлінські здібності, що є підґрунтям стосунків з іншими людьми.

Натомість О.Ковальов і В.М'ясищев відносять до педагогічних здібностей психічні якості, які належать до сфери мислення, а саме: винахідливість розуму, образне й логічне мислення, спостережливність, мислення за аналогією, а також емоційно-вольові якості особистості [117].

В.Крутецький запропонував свою класифікацію педагогічних здібностей. Дослідник виділив три великі групи: особистісні здібності (прихильність до дітей, витримка і самовдосконалення); дидактичні здібності (академічні, експресивно-мовленнєві та здібність пояснювати); організаційно-комунікативні здібності (організаторські, перцептивні, сугестивні, а також педагогічний такт, педагогічна уява) [132; 133].

Науковий інтерес у межах нашого дослідження представляє класифікація педагогічних здібностей, запропонована І.Підласим [189]. Ми вважаємо, що всі сім груп здібностей педагога можуть органічно проявлятися в ракурсі його роботи у поліетнічному середовищі.

Так, організаторські здібності проявляються в здатності студентів організувати власну професійну діяльність у

поліетнічному соціумі, спланувати роботу, підвести підсумки зробленого тощо.

Дидактичні – у здатності добирати й готувати народознавчий матеріал, доступно, чітко, впевнено і послідовно довести його до дітей, батьків, стимулювати розвиток пізнавальних інтересів і духовних потреб вихованців, підвищувати їх навчально-пізнавальну активність тощо.

Перцептивні – виявляються в здатності проникати в духовний світ вихованців, визначати особливості національної психології людей з метою розвитку загальнолюдських цінностей.

Комунікативні здібності проявляються в здатності налагоджувати педагогічно доцільні стосунки з дітьми, їх батьками, колегами.

Сугестивні здібності полягають в емоційно-вольовому впливі на вихованців.

Дослідницькі проявляються в здатності пізнати й об'єктивно оцінити педагогічну ситуацію поліетнічного регіону, передавати молодому поколінню прагнення цінувати свою країну, свій народ і себе в оточенні людей.

Науково-пізнавальні здібності зводяться до здатності засвоєння наукових знань у галузі етнокультури.

Гносеологічний компонент етнокультурної компетентності майбутніх педагогів відбиває засвоєні знання в галузі психолого-педагогічних, соціальних, культурологічних, предметно-методичних дисциплін з етнокультури та етнопедагогіки.

Аналіз широкого спектру наукових робіт дозволяє стверджувати, що знання в широкому розумінні цього слова – продукт і результат процесу пізнання дійсності, адекватне її відображення у вигляді уявлень, понять суджень, теорій. Знання у вузькому розумінні слова – це понятійно-фактична складова навчального матеріалу, до якої належать конкретні взаємопов'язані факти, закономірності, теоретичні узагальнення, терміни, а також знання про способи дій (І.Ісаєв, М.Скаткін, В.Сластьонін та інші) [219, 221].

У структурі професійної компетентності педагога значне місце займають знання, що зумовлюють рівень його професійної мобільності. Вона проявляється у здатності фахівця орієнтуватися у соціально-педагогічних ситуаціях, які постійно змінюються, швидко і

правильно їх вирішувати. Знання розширюють межі індивідуального досвіду педагога, спрямовують і організують цей досвід, дозволяють осмислювати та відкривати можливості для його вдосконалення і розвитку (Ю.Кулюткін, Г.Сухобська та інші) [141, 142, 229].

Існує багато класифікацій знань педагога (С.Кондратьєва, Н.Кузьміна, В.Сластьонін, Г.Сухобська та інші). Не зменшуючи значення кожної з них, зупинимося на класифікації Г.Федорова, який поділяє професійні знання на загальнопедагогічні та спеціальні. До загальнопедагогічних знань вчений відносить суспільно-політичні (філософські), психологічні, знання дидактики та теорії виховання. До спеціальних належать знання змісту навчального предмета, методики викладання і методики виховання.

До гносеологічного компоненту етнокультурної компетентності майбутнього педагога ми відносимо дві групи знань: загальнопедагогічні та спеціальні (етнокультурні). Останні в свою чергу поділяються на енциклопедичні та методичні знання.

Знання, які визначають етнокультурну компетентність майбутнього педагога, розміщено в таблиці 3.

Таблиця 3

Знання майбутнього педагога в межах етнокультурної компетентності

Загальнопедагогічні знання	Спеціальні (етнокультурні)	
	енциклопедичні	методичні
1. Філософські знання як теоретико-методологічна основа процесу навчання та виховання. 2. Знання сучасного передового педагогічного досвіду. 3. Знання мети і завдань педагогічної діяльності. 4. Знання технології педагогічної праці. 5. Знання об'єкта та способів навчальної діяльності (кого і як вчити).	1. Етнодемографічна ситуація регіону, в якому покликаний працювати педагог. 2. Менталітет національних меншин. 3. Національна та народна символіка етнічних груп. 4. Характер поселень, забудови дворів, житла та домашнього інтер'єру національних меншин.	1. Знання методики використання етнокультурних традицій національних меншин у навчально-виховному процесі. 2. Знання методики виховання культури міжетнічного спілкування, патріотичних почуттів у дітей.

<p>6. Знання технології здійснення педагогічного самоаналізу.</p> <p>7. Знання способів педагогічного спілкування, прийомів взаємодії з дітьми.</p> <p>8. Знання психологічних особливостей розвитку дітей в онтогенезі, психології засвоєння матеріалу.</p>	<p>5. Народний одяг.</p> <p>6. Народна кухня.</p> <p>7. Усна народна творчість.</p> <p>8. Народна іграшка.</p> <p>9. Народні ігри етнічних груп.</p> <p>10. Родинні свята й обряди.</p> <p>11. Календар народних свят.</p>	
--	--	--

Енциклопедичні знання характеризують особистість з різних точок зору: збереження й зміцнення традицій, єдності поколінь, етносів, націй і народностей, що проживають в Україні та є повноправними суб'єктами; руйнування комплексу меншовартості; згуртування та об'єднання людей, забезпечення їх цивілізованого спілкування.

Це зумовлює необхідність формування у майбутнього педагога системи знань про особливості менталітету етносів, у середовищі яких він буде працювати; про народні традиції, звичаї, засоби навчання та виховання дітей, властиві конкретному народові; про матеріальну та духовну культуру, побутову та релігійну обрядовість, що збереглася до сьогодні і передається від покоління до покоління.

При визначенні сутності компонентів етнокультурної компетентності враховувався і той факт, що для успішної педагогічної діяльності недостатньо теоретичних знань, що призводять до чітко визначених понять, пов'язаних з етнокультурою. Необхідні й уміння – знання в дії, уміння як застосовування знань і навичок у відповідних конкретних умовах. Тому наступним складником етнокультурної компетентності майбутніх педагогів було визначено *операційний компонент*, до якого входять загальнопедагогічні та спеціальні (етнокультурні) вміння.

Враховуючи загальні положення традиційної класифікації професійних вмінь та навичок, що представлена в дослідженнях С.Бреус, В.Крутецького, Н.Кузьміної, О.Пявки, В.Сластьоніна та інших, у монографії дається власне трактування її в ракурсі досліджуваної проблеми (див. таблицю 4.).

**Вміння майбутнього педагога в межах етнокультурної
компетентності**

№	Види вмінь і навичок	Загальнопедагогічні вміння	Спеціальні (етнокультурні) вміння
1	2	3	4
1.	Конструктивні	<ul style="list-style-type: none">– моделювати педагогічний процес;– відбирати й опрацювати зміст навчального та додаткового матеріалу;– передбачати можливу реакцію дітей на педагогічний вплив;	<ul style="list-style-type: none">– проектувати систему знань дітей з етнокультури національних меншин;– планувати виховну роботу міжнаціонального характеру;– будувати виховний захід на народознавчу тематику;
2.	Організаторські	<ul style="list-style-type: none">– розподіляти завдання;– інструктувати дітей;– координувати їх діяльність;– співпрацювати з дітьми в навчально-виховному процесі;	<ul style="list-style-type: none">– організовувати різні види діяльності на засадах етнокультури національних меншин;– залучати дітей до проведення національних свят;– виявляти представників різних народів, які володіють національним мистецтвом і залучати їх до педагогічного процесу;
3.	Комунікативні	<ul style="list-style-type: none">– встановлювати доброзичливі стосунки з дітьми, їх батьками, своїми колегами;	<ul style="list-style-type: none">– керувати емоційною сферою вихованців з метою запобігання міжнаціональних конфліктів;– вчити культурі міжетнічного спілкування;– спілкуватися з дітьми з метою передачі їм етнокультурного досвіду національних меншин;

1	2	3	4
4.	Гностичні (пізнавальні)	<ul style="list-style-type: none"> – засвоювати та поповнювати знання, зокрема вивчати особистість окремих дітей та весь колектив; – вивчати факти, що впливають на хід навчально-виховного процесу; 	<ul style="list-style-type: none"> – спостерігати, аналізувати стосунки між дітьми різних національностей; – виявляти конфліктні ситуації, вирішувати їх та запобігати їм; – співставляти різні явища соціального життя; – аналізувати свою діяльність в поліетнічному середовищі;
5.	Діагностичні	<ul style="list-style-type: none"> – застосовувати різні методи (тести, анкети, бесіди, спостереження та інші) для дослідження особистості, міжособистісних стосунків у поліетнічному середовищі 	

Гносеологічний та операційний компоненти етнокультурної компетентності майбутнього педагога взаємопов'язані між собою, і їх взаємодія врешті проявляється у *процесуальному компоненті*, характеристикою якого є безпосередня етнокультурна діяльність студентів у процесі навчання через теоретичну, практичну та науково-пошукову роботу майбутніх педагогів, що організується у ВНЗ.

Теоретична діяльність студентів полягає у розширенні та поглибленні знань щодо питань етнополітичної ситуації регіону, в якому буде працювати педагог, ознайомленні з особливостями менталітету етносів цього регіону, з їх національною та народною символікою, вивченні й аналізі побуту, народних традицій, обрядів, творчості, фольклору, родинних та народних свят етнічних груп тощо.

Практичний аспект етнокультурної діяльності передбачає проведення студентами конкретних форм роботи, в яких вони можуть показати знання методики виховання у дітей культури міжнаціонального спілкування в умовах поліетнічного середовища, розширення та поглиблення знань вихованців про традиції національних меншин регіону, формування умінь збереження загальнолюдських і національних цінностей.

Науково-пошукова діяльність майбутніх педагогів проявляється у зборі народознавчого матеріалу, вивченні та аналізі етнологічної та етнографічної літератури, проведенні педагогічних експериментів у закладах освіти, результатом чого є курсові й дипломні проекти, складання студентами індивідуальних програм етнокультурного виховання дітей.

Отже, процесуальний компонент полягає у теоретичному й практичному усвідомленні майбутніми педагогами предметного змісту знань, характерних для етнокультурної роботи в поліетнічному середовищі, здійсненні індивідуальної програми знань, умінь і навичок у відповідному оточенні. Таким чином створюється простір для розширення та поглиблення етнокультурної компетентності майбутніх педагогів в умовах наукової роботи.

Інтегративно-оцінювальний компонент етнокультурної компетентності передбачає наявність у студентів здатності усвідомлювати та оцінювати адекватність власних педагогічних дій та форм поведінки в професійно значущих ситуаціях етнокультурного характеру, що здійснюється за допомогою оцінки власної етнокультурної компетентності, проведенні рейтингу “компетентних осіб” тощо.

Самоконтроль, самоаналіз і самооцінка підводять студентів до виявлення своїх досягнень, помилок, невдач, співвідношення завдань і результатів своєї діяльності з педагогічним зразком; урахування оцінки оточуючих (викладачів, вчителів, студентів); визначення причин недоліків своєї роботи; пошуку важливих варіантів покращення власної діяльності [26; 78; 225].

Об’єктивне усвідомлення студентом власної роботи та рівня етнокультурної підготовленості, адекватна рефлексія стимулює його етнокультурну самоосвіту і самовиховання.

Одним з важливих складників етнокультурної компетентності майбутнього педагога є *проективний компонент*, який об’єднує особливості особистісного, гносеологічного, операційного, процесуального, інтегративно-оцінювального компонентів і дає змогу виявити потенційні можливості студента та їх проєкцію на майбутню етнокультурну роботу.

Цей компонент передбачає ідеальний образ студента як особистості й професіонала, прагнення до самовдосконалення, перехід на більш високий рівень.

На основі проведеного теоретичного дослідження ми визначаємо етнокультурну компетентність майбутнього педагога як інтегроване утворення, представлене єдністю особистісного, гносеологічного, операційного, процесуального, інтегративно-оцінювального, проєктивного компонентів, що забезпечують у своїй взаємодії продуктивну етнокультурну діяльність і творчу самореалізацію майбутнього педагога.

Структурні компоненти етнокультурної компетентності майбутнього педагога мають власну внутрішню побудову, організацію сукупності елементів, разом з тим об'єднані в єдине системне утворення. Воно стає цілісним у тому випадку, коли її окремі частини знаходяться у функціональній залежності і кожен елемент системи є наслідком здобутків іншого (попереднього) елемента, коли неможливе самостійне існування окремого елемента, а зміна однієї частини веде до зміни інших частин.

Ми врахували той факт, що етнокультурна компетентність майбутнього педагога має бути підтримана колом його діяльності, відповідним "виконавством", що передбачає його призначення, роль, обов'язок.

Це зумовило необхідність визначити функції етнокультурної компетентності майбутнього педагога як якісні характеристики. У контексті нашої роботи доцільними є два напрями наукових досліджень для виокремлення вищезазначених функцій культурологічний і педагогічний.

У межах культурологічного напрямку (Т.Іванова, В.Кафарський, В.Кукушин, О.Садохін та інші) обґрунтовано та виділено функції етнічної культури як суспільного феномена життєдіяльності певної спільноти, що стало підставою для визначення функцій етнокультурної компетентності. Серед них ідентифікуюча, комунікативно-інтегруюча, репродуктивна, нормативна, пізнавально-інструментальна [99; 140; 208].

Педагогічні дослідження, що торкалися визначення функцій освіти (М.Громкова та інші), професійно-педагогічної діяльності (І.Підласий та інші), педагогічної культури (В.Гриньова, В.Сластьонін, А.Сущенко, Н.Фат'янова та інші), дали можливість більш конкретно визначити педагогічну спрямованість етнокультурної компетентності [60; 61; 189; 221; 232; 246].

Так, у праці М.Громкової підкреслено загальне призначення освіти в єдності таких функцій: “усвідомити себе такого, який є (природного), навколишню реальність (зрозуміти її з граничною об’єктивністю) і їх взаємозв’язок: взаємовплив (змінити ситуацію, якщо можеш; змінити себе, якщо хочеш), взаємозалежність (встановити власний ступінь свободи та залежність ситуацій від своїх дій), взаємообумовленість (адаптуватися до умов, вплинути на зовнішні умови) тощо.” [61, с. 359].

У роботах В.Гриньової визначено функції педагогічної культури як органічне поєднання культурологічних і педагогічних аспектів особистості педагога: пізнавальна, дидактично-професійна [60].

Дослідження Т.Іванової показало значення синтезу аксіологічного, процесуально-діяльнісного, управлінсько-регулятивного та когнітивного елементів в умовах ВНЗ, що стало підставою для вибудовування більш цілісної взаємодії між структурою етнокультурної компетентності та її функціями [99].

Ми вважаємо за доцільне використовувати функції, що забезпечують етнокультурну компетентність студентів педагогічного університету.

На нашу думку, функціями етнокультурної компетентності майбутнього педагога є: аксіологічна, культурологічно-пізнавальна, процесуальна, оцінно-регулятивна, діагностико-проективна.

Аксіологічна функція виступає як система обов’язкових норм і вимог до всіх чинників життєдіяльності суспільства на основі пріоритету загальнолюдських цінностей.

Згуртованість людей визначається не лише тим, що вони належать до тієї чи іншої етнічної спільності, а й тим, яких норм, стандартів, традицій, звичаїв, зразків поведінки вони дотримуються. Традиційні норми поведінки народів різняться між собою національно-специфічною формою вираження.

Ця функція спрямована на виховання шанобливого ставлення до історії, культури, мови, національних традицій, менталітету кожного народу, що є умовою для підпорядкування своїх дій і вчинків вищим моральним нормам, гарантом попередження напруженості в міжнаціональних стосунках.

Аксіологічна функція спрямована також на формування у майбутніх педагогів почуття патріотизму, інтернаціоналізму,

громадянськості; толерантності, шанобливого ставлення до людей різних національностей та до їх духовної й матеріальної спадщини; прищеплюється впевненість у тому, що різні народності, які проживають в Україні, – це український народ.

Ця функція пов'язана з формуванням мотиваційно-ціннісної сфери студентів педагогічного ВНЗ.

Культурологічно-пізнавальна функція виявляється в загальній ерудиції, педагогічному кругозорі, наявності творчого мислення, творчої фантазії майбутніх педагогів.

Ця функція дає можливість студентам опанувати знання про історичне минуле й сучасне того чи іншого етносу, що мешкає в Україні, його культуру, мову, традиції, звичаї, обряди, символіку, осягнути систему його цінностей, виокремити навчально-виховні можливості засобів етнопедагогіки тощо. Вона стимулює прагнення особистості розширити й поглибити ці знання.

Культурологічно-пізнавальна функція обумовлює оволодіння майбутніми педагогами системи загальнопедагогічних та етнокультурних знань.

Процесуальна функція спрямована на засвоєння і застосування студентами загальнопедагогічних та етнокультурних знань, умінь та навичок, оволодіння певним досвідом етнокультурної роботи в цьому напрямі.

Ця функція пов'язана зі становленням етнокультурної (теоретичної, практичної, науково-пошукової) діяльності студентів.

Оцінно-результативна функція забезпечує постійне проведення самоаналізу, самооцінки, самоперегляду, уміння достойно покінчити з попереднім етапом власного етнокультурного світогляду, відкритість новому, сходження особистості на більш високий щабель розвитку своєї етнокультурної підготовленості.

Ця функція обумовлює формування інтегративно-оцінювального компонента етнокультурної компетентності майбутніх педагогів.

Діагностико-проективна функція дає можливість студентам своєчасно реагувати та прогнозувати зміни в педагогічному процесі та процесі розвитку особистості, що виражається в актуалізації внутрішніх сил етнокультурного саморозвитку майбутніх педагогів, їх самовизначенні; в обґрунтуванні конкретних напрямів самовдосконалення етнокультурного потенціалу особистості.

Ця функція характеризує проєкцію особистості майбутніх педагогів у безпосередньому багатонаціональному середовищі; зростання їх як спеціалістів.

Отже, розглянуті нами теоретичні питання підготовки майбутніх педагогів до роботи в поліетнічному середовищі взагалі, сутності, структури, функцій етнокультурної компетентності зокрема, дали підставу для розробки рівнів етнокультурної компетентності студентів педагогічного університету та методики їх визначення.

2.3 Рівні етнокультурної компетентності студентів педагогічного університету та методика їх визначення

У науково-методичній літературі з питань професійної підготовки майбутніх педагогів накопичено достатньо даних про формування професійної, психолого-педагогічної, методичної компетентності. Ці дані свідчать про те, що серцевиною моделей професійної, психолого-педагогічної компетентності є знання, вміння та особисті якості педагога. Однак до цього часу недостатньо уваги приділялося вивченню етнокультурної компетентності. Це зумовило проведення експериментально-дослідної роботи.

Дослідження, покладені в основу монографії, проводилося на базі Бердянського державного педагогічного університету (Запорізька область) та Маріупольського гуманітарного університету (Донецька область). Вибір ВНЗ був зумовлений їх знаходженням на території українського Північного Приазов'я, де компактно розселені болгари, греки та німці.

В експерименті брали участь 403 студенти V курсу соціально-педагогічного факультету БДПУ, які були визначені як експериментальна група 1 (ЕГ₁), і 367 студентів випускного курсу філологічного факультету МДГУ, що навчаються за спеціальністю "Дошкільне виховання", як експериментальна група 2 (ЕГ₂). Такий вибір зумовлено тим, що на 1–4 курсах здійснюється загальнопедагогічна й методична підготовка студентів, організовується пасивна й активна практика, де набувається досвід професійної діяльності в дошкільній установі. Тому саме на V курсі, де має місце поглиблена підготовка у формі спецкурсів і спецсемінірів, на базі теоретичних знань, підтверджених

кваліфікаційним іспитом з педагогіки та заліком з активної педагогічної практики, можна здійснювати підготовку студентів до етнокультурної роботи в закладах освіти.

Респондентами виступили 349 дітей старшого дошкільного віку, 343 вихователі дошкільних закладів Запорізької та Донецької областей, 217 батьків; викладачі БДПУ та МДГУ (51 особа) були визначені “компетентними експертами”.

Метою констатувального експерименту було вивчити стан етнокультурної підготовки студентів педагогічного університету і виявити особливості впровадження етнокультурної роботи в практику роботи дошкільних закладів.

Виходячи з мети нашого дослідження було визначено завдання констатувального етапу експерименту:

1. Вивчити стан етнокультурної роботи в дошкільних закладах Північного Приазов'я.

2. Виявити доцільність упровадження етнокультурних традицій національних меншин в практику роботи дошкільних закладів.

3. Встановити наявність роботи з формування етнокультурної компетентності студентів у педагогічних університетах Північного Приазов'я.

4. Визначити критерії, показники та рівні сформованості етнокультурної компетентності студентів-випускників педагогічних університетів.

Констатувальний експеримент проводився в три підетапи. На першому підетапі ми вивчали стан етнокультурної роботи в дошкільних закладах та доцільність її впровадження в практику роботи. Для цього було:

а) вивчено плани навчально-виховного процесу вихователів дошкільних закладів;

б) проанкетовано вихователів, методистів дитячих садків та батьків;

в) проаналізовано літературу з питань культури національних меншин Північного Приазов'я;

г) проведено бесіди з дітьми.

Аналіз близько 140 планів навчально-виховного процесу дошкільних закладів дозволив встановити, що завдання з ознайомлення дітей з етнокультурою національних меншин

Північного Приазов'я виконуються епізодично (9% планів). В 2,3% дитячих садків Донецької області діти отримують знання про історію заселення даного регіону, про деякі традиції, обряди греків, беруть участь у святах та розвагах, організованих на засадах грецької етнопедагогіки; 21,7% дітей вивчають грецьку мову (переважно нащадки греків-переселенців). У Токмацькому, Мелітопольському та Бердянському районах Запорізької області 6,7% дітей вивчають німецьку мову у недільних школах при інформаційно-культурних центрах німців, а 29,3% дошкільників Приморського та Бердянського районів – болгарську мову. Слід зауважити, що переважна більшість болгарських дітей починають вчити рідну мову в сім'ї, а потім продовжують навчання у школі. Лише в 3% дитячих садків даного регіону створено спеціалізовані групи (переважно в містах), де дошкільники вивчають болгарську мову за авторськими методиками вихователів. Відомості про культуру, свята, обряди й традиції німців і болгар Північного Приазов'я отримують лише 2,6% дітей шести років Запорізької області в інформаційно-культурних товариствах національних меншин.

Анкетування більше 300 вихователів дошкільних закладів Запорізької і Донецької областей показало, що вони вважають важливим і необхідним проведення етнокультурної роботи з дітьми.

Однак, усвідомлюючи необхідність здійснення такої роботи, лише 1,7% практичних працівників постійно планують завдання з ознайомлення з традиціями етнічних груп на виховних заходах, 1% вихователів виконує ці завдання епізодично, а решта педагогів взагалі такі завдання не планують і не вирішують, мотивуючи це відсутністю літератури.

Як бачимо, завдання з ознайомлення старших дошкільників з народними традиціями, культурою та побутом національних меншин українського Північного Приазов'я в практиці роботи дошкільних закладів виконується в обмеженому обсязі й епізодично, що приводить до висновку про необхідність оптимізації цього процесу в дитячих садках.

Наступним кроком нашого дослідження був аналіз літературних джерел про культуру, побут і звичаї етнічних груп Північного Приазов'я. Результати проведеної роботи показали, що існує ряд посібників про історію заселення, культурні традиції греків, болгар та німців Приазов'я. Серед них – посібники:

И.Державин “Болгарские колонии в России”, Е.Шишкина-Фишер “Немецкие народные календарные обряды, обычаи, танцы и песни”, М.Араджиони “Греки Приазовья” та збірки “Греки України”, “Материалы по истории и культуре греков Украины” [13; 70; 258]. Слід зауважити, що дані посібники представлені в одиничних екземплярах в інформаційно-культурних центрах етнічних груп Північного Приазов'я і недоступні широкому колу читачів. До того ж інформація, подана в посібниках, не адаптована для дошкільних закладів. Існує лише один посібник, розроблений викладачами Мелітопольського державного педагогічного університету, – “Народи Північного Приазов'я”, в якому подані короткі відомості про етнічні групи, які компактно проживають на даній території [168].

Отже, реальна ситуація з науково-методичним забезпеченням свідчить про складність здійснення роботи з вивчення етнокультури національних меншин у дошкільних закладах Приазов'я.

Оскільки етнокультурні знання у представників етнічних груп формуються в першу чергу в сім'ї, проводилося анкетування батьків. Слід зауважити, що опитувалися не лише представники національних меншин, а й українці.

Організуючи анкетування батьків, ставили за мету проаналізувати їх думки щодо етнокультурної роботи в дошкільному закладі. Більшість респондентів (73,4%) не заперечували проведення цієї роботи, обґрунтовуючи свої думки необхідністю етнокультурного росту підростаючого покоління та виховання гуманних, всебічно розвинених, ерудованих громадян суспільства. 9% опитаних були проти “засмічення голів дітей непотрібною інформацією”, решта батьків (17,6%) виказали байдужість до проведення такої роботи з їх дітьми.

Організуючи бесіди з дошкільниками, попередньо аналізували етнічний склад груп дітей шостого року життя. Середній зріз показав, що в групі переважна більшість – українці, але, як правило, 25-30% – представники інших національностей (болгари, греки, німці, поляки, росіяни, євреї тощо). Тому перелік питань для бесіди з болгарами, греками, німцями відрізнявся залежно від своєрідності етнокультурних традицій кожної національності.

Бесіди проводилися з дітьми-болгарами (98 осіб), дітьми-німцями (88 осіб) та дітьми-греками (101 особа). З них 60,8% мешкають

у селах, а 39,2% – у містах.

Спілкуючись з дітьми шести років, ми намагалися визначити обсяг знань про культуру, традиції, побут болгар, греків, німців, що проживають у даному регіоні. Наведемо зразок запитань, які ставились дітям-болгарам:

- 1) Яка твоя національність?
- 2) Чи розмовляєш ти вдома болгарською мовою?
- 3) Чи знаєш ти болгарські народні казки? Чи можеш розказати хоч одну казку?
- 4) Хто тобі розповідав ці казки (бабуся, мама, вихователь)?
- 5) Що ще тобі розповідала бабуся? Які віршики читала (колядки, потішки, забавлянки)?
- 6) В які ігри ти граєш зі своїми друзями?
- 7) Чи ти чув від своєї бабусі про свято “Баби Марти”, “Цвітну неділю”? Що ти можеш про них розказати?
- 8) Чи знаєш ти, який одяг раніше носили болгари (чоловіки, жінки, діти)? А які страви готували? Яка твоя найулюбленіша страва?

Аналізуючи відповіді дітей-болгар, дійшли висновку, що переважна більшість (71,5%) не обізнані з етнокультурними традиціями, побутом свого етносу (особливо міські жителі). Більш за все діти обізнані з деякими болгарськими народними обрядами, пов’язаними з народним календарем. 60,8% болгарських дітей називала свята, які святкує їх родина (“Свято Баби Марти”, “Лазара”, “Пасха”, “Вознесіння”, “Новий рік”, “Різдво”), 8,6% дошкільників розповідали про їх святкування, 13,3% дітей називали страви, які готують до цих свят, а 1,1% респондентів знають тексти різдвяних та лазарських пісень. 1,5% опитаних розповіли легенди, пов’язані з образами баби Марти, Купайли, Коляди.

Однак діти майже не обізнані з народними іграми етносів, тому в основному називали (70%) й описували (10,6%) українські народні ігри. Лише 5,7% опитаних ознайомлені з болгарськими народними іграми (“Ізвор”, “Пайдушко”, “Кончето”, “Календарі” та інші).

З відповідей дітей довідалися, що в основному інформацію про болгарські народні свята й обряди діти отримують від своїх бабусь та дідусів, рідше від батьків.

Під час опитування дітей помітили тенденцію, що переважна більшість дошкільників, які розповідали про народні традиції свого

етносу, складала жителі сільської місцевості (36,7%). Болгари, які мешкають у містах, основну етнокультурну інформацію отримують в інформаційно-культурних центрах (13,1%). Це здебільшого відомості про деякі народні свята й танці. Решта дітей (50, 2%) не обізнані з етнокультурними традиціями свого етносу.

Результати опитування болгарських дітей розміщено в таблиці 5.

Таблиця 5

Результати опитування дітей-болгар

Кількість дітей, які дали позитивні відповіді на запитання (%)	1	2	3	4	5	6	7	8	Всього дітей, які дали відповіді (%)	
									Позитивні	Негативні
мешканці міста (39,2%)	1,5	1	-	-	1	2	2,5	1	9	30,2
мешканці села (60,8%)	2	1,1	1,2	1,5	1,6	3,7	6,1	2,3	19,5	41,3
всього (100%)	3,5	2,1	1,2	1,5	2,6	5,7	8,6	3,3	28,5	71,5

Протилежна тенденція виявлена за результатами опитування дітей-греків (40,8% від усіх опитаних дітей). Аналізуючи їх відповіді, дійшли висновку, що дошкільники, які живуть у містах, більш обізнані з грецькими народними традиціями, святами, побутом, аніж сільські діти. Це зумовлено тим, що у містах (особливо в місті Маріуполі) знаходиться інформаційно-культурний центр (Федерація грецьких товариств в Україні), від якого народознавча робота поширюється на дошкільні заклади міста.

Отже, 24,5% опитаних дітей розповідали грецькі народні казки, легенди, 18,6% респондентів показували народні ігри, розповідали потішки, приказки, називали такі свята, як Панаїр, Арту, Пасха. Всю цю інформацію дошкільники отримали в дошкільних закладах (70,5%), вдома від мами (5,3%), від бабусі (12,2%), від інших родичів (1%), від засобів масової інформації (5,8%), від учителя грецької мови в недільній школі (1,2%).

Результати опитування дітей-греків розміщено в таблиці 6.

Таблиця 6

Результати опитування дітей-греків

Кількість дітей, які дали позитивні відповіді на запитання (%)	1	2	3	4	5	6	7	8	Всього дітей, які дали відповіді (%)	
									Позитивні	Негативні
мешканці міста (47%)	1,4	2	10	2,5	3	3,6	1	1	24,5	22,5
мешканці села (53%)	1	1	4,5	2	2	-	1	1	12,5	40,5
всього (100%)	2,4	3	14,5	4,5	5	3,6	2	2	37	63

Що стосується німців Північного Приазов'я, то лише 7,4% опитаних дітей називали свята народного календаря (Різдво, Ніколауstag, Свято Трьох Королів, Пасха, Свято врожаю, Адвент), 11,8% дітей розповідали німецькі народні казки, 1,6% називали елементи народного вбрання.

Результати опитування німецьких дітей розміщено в таблиці 7.

Таблиця 7

Результати опитування дітей-німців

Кількість дітей, які дали позитивні відповіді на запитання (%)	1	2	3	4	5	6	7	8	Всього дітей, які дали відповіді (%)	
									Позитивні	Негативні
мешканці міста (41%)	2,3	1	6,4	1	1,3	-	4,4	1,6	18	23
мешканці села (59%)	1,1	-	5,4	1	1	-	3	-	11,5	47,5
всього (100%)	3,4	1	11,8	2	2,3	-	7,4	1,6	29,5	70,5

Слід зауважити, що позитивні відповіді на запитання давали дошкільники, які проживають у міській місцевості (м. Бердянськ, м. Мелітополь, м. Токмак, м. Молочанськ) і відвідують інформаційно-

культурні центри німців (18,3%).

Як бачимо з таблиць, лише 17,9% усіх опитаних представників болгар, греків та німців Північного Приазов'я обізнані з етнокультурними традиціями свого етносу, 21,6% знають приналежність до своєї національності, 3,1% розмовляють рідною мовою. Решта мають епізодичні, неповні знання.

Наведемо порівняльну таблицю 8 обізнаності болгарських, грецьких, німецьких дітей з їх етнокультурними традиціями.

Таблиця 8

Показники обізнаності болгарських, грецьких, німецьких дітей з етнокультурними традиціями

Кількість дітей (%)	Болгари		Греки		Німці	
	жителі міста	жителі села	жителі міста	жителі села	жителі міста	жителі села
Обізнані	9	19,5	24,5	12,5	18	11,5
Не обізнані	30,2	41,3	22,5	40,5	23	47,5
Всього	39,2	60,8	47	53	41	59

Зауважимо, що крім дітей – представників болгарського, грецького та німецького населення Північного Приазов'я – опитувалися 62 дитини – українця. Метою бесід з цими дітьми було виявити їхнє ставлення до ровесників інших національностей та їх етнокультурного спадку.

Наведемо деякі питання для бесіди:

- Якої ти національності?
- Діти яких національностей ходять з тобою в дитячий садок, мешкають на твоїй вулиці, у твоєму будинку?
- А ти любиш грати з Танею, Віталіком? (Названо представників інших національностей)?
- Твої друзі розповідали тобі про святкування Свята баби Марти, Ніколаустаг, Арту, Панаїр,...? Що ти можеш про це розказати?
- В які ігри ти граєш зі своїми друзями?
- Чи можеш ти розказати, як жили раніше в твоєму місті (селі) українці? А болгари, греки, німці? Який одяг носили? Яку їжу

готували?

Аналіз відповідей респондентів показав, що переважна більшість дітей (97,3%) не обізнані з етнокультурними традиціями болгар, греків, німців Північного Приазов'я. В основному діти розповідали про українські народні свята й обряди. Однак 8% опитаних називали етнічні групи, які проживають на даній території. 3% дошкільників розповідали народні казки греків, поляків, росіян.

Лише 1,3% респондентів дещо знають про традиції людей інших національностей, аргументуючи: "Бабуся розповідала", "Чув по телевізору", "Бачив картинку". Слід зазначити, що українські діти, відповідаючи на поставлені запитання, з теплом відгукувалися про своїх товаришів іншої національності, виказували допитливість до болгарських, грецьких та німецьких народних свят тощо.

Це свідчить про те, що в дошкільних закладах панує дружня атмосфера, немає національного розшарування.

I підетап констатувального експерименту показав: ознайомлення дітей старшого дошкільного віку з культурними традиціями етнічних груп українського Північного Приазов'я в практиці роботи дитячих садків даного регіону відбувається епізодично і в обмеженому обсязі, що, перш за все, зумовлено відсутністю узагальнених методичних рекомендацій, необізнаністю вихователів з даної проблеми. Однак бесіди та анкетування вихователів показали бажання одержати відповідну інформацію, незадоволення тим, що в навчальному педагогічному закладі, де вони вчилися, не було спеціальних предметів. Поряд із цим переважна більшість батьків (73,4%) виявила інтерес до етнокультурної роботи з їх дітьми. Шести-семирічні представники болгарського, грецького, німецького та українського населення Північного Приазов'я недостатньо обізнані з народними святами, звичаями, обрядами, побутовими традиціями етнічних груп даного регіону, але виказують допитливість до народного фольклору, ігор народів України.

Результати дослідження підтверджують доцільність проведення етнокультурної роботи з дітьми дошкільного віку та вказують на необхідність спеціальної етнокультурної підготовки педагогів до роботи в поліетнічному середовищі.

На другому підетапі констатувального експерименту вивчався

дійсний стан роботи з формування етнокультурної компетентності студентів у вищих педагогічних навчальних закладах регіону. Для цього аналізувалися типові програми для вищих навчальних закладів та робочі програми з навчальних дисциплін викладачів соціально-педагогічного факультету Бердянського державного педагогічного університету та Маріупольського державного гуманітарного університету, які здійснюють підготовку студентів за спеціальністю “Дошкільне виховання”.

Аналіз типових програм дав змогу встановити позитивну тенденцію висвітлення теоретико-практичних питань, пов’язаних з українським державотворенням, відродженням національної мови, культури; вивченням української етнопедагогіки з урахуванням регіональних особливостей.

Разом з тим аналіз 32 робочих програм викладачів університету з профільюючих дисциплін показав, що відповідне коло знань з етнокультури національних меншин українського Північного Приазов’я одержують тільки студенти спеціальних груп під час вивчення навчальних дисциплін, що мають занадто малий обсяг і місце в навчальному плані. Так, у курсі “Країнознавство”, який викладається в групах зі спеціалізаціями “Німецька мова” (БДПУ), “Новогрецька мова” (МДГУ), студенти ознайомлюються з культурою Греції та Німеччини. П’ятикурсники БДПУ, що навчаються за подвійною спеціальністю “Хореографія. Дошкільне виховання”, вивчають як окрему дисципліну “Теорію і методіку болгарського танцю”. Студенти інших груп даних факультетів не мають змоги одержувати відповідну інформацію, що надавала б їм можливості орієнтуватися в поліетнічному середовищі Північного Приазов’я з метою проведення етнокультурної роботи в дошкільному навчальному закладі.

Отримані дані свідчать: коло етнокультурних знань студенти отримують у процесі вивчення дисциплін психолого-педагогічного циклу. Так, у курсі “Теорія і методика фізичного виховання”, в якому запланована тема “Рухливі ігри народів Приазов’я”, та курсу “Історія рідного краю”, в якому мають місце заняття на тему заселенню Запорізької області (БДПУ).

Це дало змогу констатувати про відсутність науково обґрунтованої системи формування етнокультурної компетентності майбутніх педагогів, покликаних працювати в поліетнічному середовищі, зокрема на території українського Північного Приазов’я.

Тому, метою третього підетапу констатувального експерименту було визначення рівня сформованості етнокультурної компетентності студентів випускного курсу соціально-педагогічного факультету БДПУ та філологічного факультету МДГУ, що навчаються за спеціальністю “Дошкільне виховання”.

Для реалізації поставленої мети на підставі аналізу змісту етнокультурної компетентності майбутнього педагога гіпотетично були визначені критерії її сформованості. Критерії відповідали кожному компоненту розробленої нами моделі (див. табл. 9).

Таблиця 9

**Критерії, показники та рівні сформованості компонентів
етнокультурної компетентності студентів**

№	Критерії	Рівні	Показники	Компоненти етнокультурної компетентності
1	2	3	4	5
1.	Мотиваційно-ціннісний	Низький	<ul style="list-style-type: none"> – негативне ставлення до національних меншин та їх культурного спадку; – нерозуміння соціальної важливості етнокультурної роботи; – відсутність зацікавленості та бажання вивчати культуру етнічних груп; – прагматичність мотивів професійної діяльності в поліетнічному середовищі; формальне прийняття духовних цінностей (на словах, а не в діяльності); – відсутність стійкого емоційного взаємозв'язку в сприйманні етнокультурних традицій національних меншин та їх застосуванні у своїй майбутній професійній діяльності; – недостатній, ситуативний прояв моральних якостей в особистій поведінці та в спілкуванні з людьми інших національностей; 	Особистісний

1	2	3	4	5
		Достатній	<ul style="list-style-type: none"> – нейтральне ставлення до людей інших національностей; – бажання вивчати культуру етнічних груп, що компактно проживають в Україні; – наявність інтересу до актуальних проблем збереження й дослідження етнокультурних традицій; – мотиви важливості збереження, розповсюдження, пропаганди етнокультурних традицій різних етнічних груп України; – особисте прийняття й орієнтація на духовні цінності етнокультури в професійній діяльності. 	
		Високий	<ul style="list-style-type: none"> – позитивне ставлення до національних меншин; – наявність зацікавленості та бажання вивчати культурні традиції етнічних груп; – позитивна мотивація й настанова на застосування етнокультурних традицій у навчанні й вихованні підростаючого покоління; – постійна орієнтація на загальнолюдські цінності й традиції етнічних груп України; 	
2.	Пізнавальний	Низький	<ul style="list-style-type: none"> – наявність незадовільних знань у галузі етнокультури національних меншин; – недостатні знання з організації навчально-виховної роботи із застосуванням етнокультурних традицій; 	Гносеологічний
		Достатній	<ul style="list-style-type: none"> – поверхові уявлення про етнокультуру етнічних груп; – володіння знаннями про впровадження етнокультурних традицій у навчально-виховний процес закладів освіти; 	
		Високий	<ul style="list-style-type: none"> – наявність глибоких та міцних знань про зміст культури національних меншин; – володіння методикою етнокультурної роботи; 	

*Етнокультурна компетентність та її формування
у студентів педагогічного університету: технологічний аспект*

1	2	3	4	5
3.	Діяльнісно-творчий	Низький	<ul style="list-style-type: none"> – невміння використовувати етнокультурні традиції національних меншин у навчально-виховній роботі освітніх закладів; – планувати, організувати й проводити навчально-виховні заходи; – налагоджувати доброзичливі стосунки з дітьми різних національностей; 	Операційний
		Достатній	<ul style="list-style-type: none"> – вміння чітко визначати мету і завдання навчально-виховної роботи з використанням етнокультурних традицій; – прибігання до шаблонів в етнокультурній роботі; – труднощі при застосуванні етнокультурних традицій у педагогічному процесі; 	
		Високий	<ul style="list-style-type: none"> – прояв творчої ініціативи й самостійності під час планування й організації етнокультурної роботи; – володіння достатньою мірою етнокультурними вміннями; – навчально-виховні заходи на народознавчу тематику носять творчий характер; 	
4.	Діяльнісно-творчий	Низький	<ul style="list-style-type: none"> – невміння здійснювати теоретичний аналіз етнокультурних проблем та визначати умови й шляхи їх вирішення; 	Процесуальний
		Достатній	<ul style="list-style-type: none"> – усвідомлення етнокультурної проблеми, але невміння екстрапалювати теоретичні знання в науково-пошуковій роботі; 	
		Високий	<ul style="list-style-type: none"> – здатність до теоретичного аналізу наукових, етнокультурних джерел; – усвідомлення етнокультурної проблеми на рівні теорії й практики; – вміння екстрапалювати теоретичні знання на практиці в навчальній, виховній, науковій роботі, в процесі педагогічної практики; – лабільність та толерантність, творчість у вирішенні проблеми; 	

1	2	3	4	5
5.	Регулятивний	Низький	– невміння проаналізувати й об'єктивно оцінити власну й етнокультурну діяльність товаришів;	Інтегративно-оцінювальний
		Достатній	– прояв умінь самооцінки, але аналіз власної етнокультурної діяльності дуже поверховий;	
		Високий	– володіння об'єктивною оцінкою і самооцінкою; – наявність самостійного творчого аналізу заходів з використанням етнокультурних традицій національних меншин.	
6.	Проективно-перспективний	Низький	– відсутність бажання й здібностей самовдосконалення власного етнокультурного потенціалу;	Проективний
		Достатній	– потяг до власного самовдосконалення в професійній діяльності в умовах полікультурності;	
		Високий	– наявність розвиненої стійкої потреби в самоосвіті, самовихованні, самореалізації в поліетнічному середовищі.	

Згідно з визначеними критеріями та показниками сформованості етнокультурної компетентності студентів нами була розроблена діагностична програма обстеження майбутніх педагогів.

Рівень сформованості *особистісного компонента* етнокультурної компетентності виявляли за допомогою мотиваційно-ціннісного критерію, показниками якого були ставлення до національних меншин та їх культурного спадку, зацікавленість та бажання вивчати культури етнічних груп Північного Приазов'я, настанова на застосування етнокультурних традицій у навчанні й вихованні дітей, спрямованість на загальнолюдські цінності. Для цього окремо з кожним студентом-випускником проводилася бесіда.

Аналіз проведеної роботи дав змогу встановити, що більшість студентів ЕГ₁ та ЕГ₂ нейтрально ставляться до етнокультури народностей Приазов'я (56% і 49,5% відповідно). Свої відповіді вони обґрунтовували тим, що в Україні проживає багато етносів, культуру кожного знати неможливо. До того ж варто "розібратися" у власній українській культурі. 18% усіх опитаних виявили зацікавленість до вивчення культури, народних традицій національних меншин, які компактно проживають у Північному Приазов'ї. Ці студенти впевнені, що дітей потрібно знайомити з етнокультурними традиціями етнічних груп даного регіону для розвитку загального кругозору, виховання в них любові, поваги, доброзичливого ставлення до людей інших національностей.

Проте 3% студентів ЕГ₁ та 4,7% ЕГ₂ вважають, що ці знання повинні бути дуже поверховими, щоб не перевантажувати дітей зайвою інформацією.

Однак, у незначній кількості респондентів (8,6% ЕГ₁ і 6,3% ЕГ₂) спостерігалось негативне ставлення до представників іншої національності та їх культурного спадку.

Таке ставлення можна пояснити недоліками сімейного виховання та недостатністю роботи з виховання культури міжнаціонального спілкування в навчальних закладах.

На основі аналізу висловлювань студентів нами були визначені 3 види ставлення до етнокультури національних меншин Північного Приазов'я: негативне, нейтральне й позитивне. Так, негативне ставлення характеризується відсутністю зацікавленості й бажання вивчення й настанови на застосування культури етносів, що мешкають в Україні, невмінням пояснити мотиву свого ставлення.

Нейтральне ставлення, для якого притаманні зацікавленість в ознайомленні з культурними традиціями етнічних груп, нечітке пояснення мотиву свого ставлення до національних меншин та їх культурного спадку, але розуміння необхідності вивчення етнокультури майбутнім педагогом.

Позитивне ставлення характеризується доброзичливим ставленням до національних меншин Приазов'я, зацікавленістю їх культурними традиціями, розумінням необхідності і бажанням проведення етнокультурної роботи з дітьми, стійким інтересом до оволодіння необхідними для цього знаннями і вміннями, усвідомленням свого ставлення до етнокультури.

Під час бесід оцінювали студентів ЕГ₁ та ЕГ₂ за п'ятибальною системою.

Студентів, які негативно ставляться до національних меншин та їх культурного спадку, не розуміють соціальної важливості етнокультурної роботи, не зацікавлені у вивченні та застосуванні культури етнічних груп у своїй майбутній професійній діяльності, оцінювали в 1 бал.

Експериментованих, що нейтрально ставляться до людей інших національностей, але бажають вивчати культуру етнічних груп, компактно розселених в Україні, розуміють важливість збереження й дослідження етнокультурних традицій різних національностей України, особисто приймають та бажають орієнтувати на духовні цінності етнокультури в своїй майбутній професійній діяльності, оцінювали в 2-3 бали.

Майбутніх педагогів, які позитивно ставляться до національних меншин, зацікавлені у вивченні культурних традицій етнічних груп, мають позитивну мотивацію й настанову на застосування етнокультурних традицій у навчанні й вихованні підростаючого покоління, активно сприймають актуальні проблеми сучасного стану етнокультури національних меншин, постійно орієнтуються на загальнолюдські цінності й традиції етнічних груп України, оцінювали в 4-5 балів. За результатами набраних балів студент відносився до певного рівня сформованості особистісного компонента етнокультурної компетентності.

До низького рівня віднесено студентів, які набрали 1 бал, до достатнього – 2-3 бали, до високого – 4-5 балів.

Результати розподілу респондентів за рівнями сформованості особистісного компонента етнокультурної компетентності відображено в таблиці 10.

Таблиця 10

Рівні сформованості особистісного компонента етнокультурної компетентності студентів

№	Рівні	ЕГ ₁		ЕГ ₂	
		кількість студентів	%	кількість студентів	%
1.	Низький	111	27,6	108	29,5
2.	Достатній	226	56	182	49,5
3.	Високий	66	16,4	77	21

Наступним кроком діагностичного експерименту було визначення рівня сформованості *гносеологічного компонента* етнокультурної компетентності.

З цією метою проводилося анкетування студентів. Головним завданням анкетування було визначити рівень поінформованості респондентів у галузі етнокультури етнічних груп Північного Приазов'я. Анкета містила дві групи питань. Перша група була спрямована на виявлення знань студентів про принципи, засоби, методи, прийоми етнопедagogіки як галузі етнокультури. Друга група питань була пов'язана з етнокультурними традиціями болгар, греків та німців даного регіону.

Аналізуючи відповіді студентів на першу групу питань, ми дійшли висновку, що більшість з них (70%) обізнана з принципами, засобами, методами та прийомами етнопедagogіки, однак 89,3% ЕГ₁ та 63,9% ЕГ₂ студентів давали неповні, необґрунтовані відповіді.

11,4% респондентів взагалі не називали основні принципи етнопедagogіки (природовідповідності та гуманізму), 37,4% – не обґрунтовували застосування того чи іншого методу для виховання дітей за народними традиціями. 18,9% респондентів ЕГ₁ та 13,7% ЕГ₂ не розкрили сутності засобів етнопедagogіки.

Як відомо, культура народу відтворюється в його традиціях, звичаях, обрядах, святах. Тому за допомогою другої групи питань намагалися визначити обсяг знань експериментованих про етнокультуру національних меншин Приазов'я через розповідь та опис духовного та матеріального спадку греків, болгар та німців.

Відповіді студентів на другу групу питань оцінювалися за 3-бальною системою. При цьому трьома балами оцінювалася повна усвідомлена відповідь студента; двома балами – неповна відповідь, яка характеризувалася лише називанням подій чи явища; одним балом – відповідь за аналогією до української етнокультури; нулем – відсутність відповіді. Наведемо зразок анкети.

ДАЙТЕ ВІДПОВІДІ НА ЗАПИТАННЯ
ТА ВИКОНАЙТЕ ЗАВДАННЯ

1. Яка етнoдемографічна ситуація склалася на території Північного Приазов'я у 18 - 19 столітті? _____
-
-

Ольга ГУРЕНКО

2. Опишіть національну символіку

а) болгар	герб	прапор	гімн
б) греків			
в) німців			

3. Охарактеризуйте народний одяг етнічних груп Приазов'я:

а) жіночий	болгари	греки	німці
б) чоловічий			
в) дитячий			

4. Опишіть житло іноземних поселенців Приазов'я:

болгар	греків	німців

5. Які страви характерні для національної кухні:

болгар	греків	німців

6. Назвіть твір усної народної творчості етнічних груп Приазов'я:

болгар	греків	німців

7. Які народні іграшки виготовляли в давнину в Північному Приазов'ї?

болгари	греки	німці

8. Назвіть народні ігри національних меншин Приазов'я

болгарські ігри	грецькі ігри	німецькі ігри

9. Які традиційні обряди належать до циклу сімейних свят:

болгар	греків	німців

10. Опишіть народні свята національних меншин Приазов'я

	болгарські народні свята	грецькі народні свята	німецькі народні свята
зимового циклу			
весняного циклу			
літнього циклу			
осіннього циклу			

Аналіз відповідей на питання анкети дав змогу встановити, що 22,7% студентів ЕГ₁ і 29,6% ЕГ₂ мають уявлення про деякі народні свята болгар, греків та німців Приазов'я (Різдво, Пасха), 8,7% опитаних описували святкування цих свят, 4,6% називали народні символи, пов'язані з цими святами. 13,8% респондентів ЕГ₁ і 26,7% ЕГ₂ називали елементи традиційного вбрання болгар і греків та деякі народні страви цих народностей.

Однак жоден опитаний не мав уявлення про етнодемографічну ситуацію в Приазов'ї, про національну символіку, зведення будинків та забудови дворів, про народні іграшки та усну народну творчість.

Студенти не обізнані в святах та обрядах сімейного циклу зазначених етнічних груп (родильна, весільна, поминальна обрядовість). Лише 18,3% опитаних ЕГ₁ і 13,6% ЕГ₂ називали й описували деякі народні ігри окремих етносів Приазов'я, оскільки в курсі "Теорія і методика фізичного виховання" (БДПУ) запланована відповідна тема.

Узагальнюючи відповіді студентів, слід зазначити, що вони характеризувалися переважно називанням деяких фактів.

Такі відповіді респондентів, на наш погляд, свідчать про втрату суспільством культурних зв'язків між поколіннями.

За результатами опитування й анкетування розподілили студентів на три групи. До першої групи віднесли студентів, які мають незадовільні знання в галузі етнокультури національних меншин, не володіють методикою організації навчально-виховної роботи із застосуванням етнокультурних традицій, та в результаті анкетування набрали 0-10 балів. Студентів цієї групи, віднесено до низького рівня сформованості гносеологічного компонента етнокультурної компетентності.

До другої групи віднесли респондентів, що мають поверхові уявлення про культуру етнічних груп та часткові знання щодо застосування етнокультурних традицій у навчально-виховному процесі дошкільних закладів. У результаті анкетування такі студенти набрали 11-20 балів.

Експериментованих цієї групи віднесено до достатнього рівня сформованості гносеологічного компонента етнокультурної компетентності.

До третьої групи було віднесено студентів з глибокими та міцними знаннями про зміст культури національних меншин та методики організації навчально-виховної роботи із застосуванням традицій етнічних груп. У результаті анкетування такі експериментовані були оцінені в 21-30 балів. Студентів цієї групи віднесено до високого рівня сформованості гносеологічного компонента етнокультурної компетентності. Результати розподілу студентів за рівнями сформованості гносеологічного компонента етнокультурної компетентності відображено в таблиці 11.

Рівні сформованості гносеологічного компонента етнокультурної компетентності студентів

№	Рівні	ЕГ ₁		ЕГ ₂	
		кількість студентів	%	кількість студентів	%
1.	Низький	312	77,3	258	70,4
2.	Достатній	91	22,7	109	29,6
3.	Високий	-	-	-	-

На основі бесід та анкетування ми виявили наступні недоліки засвоєння студентами національно-культурних й історичних цінностей етнічних груп Північного Приазов'я:

1. Відсутність у студентів знань з історії рідного краю, сутності народних традицій, звичаїв, обрядів, тобто духовної й матеріальної культури народностей, що компактно проживають в окремій місцевості України.

2. Нерозуміння значення етнокультурних традицій для формування національної свідомості, відродження народної спадщини для етнічних груп та розвитку культури міжетнічного спілкування зокрема й етнокультурного розвитку підростаючого покоління взагалі.

Як відомо, знання є підґрунтям для практичних умінь. Тому, вивчаючи *операційний компонент* етнокультурної компетентності, ми запропонували студентам виконати ряд завдань, спрямованих на виявлення вмій добирати відповідний зміст, форми етнокультурної роботи.

До таких вмій віднесли:

конструктивні вміння 1) проектувати систему знань дітей про етнокультурні традиції;

2) планувати виховну роботу міжнаціонального характеру;

3) будувати виховний захід на народознавчу тематику і прогнозувати його результати;

організаторські вміння 1) організувати різні види діяльності з дошкільниками на засадах етнопедagogіки національних меншин;

комунікативні вміння	2) залучати дітей до проведення народних свят; 1) керувати емоційною сферою вихованців з метою запобігання міжетнічних конфліктів; 2) вчити культурі міжнаціонального спілкування; 3) спілкуватися з дітьми з метою передачі їм етнокультурного досвіду;
гностичні вміння	1) спостерігати, аналізувати стосунки між дітьми різних національностей; 2) аналізувати й оцінювати свою педагогічну діяльність в поліетнічному середовищі.

Виконанню цих завдань передувала робота з наданням інформації про святкування греками Північного Приазов'я народного престольного свята – Панаїр, болгарами – Дня баби Марти та про цикл грудневих свят у німців – Адвент.

Серед завдань, запропонованих студентам, були такі:

1. Спланувати зміст народознавчого матеріалу для занять та виховних заходів на грудень (на матеріалі Адвента).

2. Розробити конспект заняття для старшої групи дитячого садка на тему “Грецький Панаїр в Україні” і сценарій розваги “Бабо Марто, не будь до нас злою”.

3. Підготувати бесіду для дітей шести років за темою: “У колі друзів”. Мета – познайомити дітей з етнічним розмаїттям рідного краю. Завдання: 1) прищеплювати вихованцям шанобливе ставлення до дітей інших національностей; 2) розвивати патріотичні почуття, загальний кругозір.

4. Провести розроблені навчально-виховні заходи в дошкільному закладі під час педагогічної практики.

У процесі виконання завдань діяльність студентів оцінювали за п'ятибальною системою.

Студентів, які не вміють планувати, організувати й проводити навчально-виховні заходи із застосуванням етнокультурних традицій національних меншин, потребують допомоги, контролю й морального стимулювання, було оцінено в 1 бал.

Експериментованих, що вміють чітко визначити мету і завдання навчально-виховної роботи із застосуванням традицій етнічних груп, але прибігають до шаблонності в етнокультурній роботі, зазнають труднощів при застосуванні етнокультурних традицій, оцінювали в 2-3 бали.

Майбутніх педагогів, які проявляють ініціативу й самостійність під час планування й організації етнокультурної роботи, володіють етнокультурними вміннями, творчо підходять до організації й проведення навчально-виховних заходів, оцінювали в 4-5 балів.

За результатами набраних балів ми віднесли студентів до певного рівня сформованості операційного компонента етнокультурної компетентності.

До низького рівня віднесено експериментованих, які набрали 1 бал, до достатнього – 2-3 бали, до високого – 4-5 балів.

Результати розподілу студентів за рівнями сформованості операційного компонента етнокультурної компетентності відображені в таблиці 12.

Таблиця 12

Рівні сформованості операційного компонента етнокультурної компетентності студентів

№	Рівні	ЕГ ₁		ЕГ ₂	
		кількість студентів	%	кількість студентів	%
1.	Низький	142	35,3	146	39,8
2.	Достатній	187	46,4	142	38,7
3.	Високий	74	18,3	79	21,5

Як видно з таблиці, більшість студентів-випускників ЕГ₁ і ЕГ₂ віднесені до достатнього й низького рівнів сформованості операційного компонента етнокультурної компетентності. Така ситуація є результатом того, що студенти відчують труднощі в постановці мети, плануванні етнокультурної роботи (35,3% ЕГ₁ і 39,8% ЕГ₂).

Лише 24% всіх експериментованих володіють системою знань і вмінь щодо застосування народознавчого матеріалу в практиці роботи дошкільного закладу, арсеналом прийомів і способів організації етнокультурної роботи. 40,3% студентів дуже повільно включаються в роботу з ознайомлення дошкільників з етнокультурними традиціями етнічних груп Приазов'я. 18% відчують внутрішній бар'єр перед новим, невідомим. У 56,4% експериментованих спостерігалася шаблонність у проведенні навчально-виховних заходів на засадах етнокультури.

Студенти низького рівня сформованості операційного компонента потребують допомоги під час підготовки й проведення навчально-виховних заходів з використанням етнокультурних традицій національних меншин.

Рівень сформованості процесуального компонента етнокультурної компетентності виявляли за допомогою діяльнісно-творчого критерію, показником якого були вміння творчо підходити до здійснення народознавчо-дослідної діяльності через виконання наукових робіт з проблеми.

Для цього експериментованим було запропоновано ряд тем курсових робіт народознавчого спрямування. Студенти повинні були вибрати одну з тем, самостійно написати план, обґрунтування і визначити науковий апарат, коротко описати основні напрями експериментальної роботи.

В ході виконання завдання ми звертали особливу увагу на самостійність і творчість студентів. Письмові роботи оцінювали за п'ятибальною системою.

Схему курсової роботи, в якій спостерігалися грубі помилки в складанні плану, наукового апарату, обґрунтуванні обраної теми оцінювали в 1 бал. Відповідно, студентів-авторів таких робіт, які не виявляли самостійності й творчості в їх виконанні, віднесли до низького рівня сформованості процесуального компонента етнокультурної компетентності. Студентів, які проявили неординарність та самостійність у виконанні поставлених завдань, але допустили помилки в складанні плану, наукового апарату, в обґрунтуванні актуальності проблеми, оцінили в 2-3 бали і віднесли до достатнього рівня сформованості процесуального компонента етнокультурної компетентності.

Студенти, які самостійно й правильно визначили актуальність теми дослідження, науковий апарат, склали план експериментальної роботи та творчо підійшли до визначення шляхів реалізації гіпотези, цінити в 4-5 балів і віднесли до високого рівня сформованості процесуального компонента етнокультурної компетентності.

Результати розподілу студентів за рівнями сформованості процесуального компонента етнокультурної компетентності відображені в таблиці 13.

Рівні сформованості процесуального компонента етнокультурної компетентності студентів

№	Рівні	ЕГ ₁		ЕГ ₂	
		кількість студентів	%	кількість студентів	%
1.	Низький	147	36,4	128	35
2.	Достатній	176	43,6	142	38,6
3.	Високий	80	20	97	26,4

Рівень сформованості *інтегративно-оцінювального* компонента етнокультурної компетентності студентів діагностували за допомогою методу самооцінки й рейтингу “компетентних осіб”.

Метод самооцінки полягав у тому, що студентам пропонувалося самим оцінити власні етнокультурні знання та вміння визначити рівень їх теоретичної й практичної підготовки. Нами був розроблений бланк самооцінки знань і вмінь, який відображав власну думку студентів з кожного запитання. Для підтвердження вірогідності й об’єктивності отриманих результатів діагностики рівня етнокультурної теоретичної й практичної підготовки студентів було використано рейтинг “Компетентних осіб”. У даному випадку “компетентними особами” були викладачі психолого-педагогічних дисциплін, однокурсники, які добре знають того чи іншого студента.

Наведемо приклад бланку самооцінки та “компетентних осіб”.

БЛАНК (САМО) ОЦІНКИ ЕТНОКУЛЬТУРНИХ ЗНАНЬ ТА ВМІНЬ

У відповідній графі відзначте знаком “+” оцінку, якою Ви оцінюєте етнокультурні знання та вміння. При цьому 3 балами оцінюються яскраво виражені знання та вміння з етнокультури національних меншин; 2 балами – неповні знання й вміння; 1 балом – часткові знання та вміння. Нулем оцінюються знання та вміння, які не проявляються.

№	Етнокультурні знання та вміння	Оцінка в балах			
		3	2	1	0
<i>Етнокультурні знання:</i>					
1.	Етнодемографічна ситуація в Україні в 18-19 ст. та на сучасному етапі.				

*Етнокультурна компетентність та її формування
у студентів педагогічного університету: технологічний аспект*

2.	Національна та народна символіка національних меншин.				
3.	Духовна культура етнічних груп Приазов'я.				
4.	Матеріальна культура національних меншин.				
5.	Дидактичні принципи етнопедagogіки як галузі етнокультури.				
6.	Форми організації етнокультурної роботи.				
7.	Методи і прийоми викладання етнокультурних знань.				
<i>Етнокультурні вміння:</i>					
8.	Визначати мету і завдання етнокультурної роботи в дошкільному закладі.				
9.	Планувати й організовувати різні види діяльності дітей на засадах етнокультури етнічних груп.				
10.	Контролювати й регулювати міжнаціональні стосунки дошкільників.				
11.	Аналізувати результати етнокультурної роботи.				

Середній бал самооцінки визначався за формулою:

$$M = \frac{S}{a},$$

де S – сума балів, a – число формулювань у бланку самооцінки.

Слід зауважити, що після заповнення студентами бланків самооцінок, з кожним експериментованим проводилася індивідуальна бесіда, в якій вони аргументували ту чи іншу оцінку. Середній бал рейтингу “компетентних осіб” визначали за формулою:

$$KO = \frac{A}{11(B-1)},$$

де A – сума реально набраних балів, 11 – число формулювань у бланку оцінки, B – число “компетентних осіб”.

Рівень сформованості інтегративно-оцінювального компонента етнокультурної компетентності (ІОК) студентів визначали за формулою: $IOK = M + KO$.

За результатами обробки бланків самооцінки та рейтингу “компетентних осіб” студентів розподілили на групи за рівнями сформованості інтегративно-оцінювального компонента етнокультурної компетентності (див. таблицю 14).

**Рівні сформованості інтегративно-оцінювального компонента
етнокультурної компетентності студентів**

№	Рівні	ЕГ ₁		ЕГ ₂	
		кількість студентів	%	кількість студентів	%
1.	Низький	199	49,3	157	42,9
2.	Достатній	158	39,3	138	37,6
3.	Високий	46	11,4	72	19,5

Низький рівень. Студенти не вміють проаналізувати власну діяльність і діяльність колективу щодо підготовки і проведення навчально-виховних заходів з використанням етнокультурних традицій національних меншин, не можуть об'єктивно оцінити свої етнокультурні знання та вміння. У таких експериментованих переважно завищена самооцінка. Кількість балів 0 – 1,02.

Достатній рівень. Студенти цього рівня сформованості інтегративно-оцінювального компонента етнокультурної компетентності проявляють вміння самооцінки, але аналізують свою етнокультурну роботу поверхово, не завжди помічають допущені помилки. У таких експериментованих переважно завищена або занижена самооцінка. Кількість балів 1,03 – 2,04.

Високий рівень. Такі студенти самостійно й глибоко аналізують заходи з використанням етнокультурних традицій національних меншин, виявляють і конкретизують помилки; володіють достатнім рівнем оцінних суджень. У таких студентів адекватна самооцінка. Кількість балів – 2,05 – 3,06.

Проективний компонент етнокультурної компетентності вивчався на основі аналізу потреб студентів у самовдосконаленні етнокультурного потенціалу своєї особистості, що тісно пов'язано з їх творчою діяльністю.

Творча діяльність розуміється в сучасній науці як процес удосконалення методичної майстерності (В.Рогожкін), як оволодіння передовим педагогічним досвідом (Г.Акциз, Н.Тунін та інші), як дослідницька діяльність (І.Радченко).

Тому з метою визначення рівня сформованості проективного компонента етнокультурної компетентності ми запропонували

студентам розробити програму самовдосконалення власного етнокультурного потенціалу.

Для оцінки програм використовувалися висновки експертів, якими виступали викладачі дисциплін психолого-педагогічного циклу, що добре знають експериментованих.

Програми самовдосконалення етнокультурного потенціалу студентів оцінювалися за 3-бальною системою. Три бали одержувала робота, в якій простежувалося велике бажання студентів займатися народознавчо-пошуковою діяльністю, а також були представлені нестандартні шляхи реалізації завдань етнокультурного самовдосконалення. Двома балами оцінювалася програма, в якій спостерігалася шаблонність, не було здійснено творчого підходу до вирішення проблеми. Одним балом – програма, в якій простежувалося негативне ставлення до людей інших національностей, до спілкування з ними та до відповідної етнокультурної роботи в поліетнічному середовищі.

Відповідно до набраних балів студентів було розподілено на групи за рівнями сформованості проєктивного компонента етнокультурної компетентності (див. таблицю 15):

- низький рівень – 1 бал;
- достатній рівень – 2 бали;
- високий рівень – 3 бали;

Таблиця 15

Рівні сформованості проєктивного компонента етнокультурної компетентності студентів

№	Рівні	ЕГ ₁		ЕГ ₂	
		кількість студентів	%	кількість студентів	%
1.	Низький	56	14	47	12,9
2.	Достатній	232	57,4	189	51,5
3.	Високий	115	28,6	131	35,6

Як видно з таблиці, 28,6% студентів ЕГ₁ і 35,6 % ЕГ₂ бажають вдосконалювати свій етнокультурний потенціал. Ними були представлені програми, в яких чітко простежувалися мета, завдання етнокультурного самовдосконалення та нестандартні шляхи їх реалізації. Серед заходів, висвітлених у програмах, чітко були

окреслені три напрями їх застосування: перший – перейнятися життям та проблемами етнічних груп Приазов'я, здійснювати допомогу в їх життєдіяльності; другий – підвищити рівень поінформованості в галузі етнокультури національних меншин; третій – вдосконалити методико-практичну базу. Серед домінуючих заходів, що слугують етнокультурному самовдосконаленню, студенти вказували такі: співпраця з інформаційно-культурними центрами національних меншин; читання народознавчої літератури; бесіди з сільськими представниками етнічних груп, читання художніх творів, організація народознавчої експедиції в місця компактного проживання національних меншин, співпраця з болгарами, греками, німцями за кордоном тощо.

Основним недоліком програм представників достатнього рівня (57,4% ЕГ₁ та 51,5% ЕГ₂) є те, що студенти звернули увагу лише на вдосконалення власної етнокультурної поінформованості. Решта майбутніх педагогів (14% ЕГ₁ та 12,9 % ЕГ₂) вважають, що потрібну інформацію про духовну й матеріальну культуру етнічних груп Північного Приазов'я вони вже знають і цих знань достатньо для здійснення етнокультурної роботи з дошкільниками.

Останнім кроком нашого діагностичного експерименту було розподілити студентів на групи за рівнями сформованості *етнокультурної компетентності*.

У процесі обробки даних на кожного експериментованого заповнювали бланк сформованості етнокультурної компетентності (див. таблицю 16).

За результатами набраних балів студент відносився до певного рівня сформованості етнокультурної компетентності. Низький рівень відповідав 0-15 балів; достатній рівень – 16-33 бали; високий рівень – 34-52 бали.

Таблиця 16

Бланк сформованості етнокультурної компетентності

№	Компоненти етнокультурної компетентності	Кількість балів	Середній бал	Низький рівень	Достатній рівень	Високий рівень
1.	Особистісний					
2.	Гносеологічний					

*Етнокультурна компетентність та її формування
у студентів педагогічного університету: технологічний аспект*

3.	Операційний					
4.	Процесуальний					
5.	Інтегративно-оцінювальний					
6.	Проективний					
Результат: студента віднесено до _____ рівня сформованості етнокультурної компетентності.						

За результатами математичних обчислень отримали дані розподілу студентів на групи за рівнями сформованості етнокультурної компетентності, відображеними у таблиці 17.

Таблиця 17

**Рівні сформованості етнокультурної компетентності студентів
ЕГ₁ та ЕГ₂ (констатуючий експеримент)**

№	Рівні	ЕГ ₁		ЕГ ₂	
		кількість студентів	%	кількість студентів	%
1.	Низький	161	40	141	38,4
2.	Достатній	178	44,2	150	40,9
3.	Високий	64	15,8	76	20,7

Як видно з таблиці, 40% студентів ЕГ₁ та 38,4% ЕГ₂ віднесені до низького рівня сформованості етнокультурної компетентності. У цих студентів спостерігається негативне або недостатньо виражене ставлення до етнокультури національних меншин, їм притаманні незадовільні знання в галузі етнокультури; у них відсутні етнокультурні вміння. Такі студенти не можуть об'єктивно оцінити свої можливості в здійсненні етнокультурної роботи та не бажають вдосконалювати власний етнокультурний потенціал.

Студенти, віднесені до достатнього рівня сформованості етнокультурної компетентності (44,2% ЕГ₁ та 40,9% ЕГ₂) позитивно ставляться до етнокультурних традицій етносів України, та до використання цих традицій у вихованні дітей, але студенти даної групи не досить зацікавлені в підвищенні рівня власної етнокультурної поінформованості. В своїй практичній діяльності вони часто прибігають до шаблонності. У цих експериментованих переважає пасивно-позитивне ставлення до самостійного здобуття

необхідних етнокультурних знань та вмінь. Самооцінка здебільшого завищена.

Незначній кількості студентів, віднесених до високого рівня сформованості етнокультурної компетентності, притаманне позитивне ставлення й зацікавленість до етнокультурних традицій національних меншин. У них сформовані етнокультурні вміння. Такі студенти впевнені в собі під час проведення навчально-виховних заходів на народознавчу тематику. Їх етнокультурна діяльність носить творчий характер. Вони об'єктивно оцінюють власні можливості в здійсненні етнокультурної роботи і прагнуть до подальшого вдосконалення свого етнокультурного потенціалу.

За результатами констатувального експерименту ЕГ₁ було присвоєно статус експериментальної групи (ЕГ), а ЕГ₂ – контрольної групи (КГ).

Загальні результати констатувального експерименту показують, що сучасний стан етнокультурної компетентності майбутніх педагогів не відповідає вимогам, висунутим суспільством до спеціалістів, покликаних працювати в поліетнічному середовищі.

На основі аналізу даних констатувального експерименту можна зробити висновки про основні недоліки професійно-педагогічної підготовки студентів до роботи в поліетнічній зоні:

1. Відсутність морально-психологічної настанови й чіткої орієнтації студентів у питаннях використання етнокультурних традицій національних меншин у навчанні й вихованні дітей.

2. Поверхові знання духовної й матеріальної культури етнічних груп.

3. Недостатнє усвідомлення значення особливостей етнічного середовища для організації навчально-виховної роботи на засадах культури етнічних груп, бідність уявлень студентів про національно-духовне багатство народів, що компактно проживають в окремому регіоні країни.

4. Непідготовленість студентів до практичної діяльності з урахуванням полікультурності.

Усунення зазначених недоліків у практичній роботі вихователів дошкільних закладів та пошук шляхів підвищення рівня етнокультурної компетентності студентів-випускників педагогічного університету передбачило необхідність розробки та впровадження в практику роботи соціально-педагогічного факультету технології формування етнокультурної компетентності студентів.

РОЗДІЛ 3. ТЕХНОЛОГІЯ ФОРМУВАННЯ ЕТНОКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТУДЕНТІВ ПЕДАГОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

3.1 Теоретичне обґрунтування технології формування етнокультурної компетентності студентів педагогічного університету

У зв'язку з соціальними потребами особистості, вимогами, висунутими державою до сучасного педагога, актуалізується проблема проектування мети, завдань підготовки спеціалістів у вищій школі. Серед інноваційних напрямів у ВНЗ розробка й застосування освітніх технологій посідає одне з перших місць. Саме технологічний підхід вважається найпродуктивнішим у стратегіях організації особистісно-зорієнтованого навчання (Л.Гапоненко, А.Кіктенко, О.Пехота, С.Сисоєва та інші) [52; 184; 183; 216]. Доведено, що даний підхід надає цільовій стратегії навчання як операційності та інструментальності, так і високої ефективності (В.Беспалько, Л.Фрідман та інші) [25; 253].

Слово “технологія” походить від грецьких “*techne*” – майстерність, мистецтво та “*logos*” – поняття, навчання, наука.

У сучасній науці широкого розповсюдження дістало поняття “педагогічна технологія”, що має понад 300 формулювань залежно від того, як автори уявляють структуру і компоненти освітнього процесу.

Спираючись на дослідження М.Гадецького та Т.Хлебникової [49], наводимо приклади підходів до визначення поняття “педагогічна технологія” (див. таблицю 18).

Таблиця 18

Визначення поняття “педагогічна технологія”

Ознака	Визначення: Педагогічна технологія це	Автор
1	2	3
Метод, спосіб, форми, засоби	– системний метод створення, використання визначення всього процесу викладання і засвоєння знань з урахуванням технологічних і людських ресурсів та їх взаємодії, який ставить своїм завданням оптимізацію форм освіти;	ЮНЕСКО

1	2	3
	– спосіб організації, спосіб думок про матеріали, людей, моделі і системи типу “людина-машина”;	І.Лернер
	– спосіб реалізації змісту навчання, передбаченого навчальними програмами; являє собою систему форм, методів і засобів навчання, який забезпечує найбільш ефективне досягнення поставлених цілей.	О.Савельєв
Система установок, засобів, дій	– сукупність психолого-педагогічних установок, які визначають форми, методи, способи, прийоми навчання, виховні засоби; вони є організаційно-методичним інструментарієм педагогічного процесу;	Б.Лихачов
	– система засобів навчання і способів їх застосування;	І.Мархель
	– сукупність педагогічних прийомів, що забезпечують досягнення педагогічних цілей;	В.Сюпанов
	– науково обґрунтована система методів, способів, прийомів і технічних засобів, яка забезпечує навчання із заданими показниками певної категорії учнів даному предмету в умовах, які враховують часові та фінансово-економічні обмеження;	В.Гузєєв
	– системна сукупність і порядок функціонування всіх особистих, інструментальних, методологічних засобів, які використовуються для досягнення педагогічних цілей;	М.Кларін
	– система вказівок, які в ході використання сучасних методів і засобів навчання повинні забезпечити підготовку спеціаліста потрібного профілю при оптимальній затраті сил і засобів;	О.Молибога
	– система процедур, яка оновлює професійну діяльність вчителя і гарантує кінцевий запланований результат;	С.Гончаренко
	– впорядкована сукупність дій, операцій і процедур, які інструментально забезпечують досягнення прогнозованого результату;	В.Сластьонін
	– суто наукове і точне відтворення педагогічних дій, які гарантують успіх;	І.Прокопенко, В.Євдокимов

*Етнокультурна компетентність та її формування
у студентів педагогічного університету: технологічний аспект*

1	2	3
Сфера знання	– сфера знання, яка включає методи, засоби і теорію їх використання для досягнення цілей освіти;	І.Зяюн
	– спільна галузь педагогічного знання, яка включає в себе дві групи питань, перша з яких пов'язана із застосуванням технічних засобів у навчальному процесі, друга – з його організацією;	О.Пехота
Модель діяльності	– продумана в деталях модель спільної педагогічної діяльності з проектування організації і проведення навчального процесу з безумовним забезпеченням комфортних умов для учнів та вчителів;	В.Монахов
	– законотворча педагогічна діяльність, що реалізує науково обґрунтований проект дидактичного процесу і має більш високий ступінь ефективності, надійності й гарантованості результату, ніж традиційне навчання;	В.Сериков
	– систематичний, концептуальний, об'єктивний, інваріантний опис діяльності вчителя і учня, спрямований на досягнення освітньої цілі;	Ф.Фрадкін
Процес створення навчально-виховної системи	– процес створення адекватної до потреб і можливостей особистості й суспільства теоретично обґрунтованої навчально-виховної системи соціалізації, особистісного та професійного розвитку і саморозвитку людини, яка внаслідок упорядкованих дій педагога при оптимальності ресурсів і зусиль усіх учасників освітнього процесу гарантовано забезпечує ефективну реалізацію свідомо визначеної освітньої мети та можливість оптимального відтворення процесу на рівні, який відповідає рівню педагогічної майстерності педагога;	С.Сисоева

1	2	3
Характер операційного впливу	– науково обґрунтований вибір характеру операційного впливу в процесі організованого вчителем взаємного спілкування з дітьми, який проводиться з метою максимального розвитку особистості як суб'єкта оточуючої дійсності;	Т.Шамова
Проект педагогічної системи	– проект певної педагогічної системи, яка реалізується практично.	В.Беспалько

Значне розходження в поглядах на педагогічну технологію багато в чому пояснюється її складністю та недостатнім вивченням, суттєвою відмінністю вихідних позицій у різних дослідників.

Поряд з цим аналіз ряду праць, присвячених розкриттю даної проблеми, дає можливість стверджувати, що спільним є визнання особливостей педагогічної технології, які полягають у тому, що в ній передбачається та здійснюється такий навчальний чи виховний процес, який має гарантувати досягнення поставлених цілей.

Узагальнюючи сучасні наукові дослідження з питань педагогічної технології (С.Гончаренко, В.Гузєєв, В.Євдокимов, М.Кларін, О.Пехота, І.Прокопенко, Г.Селевко, С.Сисоєва, Ф.Фрадкін та інші), ми розуміємо технологію формування етнокультурної компетентності студентів як педагогічну систему упорядкованої множини взаємопов'язаних та взаємообумовлених цілісних елементів, поєднаних спільною метою і спрямованих на становлення особистості педагога, здатного проектувати та здійснювати свою діяльність в умовах поліетнічного середовища [58; 62; 116; 184; 194; 211; 216; 252].

Модель технології зображена на рис. 2.

У побудові технології формування етнокультурної компетентності студентів ми виходили з досліджень, у яких було визначено структуру педагогічної технології. Так, у роботах О.Олексюка, Г.Селевка та інших підкреслюється, що в створенні педагогічної технології має бути показана:

- а) концептуальна основа;
- б) змістова частина:
 - мета – загальна і конкретна;
 - зміст відповідного науковій меті матеріалу;
- в) процесуальна частина – технологічний процес:
 - організація запланованого процесу;
 - методи і форми навчально-виховної діяльності;
 - методи і форми взаємодії суб'єктів педагогічного процесу;
 - діагностико-проективні методи навчально-виховного процесу [211].

Побудована нами технологія передбачає активну теоретичну і практичну етнокультурну діяльність майбутніх педагогів, створення умов для самореалізації кожної особистості в поліетнічному середовищі.

Дана технологія функціонує в педагогічному середовищі в умовах вищого навчального закладу III-IV рівня акредитації.

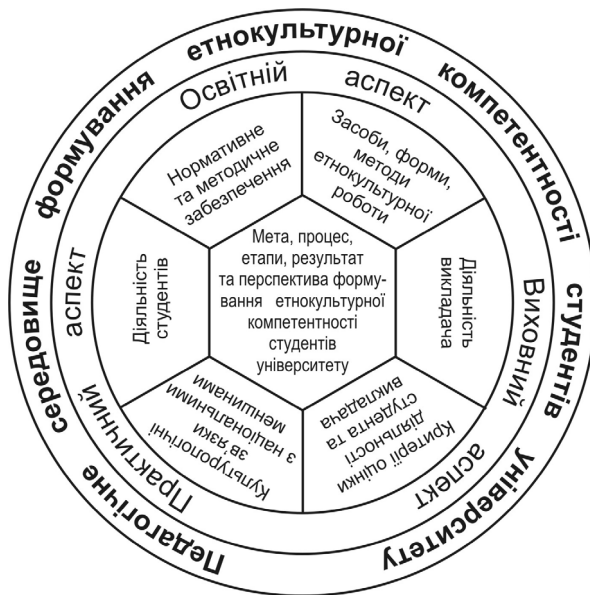

Рис. 2. Модель технології формування етнокультурної компетентності студентів педагогічного університету

Педагогічне середовище формування етнокультурної компетентності студентів являє собою єдине поле, простір, в якому відбувається процес її становлення; спільні підходи; єдина мета діяльності викладачів, студентів і представників національних меншин; оцінювання дій усіх учасників педагогічного процесу. Єдність є підлеглою цільовій настанові, завданням розв'язання поставленої проблеми.

Педагогічне середовище характеризує атмосферу, де реально виявляються принципи гуманності, взаємодовіри та взаємодопомоги; клімат особистої безпеки для кожного учасника педагогічного процесу; можливості всебічного стимулювання творчої ініціативи в усіх видах навчальної і наукової діяльності.

Педагогічне середовище обумовлює центральний елемент технології, що обіймає мету, процес, результат і перспективу формування етнокультурної компетентності й проявляється та має свої особливості на всіх етапах етнокультурної роботи зі студентами. Для центрального елемента технології характерний змістовий та організаційний взаємозв'язок, взаємодія між собою й іншими елементами етнокультурної підготовки.

Загальна мета технології передбачає формування етнокультурної компетентності студентів упродовж їх навчання в педагогічному університеті.

На досягнення єдиної мети спрямований процес формування етнокультурної компетентності, що полягає у взаємодії викладачів, студентів та представників національних меншин. Він несе в собі три взаємопов'язані між собою етапи: підготовчий, основний та узагальнюючий.

Кінцевий результат цього процесу передбачає сформованість у студентів етнокультурної компетентності як інтегрованого утворення, єдності особистісного, гносеологічного, операційного, процесуального, інтегративно-оцінювального та проєктивного компонентів, що забезпечує продуктивну етнокультурну діяльність і творчу реалізацію майбутнього педагога.

Позитивний результат формування етнокультурної компетентності студентів тісно пов'язаний з перспективою, яка полягає в активному сприйманні майбутніми педагогами актуальних проблем сучасного стану етнокультури національних меншин, у постійній орієнтації в своїй майбутній роботі на загальнолюдські

цінності й традиції різних етносів України; у толерантності, лабільності, корекції поведінки в нестандартних міжетнічних ситуаціях; у наявності глибоких та міцних знань про зміст культури етнічних груп; у володінні достатніми етнокультурними вміннями; у здатності усвідомлювати та оцінювати адекватність власних педагогічних дій та форм поведінки в професійно значущих ситуаціях етнокультурного характеру; у наявності стійкої потреби в самоосвіті; самовихованні, самореалізації в поліетнічному середовищі.

Складові центрального елемента технології формування етнокультурної компетентності студентів реалізуються в трьох аспектах: освітньому, виховному та практичному.

Освітній аспект полягає у теоретичній підготовці майбутніх педагогів з питань етнокультури національних меншин конкретного регіону України. Він реалізується в процесі вивчення студентами спеціально розробленого курсу, присвяченому як питанням етнічної культури національних меншин конкретного регіону України, так і проблемі етнокультурної роботи в закладах освіти; у співпраці з інформаційно-культурними центрами етнічних груп тощо.

Виховний аспект спрямований на виховання у студентів почуття патріотизму, громадянськості, шанобливого ставлення до людей різних національностей, до їх культурних надбань, на формування в майбутніх педагогів культури міжетнічного спілкування. Цей аспект реалізується у цілеспрямованій виховній роботі зі студентами в умовах педагогічного університету та в тісній взаємодії з представниками національних меншин (організація народних свят, фестивалів культури етнічних груп, фольклорних гуртків тощо).

Метою практичного аспекту є створення умов для самодійснення майбутніх педагогів як професіоналів у поліетнічному середовищі через педагогічну практику закладах освіти, реальну участь у культурному житті етнічних груп.

Виходячи із специфіки навчально-виховного процесу в педагогічному університеті в умовах поліетнічного середовища, його організацію уможливають нормативне та методичне забезпечення, засоби, форми, методи етнокультурної роботи, культурологічні зв'язки з національними меншинами конкретного регіону України, активна взаємодія викладачів, студентів та представників етнічних груп.

Нормативне та методичне забезпечення надає чіткої організаційної та функціональної спрямованості процесу формування етнокультурної компетентності студентів. Воно спирається на сучасні наукові досягнення і основні нормативні документи України.

Серед засобів, які забезпечують етнокультурну роботу в педагогічному університеті, виділяються, перш за все, культурні надбання національних меншин: традиції, звичаї, обряди, фольклор та інші. Поряд з цим застосовується різноманітна наочність та технічні засоби навчання (відеофільми, кінофільми та інші).

Ефективними методами формування етнокультурної компетентності студентів у педагогічному університеті, на наш погляд, є методи навчання на основі характеру пізнавальної діяльності майбутніх педагогів, класифіковані І.Лернером та М.Скаткіним [147; 219]. Серед них пояснювально-ілюстративний метод, репродуктивний, метод проблемного викладу, евристичний та дослідницький метод.

Серед розмаїття форм організації навчання та виховання студентів, розглянутих у працях І.Лернера, М.Махмутова, Н.Нікандрова, Є.Петрова та інших, у розробленій нами технології формування етнокультурної компетентності студентів педагогічного університету мають місце як традиційні методи (лекції, семінари, практичні заняття, конференції, екскурсії, залік, консультації, дидактичні ігри, самостійна робота, курсові проекти, наукові гуртки), так і специфічні (засідання “круглого столу”, народознавчі експедиції, співпраця з інформаційно-культурними центрами національних меншин, робота з фондами краєзнавчих музеїв та інші) [147; 162; 172].

Позитивна результативність процесу формування етнокультурної компетентності студентів досягається за рахунок педагогічної взаємодії. Це явище ми розуміємо як процес формування суб'єктивного та когнітивного досвіду суб'єктами процесу навчання, виховання та спільної практичної діяльності, спрямованого на формування етнокультурної компетентності студентів. Суб'єктами взаємодії є викладачі, студенти, представники національних меншин, вихователі дошкільних закладів, вчителі, діти, батьки та інші.

Центром педагогічної взаємодії є діяльність викладачів, студентів та представників національних меншин, що і представлено в моделі технології.

Одним із важливих елементів технології є критерії оцінки діяльності студентів та викладачів в умовах їх співпраці у поліетнічному середовищі.

Викладач і студент взаємодіють у системі суб'єкт-об'єктних, суб'єкт-суб'єктних стосунків. Виходячи з цього, використовується оцінка як загального результату, так і результату спільної діяльності викладача і студента.

Критерії оцінки взаємної діяльності викладачів та студентів виконують як загальну оцінну функцію, що виявляє позитивне зростання, перехід на нові етапи експериментальної роботи, так і корекцію проміжних відхилень, часткових та кінцевих результатів відповідно до часткових кінцевих цільових настанов, завдань.

Таким чином, розроблена нами технологія створює наочну картину цілеспрямованого навчально-виховного процесу в педагогічному університеті, метою якого є формування етнокультурної компетентності студентів, покликаних працювати в поліетнічному середовищі.

Як зазначалося раніше, технологія формування етнокультурної компетентності студентів педагогічного університету спрямована на поетапне становлення компонентів етнокультурної компетентності.

I етап - *підготовчий*. Метою цього етапу є формування особистісного компонента етнокультурної компетентності. Для реалізації поставленої мети виконуються наступні завдання:

- 1) формування національної самосвідомості студентів;
- 2) формування первинного уявлення про культуру етнічних груп;
- 3) зацікавлення вивченням етнокультурної спадщини національних меншин, які компактно проживають в окремому регіоні України;
- 4) створення умов для усвідомлення майбутніми педагогами значення культурних традицій етнічних груп щодо формування духовності, толерантності, патріотизму підростаючого покоління; для усвідомлення студентами особистісного значення вивчення етнокультури національних меншин, для власного духовного розвитку, формування етнокультурно спрямованих настанов в умовах навчальної діяльності.

Провідними методами навчання на I етапі є пояснювально-ілюстративний, репродуктивний та метод проблемного викладу. Вони дозволяють підвищити позитивну мотивацію студентів,

здійснити їх активне залучення до пошукової навчально-пізнавальної діяльності; організувати спільну діяльність, партнерські відносини між викладачами, студентами та представниками національних меншин.

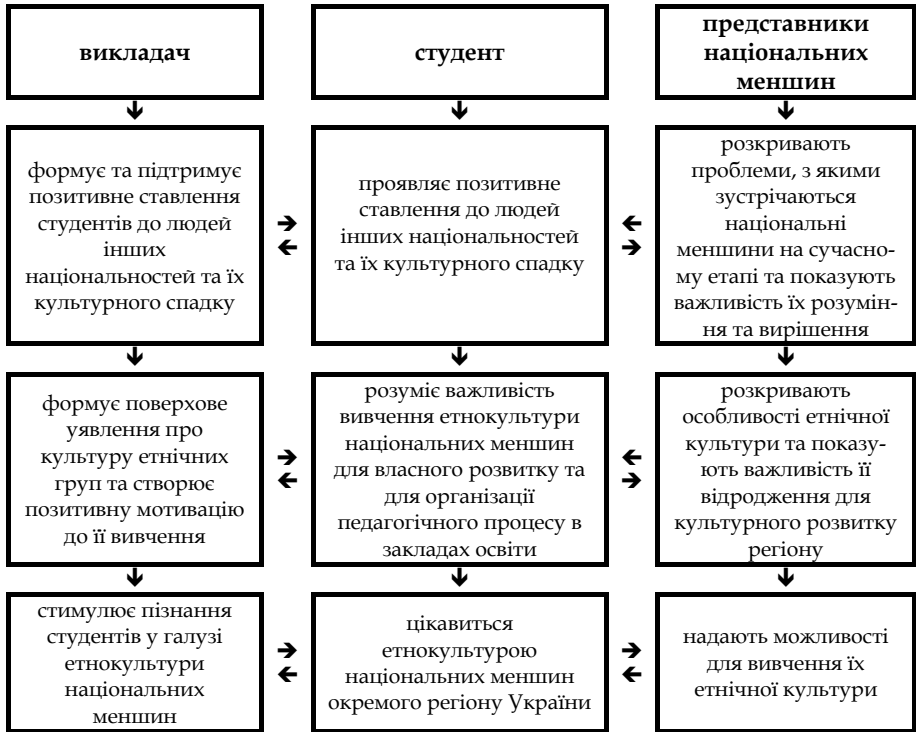

Рис. 3. Педагогічна взаємодія викладача, студентів та представників національних меншин на I етапі формування етнокультурної компетентності

Найбільш доцільними формами організації навчання та виховання студентів на цьому етапі є:

– виховні години з тематикою інформаційного та проблемного характеру: “Культурні традиції болгар, греків та німців Північного Приазов’я”, “Національне розмаїття Північного Приазов’я”, “Реалізація “Закону про національні меншини в умовах

поліетнічного середовища”, “Чи є місце національним конфліктам у мирному Приазов’ї”, “Освіта національних меншин українського Північного Приазов’я” тощо;

– співпраця з інформаційно-культурними центрами національних меншин: зустрічі з представниками етнічних груп, відвідування фольклорно-етнографічних колективів, мовних фестивалів та фестивалів культури національних меншин українського Північного Приазов’я.

Ефективність реалізації завдань підготовчого етапу залежить безпосередньо від педагогічної взаємодії викладача, студентів та представників національних меншин із освітньо-культурних центрів, що створює ситуацію взаємодовіри, високу емоційну активність студентів у процесі формування етнокультурної компетентності (див. рис. 3).

II етап – *основний*, метою якого є формування у студентів системи етнокультурних знань і вмінь, оцінки та самооцінки результатів етнокультурної діяльності (гносеологічний, операційний, процесуальний, інтегративно-оцінювальний компоненти етнокультурної компетентності).

На цьому етапі виконуються такі завдання:

1) формування системи етнокультурних знань у студентів (енциклопедичних та методичних);

2) формування етнокультурних умінь (конструктивних, організаторських, комунікативних, гностичних, діагностичних);

3) засвоєння методики етнокультурної роботи, що полягає в умінні застосовувати на практиці:

– методи виховання у дітей поваги до етнокультурних традицій різних етносів України;

– способи формування в підростаючого покоління культури міжнаціонального спілкування;

– методи запобігання міжетнічним конфліктам;

– методи народного виховання різних етносів;

– методи впровадження в практику роботи навчальних закладів етнокультурних традицій національних меншин;

4) формування у студентів оцінки власної теоретичної підготовки, практичної й науково-пошукової етнокультурної діяльності;

5) педагогічна підтримка самостійного оволодіння інформацією в галузі етнокультури національних меншин.

Основними методами навчання на цьому етапі є: репродуктивний, проблемний, евристичний.

Основними формами організації навчання на II етапі виступають:

- лекції та семінарсько-практичні заняття зі спеціально розробленого спецкурсу “Етнокультура національних меншин українського Північного Приазов’я”;

- міні-конференції;

- засідання “круглого столу”, спрямовані на обговорення та відпрацювання форм і методів організації етнокультурної роботи з дітьми;

- експедиції до місцевості компактного проживання національних меншин з метою збору народознавчого матеріалу;

- співпраця з краєзнавчими музеями: робота з фондами та архівами, відвідування лекцій, екскурсій;

- співпраця з інформаційно-культурними центрами національних меншин українського Північного Приазов’я: збір історичного, народознавчого матеріалу, відвідування засідань представників етнічних груп, участь у підготовці й проведенні народних свят, відвідування гуртків декоративно-прикладного мистецтва, фольклорних гуртків; зв’язки з ровесниками за кордоном;

- самостійна робота студентів, яка полягає в плануванні етнокультурної роботи в закладах освіти, розробці й драматизації занять з етнокультурної тематики та виховних заходів, у підготовці доповідей до міні-конференції, у здійсненні народознавчо-пошукової роботи;

- науковий гурток, метою якого є систематизація народознавчого матеріалу, обговорення методичних питань, розробка методичних рекомендацій для практичних працівників закладів освіти тощо.

За допомогою зазначених форм організації навчання створюються умови для оволодіння студентами як репродуктивними, так і продуктивними, творчими аспектами етнокультурної діяльності, становлення етнокультурної компетентності як системи. Важливу роль у цьому відіграють усі суб’єкти педагогічного процесу. Взаємодія між викладачами, студентами та представниками національних меншин із освітньо-культурних центрів стає більш об’ємною, тісною, контактною. Вона

*Етнокультурна компетентність та її формування
у студентів педагогічного університету: технологічний аспект*

виражається у спільному виконанні завдань, передбачених на II етапі технології формування етнокультурної компетентності студентів. Така взаємодія показана на рисунку 4.

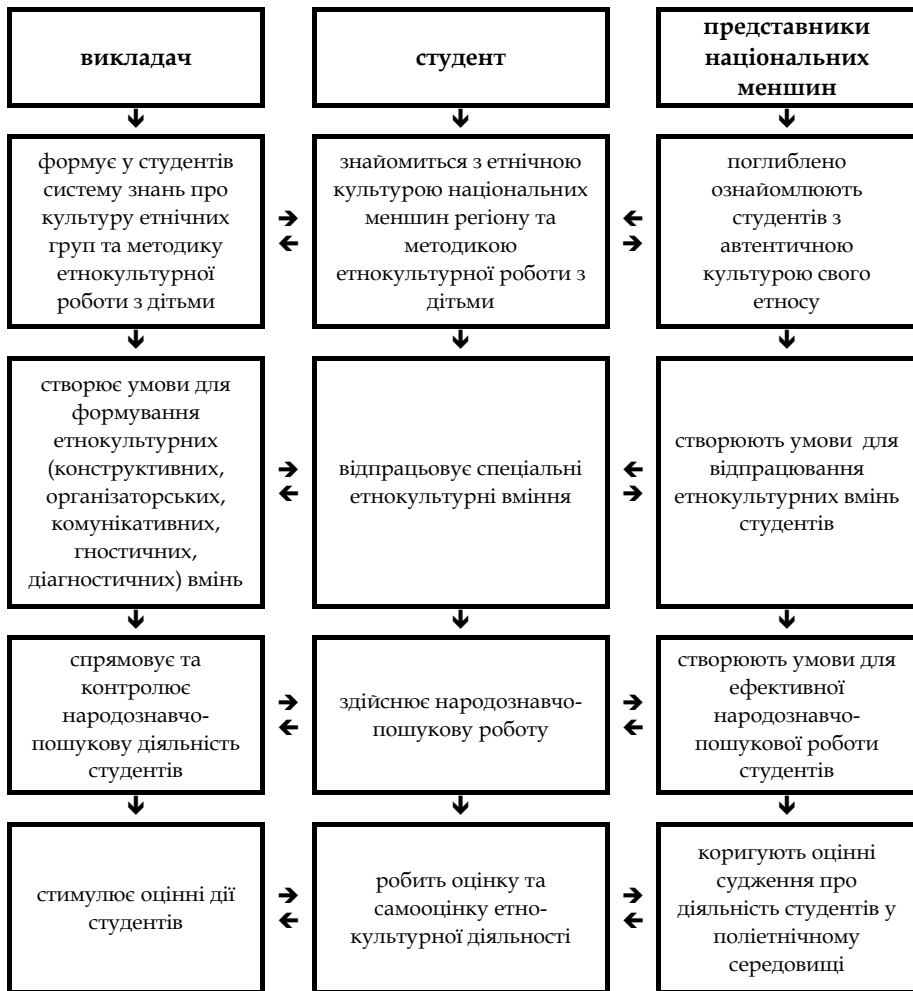

Рис. 4. Педагогічна взаємодія викладача, студентів та представників національних меншин на II етапі формування етнокультурної компетентності

Метою III етапу – *узагальнюючого* – є широке застосування етнокультурних знань, вмінь і навичок у самостійній роботі студентів у поліетнічному середовищі.

Це підсумковий етап, на якому відбувається оцінка та переоцінка поглядів, підходів до видів роботи етнокультурного спрямування. Поряд з іншими компонентами (особистісним, гносеологічним, операційним, процесуальним, інтегративно-оцінювальним) особливого значення набуває проєктивний компонент. Він передбачає ідеальний образ студента як особистості й професіонала, його прагнення до самовизначення та самовдосконалення в поліетнічному середовищі.

Мету конкретизують такі завдання:

- 1) перетворення етнокультури в галузь наукового пошуку;
- 2) систематизація етнокультурних знань і вмінь та формування досвіду їх практичного застосування;
- 3) удосконалення творчих здібностей студентів в етнокультурній роботі;
- 4) формування об'єктивної оцінки та самооцінки етнокультурної діяльності студентів;
- 5) створення умов для етнокультурного самовизначення та самовдосконалення в поліетнічному середовищі.

Серед методів навчання, які застосовуються на цьому етапі, провідними є евристичний, дослідницький.

До основних форм організації навчання слід віднести: написання та захист курсових та дипломних проєктів на етнокультурну тематику; співпраця з інформаційно-культурними центрами національних меншин регіону: допомога в організації культурних заходів, роботи фольклорно-етнографічних гуртків тощо.

На цьому етапі змінюється педагогічна взаємодія викладачів, студентів та представників національних меншин із освітньо-культурних центрів (див. рис. 5.).

Для перевірки ефективності спеціально сконструйованої технології формування етнокультурної компетентності студентів її було реалізовано в навчально-виховному процесі соціально-педагогічного факультету.

*Етнокультурна компетентність та її формування
у студентів педагогічного університету: технологічний аспект*

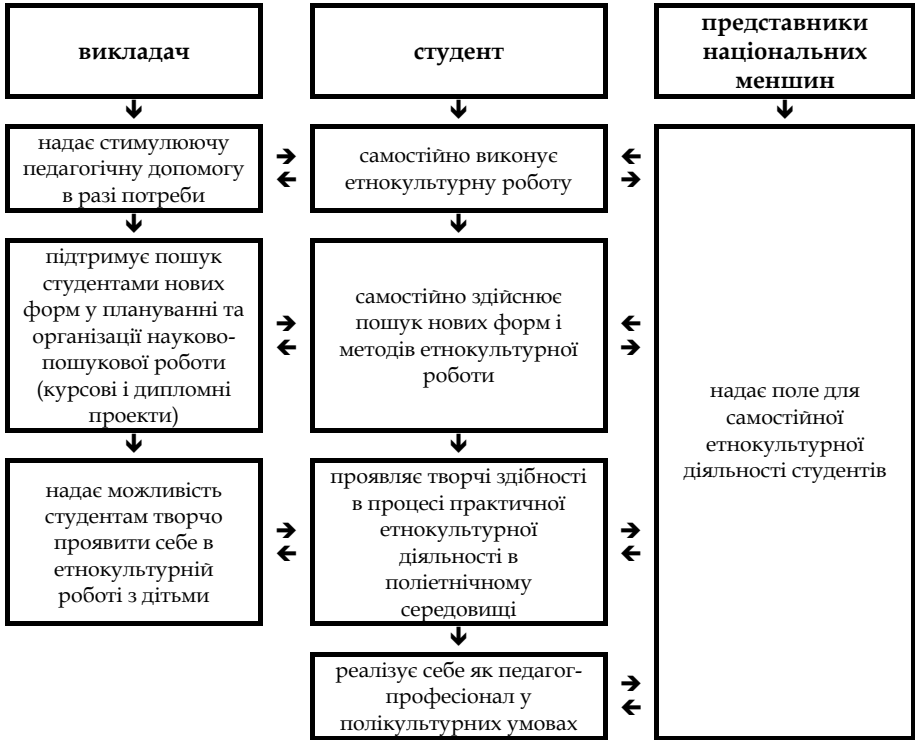

Рис. 5. Педагогічна взаємодія викладача, студентів та представників національних меншин на III етапі формування етнокультурної компетентності

3.2 Реалізація технології формування етнокультурної компетентності студентів в умовах педагогічного університету

Виходячи з того, що в результаті констатувального експерименту група студентів Бердянського державного педагогічного університету була визначена як експериментальна, технологію формування етнокультурної компетентності студентів упроваджували в практику роботи соціально-педагогічного факультету БДПУ.

Основними завданнями I етапу роботи було визначено:

- зацікавити студентів вивченням етнічної культури

(матеріальної, духовної) національних меншин, що компактно проживають на території українського Північного Приазов'я;

– створити умови для усвідомлення студентами педагогічного значення етнокультурних традицій у власному духовному розвитку та в розвитку підростаючого покоління;

– сформувати у студентів на цій основі національну самосвідомість та культуру міжнаціонального спілкування.

Для реалізації поставлених завдань застосовували різні форми роботи: проблемні лекції, виховні години, засідання “круглого столу”, співпрацю з інформаційно-культурними центрами національних меншин, зустрічі з представниками етнічних груп.

Великої уваги в цьому аспекті заслуговують виховні години.

Протягом двох років на соціально-педагогічному факультеті планувалися теми виховних годин, пов'язані з національними меншинами Північного Приазов'я. Заплановані заходи носили інформаційний і проблемний характер.

На інформаційних виховних годинах типу “Культурні традиції болгар, греків, німців Приазов'я”, “Національне розмаїття Північного Приазов'я” тощо, обговорювали питання різноманітності народів та культур цього регіону, таким чином намагаючись довести студентам, що всі етноси, які населяють Україну, є українським народом; що в нашій державі не існує більшовартості чи меншовартості, культурні здобутки кожного етносу мають важливе значення в житті українців безпосередньо і у вихованні підростаючого покоління зокрема.

Інші виховні години носили проблемний характер. Наприклад, “Реалізація “Закону про національні меншини” в умовах поліетнічного середовища”, “Чи є місце національним конфліктам в мирному Приазов'ї?”, “Освіта національних меншин Приазов'я”. Організуючи такі виховні години, ми намагалися дізнатися, як студенти ставляться до проблем етнічних груп і до їх розв'язання; чи здатні вони до аналізу конкретної ситуації, пов'язаної з життям етнічних груп.

Обов'язково на кожній виховній годині торкалися й питань міжнаціонального виховання в дошкільних закладах. Так, організуючи виховну годину за темою: “Освіта національних меншин Приазов'я”, обговорювали такі питання:

1) погляд на проблему освіти представників етнічних груп та вихователів;

2) навчання й виховання дітей дошкільного віку:

– Якою мовою треба вести педагогічний процес в дитячому садку та школі з поліетнічним складом груп?

– Чи варто викладати в таких групах болгарську, грецьку, німецьку мови?

– Чи слід знайомити дітей дошкільного віку з етнокультурними традиціями національних меншин Приазов'я?

– Які бесіди треба проводити з батьками, які виступають проти такої роботи з їх дітьми;

– Чи треба враховувати бажання дітей і погляди батьків про організацію етнокультурної роботи?

– Як запобігати міжнаціональним конфліктам у дитячому садку?

Виховна година мала таку послідовність:

1. Виступи керівників інформаційно-культурних товариств національних меншин та вихователів (м. Бердянськ).

2. Диспут за запропонованими запитаннями. В ролі арбітрів виступали гості та викладачі.

3. Підсумок викладача.

Для диспуту студенти розділялися на дві команди: “за” і “проти”. Кожен мав право висловити свою точку зору. Допускався навіть спір (у рамках дозволеного). Після виступів усіх бажаючих гості аналізували прослухане і робили свої висновки.

Крім подібних диспутів на виховних годинах влаштовували анкетування студентів на виявлення рівня національної самосвідомості та культури міжнаціонального спілкування. Особливу увагу звертали на сформованість останньої.

Як справедливо зазначили В.Заслуженюк та В.Присакар, культура міжнаціонального спілкування охоплює всю сукупність різноманітних зв'язків між націями й народностями, в процесі яких люди, що належать до різних національних спільнот і релігійних конфесій, обмінюються досвідом, матеріальними й духовними цінностями, думками тощо. Механізм функціонування культури міжнаціонального спілкування пов'язаний з реалізацією інтересів нації і національних груп у різних сферах економічної, соціально-політичної й духовної діяльності на принципах поваги, рівноправності, плюралізму, толерантності, дружби і взаємодопомоги на благо кожного народу [91, с. 66].

Керуючись цим положенням, ми залучали студентів до співпраці з інформаційно-культурними центрами болгар, греків та німців Північного Приазов'я.

Таким чином, організовувалися зустрічі з представниками етнічних груп, відвідувалися фольклорно-етнографічні колективи болгар, греків та німців. У результаті цього в майбутніх педагогів було сформоване поверхове уявлення про етнокультурні традиції національних меншин українського Північного Приазов'я.

Дуже цінними в етнокультурному вихованні студентів були мовні фестивалі та фестивалі культур національних меншин, які вже стали традиційними на фоні культурно-освітнього життя міст: Бердянська, Приморська, Мелітополя, Маріуполя, Донецька та інших. У майбутніх педагогів з'явилася добра нагода познайомитися з пісенно-танцювальною творчістю національних меншин українського Північного Приазов'я та часткою їх культурно-побутового життя (виставка робіт народної творчості представників етнічних груп даного регіону).

Підставою для переходу до II етапу було додаткове анкетування студентів, яке показало, що:

1) 20,6% студентів з низьким рівнем сформованості особистісного компонента етнокультурної компетентності зацікавилися культурними традиціями національних меншин, у них з'явилася бажання й потреба їх вивчати;

2) у таких студентів спостерігалася чітка позитивна мотивація та настанова на застосування етнокультурних традицій етнічних груп у навчанні й вихованні підрастаючого покоління.

На II етапі експериментальної роботи ми формували у студентів систему знань про зміст етнокультури національних меншин, методика етнокультурної роботи в дошкільних закладах та систему етнокультурних умінь.

Враховуючи результати теоретичного дослідження, нами було визначено основні напрями формування гносеологічного, операційного та процесуального компонентів етнокультурної компетентності:

– оволодіння студентами основами етнокультури національних меншин Північного Приазов'я на основі відповідного спецкурсу;

– включення елементів етнокультури до змісту

специдисциплін та педагогічної практики;

– створення наукових гуртків та проблемних груп для поглибленого вивчення культури етнічних груп Північного Приазов'я з подальшим дослідженням даної проблеми в науковій роботі (курсіві та дипломні проекти).

Спецкурс “Етнокультура національних меншин українського Північного Приазов'я”, який викладався в IX семестрі, був алгоритмом етнокультурної діяльності педагога. Він поєднував у собі різні галузі знань: етнографію, педагогіку, народознавство тощо, тому дозволив організувати систематичне засвоєння знань про етнокультурні традиції, побут, звичаї, історичне минуле національних меншин Північного Приазов'я, відпрацювати уміння застосовувати ці знання в практичній діяльності.

Метою зазначеного спецкурсу було озброїти студентів спеціальними знаннями та вміннями в галузі етнокультури національних меншин Північного Приазов'я, що впливало на усі аспекти етнокультурної підготовки.

Завданнями спецкурсу було:

1. Ознайомити студентів з основами етнічної історії національних меншин українського Північного Приазов'я, матеріальною і духовною культурою болгар, греків, німців.
2. Сформувати практичні вміння (гностичні, організаторські, комунікативні, проєктивні) етнокультурної роботи.
3. Викликати інтерес до подальшого вивчення культурного спадку етнічних груп Північного Приазов'я.
4. Виховувати шанобливе ставлення до людей інших національностей та до їх етнокультурних традицій.

Добір тем до програми спецкурсу “Етнокультура національних меншин українського Північного Приазов'я” здійснювався таким чином, щоб одночасно розширити кругозір студентів, дати їм ґрунтовні знання і ретельно опрацювати матеріал, який вони пояснюватимуть своїм вихованцям.

У програму закладена ідея зіставлення форм і методів роботи на заняттях та під час дозвілля з дітьми різних вікових груп; навчання студентів відбирати матеріал для занять, бесід, виховних заходів, враховуючи вікові та індивідуальні особливості дошкільників, організувати навчально-виховні заходи, спілкуватися з дітьми з метою передачі їм етнокультурного досвіду; аналізувати свою діяльність в поліетнічному середовищі тощо.

Програма спецкурсу відповідала годинному обсягу спецкурсів (36 годин), враховувала особливості фахової підготовки студентів, передбачала засвоєння методологічних, етнопедагогічних, етнографічних, історичних, методичних знань, сприяла виробленню професійних умінь.

В експериментальній групі застосовувалася лекційно-семінарська система навчання з включенням у неї різноманітних інноваційних прийомів роботи зі студентами.

З метою успішної організації такого навчання студентів було забезпечено навчальними посібниками до спецкурсу, дидактичним роздатковим матеріалом у достатній кількості, методичними рекомендаціями до проведення занять, словесною і графічною наочністю.

На лекціях студенти отримали знання, необхідні для практичної етнокультурної роботи. Майбутнім вихователям була надана можливість поглибити й поповнити базові знання, заохотити себе до самостійного мислення, використати власний досвід під час обговорення етнокультурних, національних питань, висловити власну точку зору.

На лекціях застосовувалися:

- теоретичний аналіз міжнародних та вітчизняних нормативно-правових документів, їх порівняння, що дозволяло визначити мету і напрями етнокультурної роботи в дошкільному закладі, сформулювати поняття про права, обов'язки і поведінку учасників педагогічного процесу;

- ретроспективний підхід, який сприяв розширенню уявлень про життя національних меншин на теренах України в минулому і сьогодні, про їх етнокультурні традиції, обряди, звичаї тощо;

- порівняння особливостей української етнічної культури з етнокультурними традиціями національних меншин Північного Приазов'я, що дозволило виявити позитивні етнокультурні аспекти, взаємозв'язок, взаємозалежність, взаємопроникнення цих культур;

- аналіз продуктів творчої діяльності студентів для вирішення неординарних ситуацій у майбутній діяльності в поліетнічному середовищі;

- актуалізація та активізація розумової діяльності студентів через проблемні, інформаційні запитання лектора до аудиторії.

Так, до теми “Етнодемографічна ситуація на території українського Північного Приазов’я” пропонувалися для ознайомлення історичні документи, наприклад: “Устав о колониях иностранцев в империи (извлечения) 1857 г.”, “Об устройстве христиан-греков, выведенных из Крыма”, Конституція України (статті 10, 11).

Після ознайомлення з цими документами студентам пропонувалось відповісти на запитання:

1. Які положення вплинули на Вас найбільше?
2. Чи правильну колоністську політику вела Катерина II відносно іноземних переселенців?
3. Які б зміни Ви внесли до цих документів?
4. Як Ви вважаєте, чи доцільно було взагалі проводити колонізацію південних земель України? Чи виправдовуються дії Катерини II історією й нащадками?
5. Чи дотримує держава сьогодні свої зобов’язання перед національними меншинами, які проживають на її території?

Це дозволяло студентам поширювати та поглиблювати відповідні етнокультурні знання, сприяло формуванню свідомого підходу до розв’язання поставлених цілей і завдань, надавало цілеспрямованості етнокультурній педагогічній діяльності, дозволяло змоделювати “наближену мислительну копію” реальної взаємодії педагога з дітьми в поліетнічному середовищі.

Змістом семінарсько-практичних занять став професійний діалог “студент-викладач” та “студент-студент”, що сприяло актуалізації їх досвіду роботи щодо ознайомлення дітей з українським народознавством, спонукало до обміну цим досвідом, застосуванню його в змодельованих ситуаціях з міжетнічним забарвленням.

Навчання на семінарських заняттях здійснювалося різними способами. Найчастіше застосовувався такий метод як “Student team learning” (STL, навчання у команді) [173], що передбачав роботу в групі над спільним завданням, коли кожен виконував самостійно свою частину роботи, але в постійній взаємодії з іншими членами групи; робота кожного була умовою успіху всієї групи. Всі члени групи одержували однакову оцінку (загальну – за виконання групою завдання), несли персональну відповідальність за свою частину роботи, що зумовлювало само – і взаємоконтроль, взаємодопомогу;

студенти заохочувалися не змаганням між групами та студентами, а поступовим накопиченням знань.

Робота в групі передбачала:

1. Прослуховування всіма студентами лекції з конкретної теми.

2. Закріплення цього матеріалу в мікрогрупі (формування орієнтаційної основи дій) шляхом виконання різноманітних завдань.

3. Індивідуальну самостійну роботу студентів над конкретним завданням.

4. Групове обговорення проблеми в аудиторії під керівництвом викладача, перегляд змодельованих навчально-виховних заходів, їх аналіз і оцінка.

Так, тема “Національна та народна символіка етнічних груп українського Північного Приазов’я” розглядалася на лекції, після чого на семінарсько-практичному занятті студентів було поділено на 3 групи. До кожної групи входили студенти з високим, достатнім та низьким рівнем сформованості етнокультурної компетентності. Кожна підгрупа студентів розв’язувала завдання: змодельовати заняття в старшій групі за темою “Національна та народна символіка болгар (греків, німців) Приазов’я”. Відповідно до поставленого завдання в кожній групі студенти визначили “підзавдання” для індивідуальної самостійної роботи кожного члена групи: 1) визначити мету й завдання заняття та розробити його хід; 2) підготувати наочність; 3) оформити конспект заняття; 4) виступити в ролі вихователя.

1, 2, 3 завдання виконували декілька студентів незалежно один від одного. Потім усі представники групи вибирали кращі варіанти.

Найбільш важливі завдання (1, 4) виконували студенти з низьким рівнем сформованості операційного компонента етнокультурної компетентності. Це було стимулом для виконання спільного завдання та поштовхом для мобілізації власних етнокультурних знань, умінь та навичок.

Після виконання всіма групами загального завдання, кожна з груп демонструвала драматизацію заняття за вказаною темою, а студенти – представники інших підгруп – здійснювали їх аналіз. Оцінював змодельовані заняття та аналізи викладач.

Такий спосіб організації семінарсько-практичного заняття дав змогу кожному студентові реалізувати свої можливості в

моделюванні заняття на етнокультурну тематику. Важливим моментом було заохотити студентів з достатнім та низьким рівнем сформованості етнокультурної компетентності до роботи.

Слід зауважити, що заняття, організовані способом "Student team learning" були спрямовані на закріплення набутих студентами знань з етнокультури національних меншин та на формування етнокультурних умінь (конструктивних, гностичних, комунікативних, організаторських). Для відпрацювання цих вмінь студенти залучалися до виконання завдань, які відображали специфіку цих умінь, вимагали одночасного оволодіння сукупністю умінь роботи з дітьми різних національностей.

Так, конструктивні вміння (проекувати систему знань дітей про етнокультурні традиції національних меншин, планувати виховну роботу міжнаціонального характеру, будувати навчально-виховний захід на народознавчу тематику та прогнозувати його результати) формувалися на основі теоретичних знань про мету, завдання, принципи етнокультурної роботи в дошкільному закладі. На лекціях студенти дізнавалися, що метою ознайомлення дітей з культурним надбанням різних народів і національностей є інтернаціональне виховання дітей, формування в них культури міжетнічного спілкування, а стосовно представників етнічних груп – реалізація права дитини знати історичне минуле свого народу, пізнати етнокультурні традиції, звичаї, обряди своєї національності. Крім цього майбутні педагоги усвідомили, що мета визначає завдання і зміст етнокультурної роботи, передбачає діяльність із дотриманням таких принципів: гуманізація, етнізація, доступність, науковість, природовідповідність, цілісність.

На основі цих знань ми включали до семінарсько-практичних занять завдання на аналіз існуючих програм з українського народознавства та спеціально розроблених нами програм з етнокультури болгар, греків та німців Північного Приазов'я, конкретизацію принципів взаємодії з дітьми різних національностей, добір відповідно до них засобів, форм і методів етнокультурної роботи в поліетнічному середовищі.

Цьому сприяли й завдання на складання планів етнокультурної навчально-виховної роботи на місяць, квартал, рік, формулювання цілей і завдань такої роботи, визначення можливих труднощів у їх реалізації.

Ядром діяльності студентів було складання конспектів занять з тем: “Національні символи болгар (греків, німців) Північного Приазов’я”, “Болгарська (грецька, німецька) оселя на території Приазов’я”, “Народні символи болгар (греків, німців)” та інші, написання бесід на міжнаціональну тематику, розробка сценаріїв розваг та свят за народним календарем болгар, греків та німців Приазов’я. Ці завдання, як зазначалося раніше, виконувалися в мікрогрупах. Така робота студентів сприяла формуванню конструктивних умінь на високому рівні.

Формування організаторських умінь здійснювалося через моделювання та драматизацію ряду народознавчих заходів.

Стимулом для такої творчої діяльності студентів було:

1) пізнання нового (етнокультурних традицій національних меншин);

2) реалізація себе як педагога-майстра.

Так, на практичному занятті № 1 з теми “Виховні можливості народного календаря” група студентів поділилася на три мікрогрупи, кожна з яких готувала святкування одного з сімейних чи календарних свят болгар, греків і німців за народними традиціями. На це заняття були запрошені гості – викладачі, вихователі, студенти I–II курсів, які виступили в ролі експертів.

Організаторські вміння тісно пов’язані з комунікативними, оскільки вміння спілкуватися дозволяє реалізувати на практиці всі форми і методи взаємодії вихователя з дітьми, може її поліпшити чи погіршити.

Комунікативні вміння (спілкуватися з дітьми з метою передачі їм етнокультурного досвіду, вчити культурі міжетнічного спілкування, керувати емоційною сферою вихованців з метою запобігання міжетнічних конфліктів) формувалися на основі знань про дитячі міжетнічні конфлікти та способи їх запобігання, що в поєднанні з набутими раніше знаннями дозволяло за допомогою вправ виробити вміння спілкуватися з міжетнічним дитячим колективом, враховуючи інтереси кожного.

Для формування комунікативних умінь під час практичних занять студентам пропонувалися такі вправи:

1) обговорення і вирішення проблемних питань у малих групах з наступним виступом спікера перед усією групою;

2) драматизація та аналіз педагогічних ситуацій;

3) розробка конспектів бесід з дітьми на національну тематику;

4) складання програми дозвілля дітей з реалізацією принципу етнізації.

Допомога викладача у виконанні завдань на семінарсько-практичних заняттях полягала в інструктажі, перегляді конспектів занять, бесід та сценаріїв свят і розваг, усному заохоченні кращих робіт студентів і спонуканні студентів до обміну досвідом, інструкціях до пошуку інформації, її відбору й аналізу, складанні конспектів.

Підготовка до семінарських занять передбачала організацію самостійної роботи. Її зміст складали наступні завдання: Студентам пропонувалися для самостійної роботи такі завдання:

1) написання рефератів за темами: “Традиційний болгарський (грецький, німецький) одяг та історія його формування”, “Етика й педагогіка етнічних груп Приазов’я”, “Виховне значення родинно-побутових звичаїв та обрядів”, “Інтер’єр болгарської (грецької, німецької) оселі” та інші;

2) розробка конспектів занять з тем: “Народна символіка болгар (греків, німців) Північного Приазов’я”, “Болгарська (грецька, німецька) оселя на території українського Північного Приазов’я”, “Традиційні страви болгар (греків, німців) Приазов’я та інші;

3) виготовлення добірки забавлянок, загадок, колискових пісень, казок, прислів’їв етнічних груп Приазов’я;

4) виготовлення карток з описом народних ігор національних меншин;

5) складання національного генеалогічного дерева своєї родини тощо.

Перелік завдань для самостійної роботи до кожної теми дозволив викладачеві вибрати з них ті, які найбільше сприяли оволодінню майбутніми педагогами вмінням застосовувати теоретичні знання на практиці.

Для того, щоб самостійна діяльність студентів була успішною, ми дотримувалися таких вимог до її організації: професійна спрямованість, визначення оптимального обсягу й змісту самостійної роботи, озброєння студентів методикою виконання робіт, поєднання різноманітних видів самостійних робіт і форм контролю, формування позитивної мотивації до виконання завдань,

урахування досвіду підготовки студентів під час розробки завдань, раціональне поєднання самоорганізації та самокерівництва студентів з організацією та керівництвом з боку педагога, послідовність завдань повинна відповідати етапам процесу засвоєння; завдання повинні бути спрямованими на активізацію розумових процесів студентів на рівні логічного і творчого мислення; допомога у виділенні головного в змісті дидактичного матеріалу, наявність вказівок до пошуку такого матеріалу; орієнтація студента на самоконтроль; повідомлення про форми виконання та результати.

Подані внаслідок самостійної роботи студентів матеріали (конспекти занять, сценаріїв, збірки усної народної творчості, методичні рекомендації тощо) були зібрані в папку “Педагогічна скарбничка”. Ці матеріали знадобляться майбутнім педагогам в їх практичній діяльності в умовах поліетнічного середовища.

Як результат самостійної роботи студентів мало місце проведення міні-конференцій. Вони були спрямовані на прищеплення інтересу до самостійної етнокультурно-пошукової роботи, формування етнокультурних умінь (конструктивних, організаторських, комунікативних), виховання поваги до культурних традицій різних національностей.

Так, ознайомившись на лекції з народними уявленнями про родинні стосунки та сімейне виховання етнічних груп українського Північного Приазов'я, студенти готували доповіді, у яких висвітлювали традиційні сімейні ритуали і святкові обряди національних меншин, що мешкають у цьому регіоні.

Наводимо фрагмент виступу студентки-випускниці БДПУ Світлани Ч. з теми “Народини у грецькій сім'ї”:

“У грецьких сім'ях поява дитини на світ завжди була бажаною. “Світло очей” – так поетично говорили в давнину про новонароджених. Бездітність вважалася великим нещастям.

Пологи у породіллі приймала повивальна баба – манака. Звична поза породіллі – сидячи (відома у Середній Азії): на підлозі, посеред великої мідної миски ставили триніжник, на який саджали породіллю.

Новонароджену дитину посипали сіллю та мукою. За традиціями греків бабуса з боку батька мукою креслила на лобі дитини хрестик, щоб вона жила до сивини. Потім сипала муку на руки і ноги, щоб ходила у достатку.

Після того, як бабуся здійснювала перше ритуальне дійство, що супроводжувалося обдаровуванням новонародженого (вона дарувала золоту монетку, а дідусь – теля чи ягня), повивальна баба обмивала дитину, сповивала її й передавала матері.

Породілля (лахуса) три дні була захищена від стон нього ока (ніхто не повинен був її бачити, навіть сонце), щоб не зурочити. Через три дні повивальна баба купала лажусу. Після цього хрещена матір породіллі годувала її курячим супом, до того ж остання повинна була з'їсти крильце та шию курки, щоб дитина окріпла і тримала шию прямо.

З цього дня породіллю могли відвідувати родичі, подруги, сусідки. Вони приносили різні солодоці, наприклад, флюто – слоений пиріг з родзинками та горіхами.

Через тиждень (зазвичай у неділю) здійснювався найважливіший обряд – хрещення новонародженого (футиша). Хрещених батьків обирали заздалегідь. Вони повинні були бути подружжям і хрестити усіх дітей у даній сім'ї.

Після охрещення дитини у церкві здійснювалося її ім'янаречення. Тривалий час зберігалася традиція нарікати перших новонароджених у сім'ї іменем дідуся й бабусі по батькові, наступних – іменами батьків матері, а потім – на честь дядька, тітки. Серед розповсюджених грецьких імен є такі: Сталян, Христофор, Харлампій, Ілля, Феоділ та інші.

На честь хрестин у будинку влаштовувалося святкове застілля, на яке обов'язково запрошували повивальну бабу, родичів та друзів. Запрошені приносили подарунки та солодоці.

На третій день після хрестин нуна здійснювала перше обмивання дитини, але не водою, а спеціальним маслом (міро).

Через сорок днів після народження дитини матір йшла до церкви, де здійснювалося її "очищення". Після цього вона приступала до звичних справ."

Педагогічний інтерес представляли і доповіді студентів, що показували деякі аспекти педагогіки родинного життя етнічних груп українського Північного Приазов'я.

Так, наприклад, німці намагалися якомога швидше охрестити немовля. Бути хрещеними батьками вважалося дуже почесним. За повір'ям, хто хрестив немовля, той прокладав собі шлях до неба.

У давнину німці Північного Приазов'я вірили, що людські риси хрещених батьків переходять до дитини. Вважалося, що дії, які

вони виконують в день хрестин, вплинуть на немовля. Тому хрещені батьки перед хрестинами шили, варили, писали, копали, сіяли, щоб хрещеник у майбутньому мав успіх в усіх цих справах.

У болгар Північного Приазов'я хрещені батьки виконували соціалізуючі функції. Вони хрестили немовля у церкві, нарікали його ім'ям, мали право показати дитину сусідам і односельцям, бути її духовними наставниками, а в разі смерті батьків виховували дитину як власну.

Студенти у своїх доповідях підкресливали, що живучи близько трьох століть поруч болгар, греки німці та інші етноси ввібрали кращі традиції українського народу, але й мали свої неповторні риси.

Майбутніми педагогами, наприклад, досліджено, що болгарі після заручин святкували "засівки", до яких у будинку нареченого випікали два караваї (медяники). Поки вони випікалися, вся молодь чекала надворі на винесення медяника. У цей час серед кімнати ставили коритко. Хлопчик і дівчинка, зв'язані між собою поясом, просівали через сито над коритом муку, заміщували тісто, з якого випікали калач, прикрашений чорними родзинками. Цей калач прив'язували до баклаги дівера, який на весіллі грав роль головного дружби і самої наближеної людини до наречених. На подвір'ї молодь танцювала. На порозі будинку біля дверей вивішували прапор. Дружба ставав на подушку, а женихові родички з піснями нанизували на палицю, яку тримав дружба, яблуко, обмотане білими і червоними нитками, а поверх них яблуко обмотували нитками з чорними родзинками і печеними зернами кукурудзи. Знизу до палиці прив'язували білий мережаний рушник ("пишки"). Увесь матеріал для "прапориці" одна з дівчат тримала в ситі, куди дружба по закінченні роботи кидав гроші. Під час хороводу на подвір'я виносили "медяник" – два караваї, покладені один на інший, а зверху медовий коржик, волошки і чашку меду. "Медяник" ставили на "суфра" – низький стіл – посередині кола, яке утворювали танцюючі. "Медяник" ділили між усіма. А медовий коржик, волошку і мед – подарунки нареченій від нареченого. Цим закінчувалися засівки у нареченого. Всі гості, музики йшли з подарунками на засівки до нареченої. Жених зоставався вдома. Засівки у нареченої проходили у тій же послідовності, як і у нареченого, але без "прапориці".

У весільній обрядовості греків Північного Приазов'я був обряд "хени". За день до весілля нареченій мазали волосся, долоні та нігті хною. Обряд супроводжувався піснями і танцями.

Доповіді студентів свідчать, що етнокультурні традиції болгар, греків, німців Північного Приазов'я пов'язані з сучасною науковою педагогікою. Так, педагогічні погляди на дитину, дорослу людину, відображені в усній народній творчості. Народна виховна мудрість етносів, які населяють Україну, стверджує, що без залучення дитини з раннього віку до трудової діяльності її правильне виховання неможливе. У багатьох прислів'ях та приказках народів Північного Приазов'я звучить пересторога з приводу того, що діти, які змалку не працюватимуть, виростуть неробами. Наприклад, у прислів'ях греків: "Робота на ноги ставить, а лінь у траву валить", "Хто від роботи тікає, на того лінь нападає", Не соромно роботу любити, а соромно лінивим бути", Хто працює - розквітає, хто ліниється - занепадає", "Без роботи жити - дарма небо коптити".

Німці Північного Приазов'я казали з цього приводу: "Робота розведе вогнище з каменю", "Чого серпень не зварить, того вересень не спече", "Праця і щастя в одному будинку живуть", "Ремесло - золотий кормилець", "Щоб рибку з'їсти, треба у воду лізти", а болгар: "Робота навчає", "Без муки робота - без води кладенець".

Майбутні педагоги дослідили, що в народних прислів'ях та приказках іноетнічного населення Північного Приазов'я відображено позитивне і негативне у житті людей. Так, наприклад, засуджуються негативні риси людини: "Жадібний із роси мотузки в'є", "Лінь приносить бідність", "Навчання не додасть розуму, якщо в тебе немає людяності", "Довірити таємницю пліткарю - все одно, що насипати просо в дірявий мішок", "Соромно, коли чогось гарного не зробиш для людей", "Зла людина вночі погано спить" (прислів'я греків Північного Приазов'я), "Услужливий дурень небезпечніший за ворога", "Завидючому і свій хліб не солодкий", "Зла людина, як вугілля: хоч не палить, так чорнить", "Страх ходить на ногах таргана" (прислів'я німців Північного Приазов'я), "У голій річці гола риба", "Вовк вівчарем не буває" (прислів'я болгар Північного Приазов'я) і підносяться гарні риси та дії людей: "Дерево багате своїми плодами, а людина багата власними ділами", "Не кажи багатьом мало, а кажи малим багато", "У кого добре серце, і зовні видно, бо він красень", "Добре слово красою тебе наділяє, а погане

слово серце твоє з'їдає", "Краще мати хоч трішки розуму, аніж мати надлишок сили", "Не вихвалійся язиком, а хвались ділом" (прислів'я греків Північного Приазов'я), "Людина благородна не родом, а душею", "Відвага міста захоплює", "Мудрий їсть, щоб жити, а дурень живе, щоб їсти" (прислів'я німців Північного Приазов'я), "Добра вівця мало бекає, а багато молока дає", "У розумної голови сто рук", "Гарні наміри залізні ворота відчиняють", "Де вівчар, там і стадо" (прислів'я болгар Північного Приазов'я).

Готуючи доповіді, студенти знаходили педагогічні аспекти, які переплітаючись та взаємодіючи із сучасною педагогічною наукою надають можливості для позитивного розвитку різноманітних культур в українському суспільстві.

Складність підготовки зазначених доповідей полягала в тому, що спеціальної літератури, де можна було б знайти матеріал для написання робіт, майже не існує. Студенти повинні були відібрати періодичні видання, проаналізувати та узагальнити матеріал, поданий у них, логічно викласти його, висловити власну думку щодо предмета дослідження.

Виступ на міні-конференції обговорювався всіма присутніми. Студенти аналізували їх та оцінювали. Загальний висновок після проведення конференції робив викладач.

Вагомим внеском у формування етнокультурної компетентності було впровадження в роботу зі студентами такої форми, як "круглий стіл". Мета "круглого столу" – реалізувати діалог "студент – педагог", а саме наступність у питаннях організації етнокультурної роботи з дітьми між майбутніми педагогами і практичними працівниками дошкільних закладів.

На засіданнях "круглого столу" обговорювалися проблеми, які виникають під час організації етнокультурної діяльності, про найбільш вживані форми застосування засад Концепції національного виховання, програми "Освіта", "Закону про національні меншини" тощо. Студенти ставили питання до педагогів, висловлювали свою думку з приводу того чи іншого питання.

Отже, лекції, семінарсько-практичні заняття, конференції, "круглий стіл", самостійна робота студентів були спрямовані на формування позитивного ставлення студентів до етнокультури національних меншин українського Північного Приазов'я,

формування спеціальних знань про етнокультурні традиції, звичаї, обряди, матеріальну й духовну культуру етнічних груп; про основну мету, завдання, форми і методи етнокультурної роботи в поліетнічному середовищі, роль вихователя в налагодженні позитивних міжнаціональних стосунків між дітьми; узагальнення та конкретизацію набутих знань; формування спеціальних (гностичних, організаторських, комунікативних, конструктивних) вмінь, які сприяють етнокультурній діяльності педагога; формування вмінь застосовувати набуті знання на практиці в новій ситуації.

Слід зауважити, що викладання нового спецкурсу “Етнокультура національних меншин українського Північного Приазов’я” вимагало розробки відповідного навчального посібника.

Мета посібника – ознайомити студентів з історією Північного Приазов’я, з самобутністю матеріальної й духовної культури народів, які компактно проживають на даній території, висвітлити засоби виховного впливу, що передавались із покоління до покоління (це і усна народна творчість, народні ігри, іграшки), ввести студентів до світу родинних стосунків болгар, греків та німців Приазов’я, познайомити з національною та народною символікою, побутом, звичаями, з народною обрядовістю, сімейними святами та святами народного календаря.

Посібник розкриває наступні теми:

1. Етнодемографічна ситуація на території українського Північного Приазов’я.

2. Національна символіка етнічних груп Північного Приазов’я.

3. Характер поселень національних меншин українського Північного Приазов’я, забудови дворів, житла та домашнього інтер’єру.

4. Самобутність народного костюма національних меншин українського Північного Приазов’я.

5. Народна кухня: традиційні страви греків, болгар та німців українського Північного Приазов’я.

6. Усна народна творчість етнічних груп Приазов’я.

7. Народна іграшка національних меншин Північного Приазов’я.

8. Ігри народностей Північного Приазов’я.

9. Родинні свята і обряди етнічних груп українського Північного Приазов'я.

10. Календар народних свят національних меншин українського Північного Приазов'я.

Поряд із теоретичним розглядом етнічної культури (духовної й матеріальної) національних меншин, які компактно проживають на території Північного Приазов'я, висвітлюються питання, спрямовані на практичну реалізацію знань з етнокультури греків, болгар та німців. До кожної теми навчального посібника запропоновані питання й завдання, спрямовані на активізацію розумової діяльності студентів, на їх самостійну роботу у вивченні даної проблеми.

Важливого значення для ознайомлення з культурою етнічних груп набули численні карти, ілюстрації, добірки прислів'їв, потішок, забавлянок, народних ігор, опис традиційних страв болгар, греків та німців Північного Приазов'я, які ввійшли як додаток до основного змісту навчального посібника.

Отже, навчальний посібник містив спеціальні відомості з культури етнічних груп і відповідав змістові спецкурсу "Етнокультура національних меншин українського Північного Приазов'я".

Нами було розроблено методичні рекомендації для студентів до проведення семінарсько-практичних занять. Вони спрямовувались на розкриття питань з методики викладання народознавчого матеріалу в дошкільних закладах та на формування спеціальних етнокультурних умінь студентів.

До кожної теми подавався детальний інструктаж щодо висвітлення питань для обговорення, значення основних понять, вказівки до виконання практичних завдань, питання для самоконтролю, література.

Особливу методичну цінність склали плани-конспекти занять з окремих тем, вказівки до розробки сценаріїв свят та розваг у дошкільному закладі, схеми опису народних ігор тощо.

Таким чином, навчальний посібник і науково-методичні матеріали повністю забезпечували потреби студентів під час вивчення спецкурсу "Етнокультура національних меншин

українського Північного Приазов'я" та були вагомим інформаційно-методичним доповненням до дисциплін психолого-педагогічного циклу.

Отже, організація навчально-виховної роботи зі студентами на першому і другому етапах давала змогу виконати одне з важливих завдань вищої школи – дотримання регіонального компонента освіти.

Працюючи у цьому напрямі, ми розширили шляхи його реалізації через доповнення змісту курсів психолого-педагогічного циклу відповідним навчальним матеріалом.

З цією метою ми відібрали ряд дисциплін, що викладалися на соціально-педагогічному факультеті, та розробили конспекти лекцій з окремих тем, які доцільно викладати в тій чи іншій дисципліні. Наприклад, у курсі "Етнопсихологія" студенти експериментальної групи вивчали тему "Особливості менталітету етнічних груп Приазов'я", в курсі "Українознавство" вони знайомилися з національним складом даного регіону, його змінами протягом двох минулих століть. У курсі "Основи хореографічного мистецтва" експериментовані вивчали тему "Танки народів Приазов'я". Ознайомлення з народною медициною болгар, греків та німців Північного Приазов'я відбувалося в процесі вивчення курсу "Валеологія". Тема "Фольклор народів Приазов'я" докладно вивчалася на заняттях з розвитку зв'язного мовлення дошкільників. З матеріалом про особливості сімейного виховання етнічних груп Північного Приазов'я студенти знайомилися в курсі "Дошкільна педагогіка".

Засвоєння теоретичного матеріалу й активна практична діяльність студентів у процесі вивчення спецкурсу та дисциплін психолого-педагогічного циклу було перехідним етапом до участі в науково-дослідній роботі. З метою заохочення студентів до наукового пошуку ми організували науковий гурток, до діяльності якого входило: збір народознавчого матеріалу, його систематизація, обговорення методичних питань, розробка методичних рекомендацій для вихователів дошкільних закладів.

Пошукову роботу студентів зі збору народознавчого матеріалу організували за схемою, відтвореною на рис. 6.

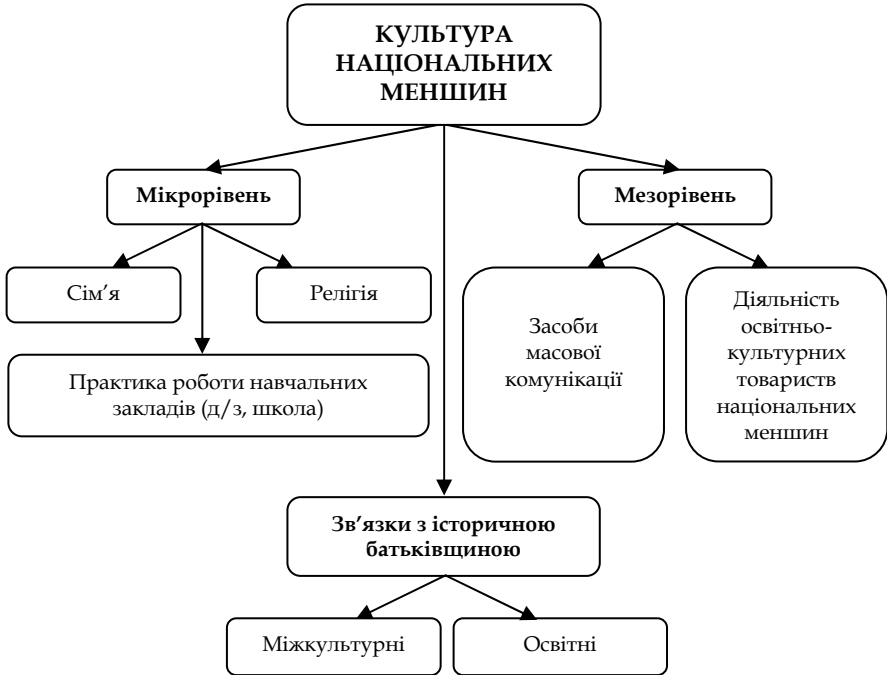

Рис. 6. Схема народознавчо-пошукової роботи студентів

На кожному рівні студенти повинні були виконувати завдання пошукового характеру –

мікрорівень:

1) спілкування з представниками етнічних груп українського Північного Приазов'я з метою збору історичної та етнокультурної інформації;

2) спостереження за святкуванням сімейних свят болгар, греків та німців Приазов'я;

3) відвідування релігійних організацій з метою ознайомлення з релігійними святами;

4) вивчення доробків дошкільних закладів з питань етнокультури національних меншин;

мезорівень:

5) перегляд телепередач та прослуховування радіопередач, присвячених етнічним групам Приазов'я;

6) співпраця з інформаційно-культурними товариствами національних меншин Північного Приазов'я;

макрорівень:

7) підтримування зв'язків з Болгарією, Грецією та Німеччиною через товариства етнічних груп.

З метою збору народознавчого матеріалу для макрорівня студенти виїжджали в села та міста, де компактно проживають болгари (с.Райнівка, с.Дмитрівка, с.Преслав, с.Коларівка, с.Луначарське, с.Андріївка, с.Радолівка, с.Роза, м.Приморськ та інші), німці (с.Нільгівка, с.Вишнівате, с.Мирне, смт.Розівка, м.Молочанськ), греки (м.Кальчик, смт.Сартана, м.Мангуш, с.Ялта, м.Маріуполь та інші). Там студенти спілкувалися з мешканцями поселень, вивчали культуру, побут, звичаї, обряди, традиції болгар, греків та німців, знайомилися з пісенним мистецтвом, брали участь у приготуванні національних страв, у святкуванні болгарських заручин та весілля, у підготовці до народин у німецькій сім'ї, спостерігали за проведенням занять релігійного характеру з дітьми в недільних школах греків, болгар та німців.

Крім цього, студенти відвідували заняття з грецької та болгарської мов у спеціалізованих дитячих садках.

Обов'язковим для всіх студентів було ведення щоденника, в якому вони детально описували побачене. На заняттях наукового гуртка студенти звітували всім присутнім.

На мезорівні майбутні педагоги активно співпрацювали з інформаційно-освітніми товариствами німців – “Відродження” та “Дружба” (м.Бердянськ Запорізької області), Центром освіти і культури російських німців (м.Москва, Росія); болгар – “Родолубіє” (м.Бердянськ), “Ізвор” (м.Приморськ Запорізької області); греків – “Джерела” (м.Бердянськ), Федерацією грецьких товариств України (м.Маріуполь Донецької області).

Студенти частково відвідували засідання зазначених вище спільнот, брали активну участь в їх освітньо-культурному житті, а саме: допомагали в підготовці та проведенні народних свят греків, болгар та німців Приазов'я (“Свято баби Марти”, “Нова година”, “Георгіїв день”, “Іванів день”, “Панаїр”, “Свято Ай-Ян”, “Арту”, “Ніколаустан”, “Вайнахтен”, “Остерн”, “Фашін”, “Свято трьох Королів” та інших), відвідували гуртки декоративно-прикладного мистецтва, фольклорно-етнографічні гуртки в центрах “Дружба” та “Родолубіє”.

Співпраця з інформаційно-культурними центрами національних меншин створила умови для етнокультурного росту студентів, їх обізнаності в культурних та національних питаннях не лише через спілкування й споглядання, а й за допомогою налагодження зв'язків з культурними осередками в Болгарії (м.Софія), Греції (м.Афіни), Німеччині (м.Берлін). Таким чином, студенти листувалися з ровесниками за кордоном з метою обміну інформацією про культурне життя молоді, про особливості залучення дітей до етнічної культури тощо. Крім цього, студенти з великим задоволенням переглядали відеофільми про святкування сімейних та народних свят болгарами, греками та німцями.

Вагомим доповненням до отриманої інформації були матеріали, здобуті внаслідок співпраці з фондами краєзнавчих музеїв м. Бердянська, м. Мелітополя, м. Приморська, м. Маріуполя, м. Мангуша, смт. Володарського, с. Гусарки, смт. Розівки, м. Токмака та інших. Там студенти вивчали документи про історію заселення Північного Приазов'я іноземними колоністами, про пільги, надані їм царським урядом, пристосування до політичних, кліматичних та економічних умов, про приріст населення, про розвиток освіти та культури в регіоні (побудова освітніх та культурних закладів, методичне забезпечення), побут, звичаї, традиції болгар, греків та німців Північного Приазов'я.

Матеріал, зібраний в ході народознавчо-пошукової роботи студентів, був використаний для розробки методичних рекомендацій з упровадження етнокультурних традицій національних меншин українського Північного Приазов'я в навчально-виховний процес дошкільного закладу.

На засіданнях наукового гуртка студенти разом із викладачем визначили мету і завдання рекомендацій, відібрали коло питань для дошкільників з кожної теми, розробляли конспекти занять та сценарії розваг, відбирали матеріал для додатку.

Таким чином, студенти не лише більше дізнавалися про етнічну культуру національних меншин Приазов'я, а й відчували свій вагомий внесок в розробку методичних питань щодо ознайомлення старших дошкільників з культурними традиціями етнічних груп, вони ще більше зацікавилися історією заселення рідного краю, етнокультурними традиціями народностей, що компактно проживають у цьому регіоні, усвідомили необхідність

проведення етнокультурної роботи у вищих навчальних закладах, школах, дитячих садках. Отже, у переважній більшості студентів підвищився рівень сформованості особистісного, змістовного, операційного й процесуального компонентів етнокультурної компетентності.

Такі якісні показники дозволили нам організувати етнокультурну роботу студентів у поліетнічному середовищі, тобто педагогічну практику в дошкільних закладах Північного Приазов'я, яка здійснювалася на III етапі формування етнокультурної компетентності студентів.

Відбираючи завдання для педагогічної практики студентів на V курсі, ми виходили з припущення про те, що в процесі практики в поліетнічному середовищі теоретичні етнокультурні знання використовуються в нових умовах, для вирішення конкретних практичних завдань, таких, як формування у дітей системи знань про етнічні групи українського Північного Приазов'я, про їх культуру, побут, звичаї, традиції, обрядовість, символіку тощо; виховання в дітей поваги до людей інших національностей та шанобливого ставлення до їх культурних та педагогічних надбань.

Система завдань практичної етнокультурної діяльності студентів включала в себе завдання згідно з основними етапами педагогічного управління: орієнтування (діагностика, цілепокладання, планування); виконання (практичні дії); контроль, аналіз і корекцію діяльності (продуктивні дії).

Окрім профільюючих завдань практики студенти мали виконати й спеціальні етнокультурні завдання (див. таблицю 19.).

Таблиця 19

Етнокультурні завдання для студентів на педагогічну практику

№	Етнокультурні завдання	Кількість заходів	Звітність
1	2	3	4
1.	Спланувати навчально-виховні заходи з етнокультури національних меншин на термін практики.		Індивідуальний план роботи.
2.	Провести заняття на довільну етнокультурну тематику.	15	Конспекти занять,

1	2	3	4
			самоаналіз, аналіз практикантів, вихователів, методиста.
3.	Організувати вечір розваг, присвячений святкуванню народних свят етнічних груп Приазов'я.	3	Сценарії розваг, самоаналіз, аналіз практикантів, вихователів, методиста.
4.	Провести бесіду з метою запобігання конфліктних міжетнічних ситуацій.	3	Конспекти бесід
5.	Організувати ігрову, трудову, образотворчу діяльність дітей на засадах етнопедагогіки національних меншин Приазов'я.		Ведення щоденника. Звіт етнокультурної роботи.

Допомога викладача у виконанні цих завдань полягала в інструктажі до їх виконання й оформленні результатів на установчій конференції та під час відвідувань студентів на місцях практики, перегляді конспектів занять, визначенні помилок та недоліків у них, усному заохоченні творчих, активних студентів і спонуканні студентів до обміну досвідом, стимулюванні студентів до пошуку етнокультурної інформації, її відбору й аналізу, складанні конспектів бесід та сценаріїв розваг.

Слід зауважити, що виконання етнокультурних завдань на педагогічній практиці вимагало від студентів таких якостей, як педагогічна інтуїція, майстерність, активність, творчість, самостійність, імпровізація, педагогічна уява тощо.

Звітну конференцію організували у вигляді методоб'єднання, на яке запросили вихователів і методистів дитячих садків.

Спочатку звітували студенти-практиканти, детально аналізуючи свою діяльність в дошкільному закладі. Потім заслуховувалися товариші – “напарники” із взаємними оцінками, після чого характеристику на кожного студента давали вихователі та методисти дитсадків. Загальну оцінку за проходження практики студентам V курсу в дошкільних закладах виставляли методисти-експерти.

Показником сформованості інтегративно-оцінювального та проєктивного компонентів етнокультурної компетентності студентів були не лише узгоджені й методично правильні дії майбутніх педагогів на практиці, а й написання курсових робіт на етнокультурну тематику; їх участь у таких творчих проєктах, як:

– написання творів за темами: “Моя майбутня професія”, “Яким я бачу ідеального педагога Приазов’я”, “Якби я був міністром освіти...”, тощо;

– участь у конкурсі “Найкращий вчитель полікультурного Приазов’я”, організованого на базі БДПУ;

– “етнокультурні звіти”, представлені в нетрадиційній формі (у вигляді казок, малюнків, творів, віршів).

Так, наприклад, одна зі студенток Оля Б. подала такий звіт на тему “Фольклор етнічних груп Приазов’я”:

Фольклор – це народна творчість,
Він не має ніяких меж.
Етнічним групам Приазов’я
Він притаманний теж.
І греки, і німці, і навіть болгари
Фольклору завжди значне місце тримали
Він, як ніхто, виховує дітей,
Привчає до культурних цінностей.
Він побутує всюди, зближує народи,
Використовують його з нагоди й без нагоди.
Наприклад, всезвісна легенда болгарська
Розкаже про бабу, звать її Марта!

“Жінка, баба Марта, думаючи, що вже прийшла весна, пішла пасти кіз у гори. Там її застигла велика віхола і баба перетворилася на камінь, від якого потекла вода й досі тече. За ім’ям цієї жінки й почали болгари назвати перший весняний місяць – Март”.

А ось у греків такі заговори,
Які вмить лікують усякі хвороби,
Несуть у собі вони, начебто, силу
Небаченого чудодійного впливу:
“З гуся вода, з лебедя вода,

З мого дитя вся худоба
На пустий ліс, на велику воду,
Під гнилу колоду!"
Прислів'я та приказки завжди навчають,
Дітей наставляють, працювати залучають.
У греків в прислів'ях звучить насторога:
Хто змалку не робить, не буде добробут:
"Робота на ноги ставить, а лінь в траву валить",
"Хто працює – розквітає, хто ліниться – занепадає",
"Без роботи жити – дарма небо коптити".
В прислів'ї засуджують злі риси людини,
Висміюють дії її негативні,
Хороші же вчинки і добрі діяння
Підносять, виспівують їм вихвалання.
Казали прислів'я і строго навчали
І греків, і німців, і навіть болгар:
"Жадібний із роси мотузки в'є",
"Лінь приносить бідність",
"Дерево багате своїми плодами, людина багата своїми ділами".
А всі матері для маленьких дітей
Співають на сон колискових пісень
Любов материнська крізь пісню лунає,
Голубить дитину, й вона засинає.
Коліскові малятам так ніжно співали
І греки, і німці, і навіть богари.
У німців для малят колісанка така:
"Спи, засинай дитя,
По небу ходить вівця.
Зірочки-ягнятка,
А місяць – їх татко,
Спи, засинай, дитятко".
У болгар свої пісні,
Колісанки їх такі:
"Із лісочка, Сон, прийди,
Яночку не розбуди,
Ти її за ручечку

Поведи до річечки,
Малесеньку Янку
На лужок-полянку.
Зелений дай листочок,
Заплети віночок” .
Забавлянки, лічилки, потішки
Надто люблять малесенькі діти
Вони збуджують їх емоційно
І впливають завжди чудодійно,
Дітей можуть зміцнити фізично,
Дають настрій оптимістичний.
Своїм діткам їх просто казали
І греки, і німці, і навіть болгари.
“Стриб, стриб, коник:
Стриб на підвіконня.
Коник стриба: топ-топ!
Дончо каже: хоп-хоп!”
Болгари потішку цю промовляють
І діти ніякого лиха не знають.
А німці своїм донькам та синочкам:
“По лісочках, по лісочках,
По малесеньких пеньочках
І в ямку – бух,
Провалився півень, ух!”
На висновок хочу ще раз вам сказати
Як дуже корисно фольклор дітям знати.
Всі жанри фольклору дітей надихають,
Розумність в їхні голівки вбивають.
Щоб істину, правду завжди усі знали:
І греки, і німці, і навіть болгари” .

Таким чином, динаміка формування етнокультурної компетентності майбутніх педагогів за період навчання в університеті дозволяє сказати, що значний позитивний ефект у цій роботі досягається за рахунок оптимального поєднання навчальної, виховної й практичної діяльності. Така тісна взаємодія призводить до

того, що в процесі формування етнокультурної компетентності кількісні показники переходять в реальні, якісні, коли критерієм сформованості є конкретні дії та вчинки майбутніх педагогів.

3.3 Ефективність технології формування етнокультурної компетентності майбутніх педагогів

Проведена експериментальна робота з перевірки технології формування етнокультурної компетентності студентів, яка застосовувалася у процесі підготовки майбутніх вихователів до етнокультурної роботи в поліетнічному середовищі, дала позитивні результати щодо сформованості особистісного, гносеологічного, операційного, процесуального, інтегративно-оцінювального та проєктивного компонентів етнокультурної компетентності.

Про доцільність спеціальної етнокультурної підготовки майбутніх педагогів свідчить той факт, що студенти контрольної групи, на відміну від експериментальної, майже не мали змін у рівні сформованості етнокультурної компетентності, тоді як значні позитивні зміни відбулися в експериментальній групі.

З метою визначення ефективності інноваційної технології, покладеної в основу формувального етапу експерименту, було проведено діагностику показників сформованості кожного з компонентів етнокультурної компетентності студентів і співставлено результати підсумкових зрізів з даними констатувального етапу експерименту.

На контрольному етапі експерименту з'ясувалось, що 80% студентів ЕГ зацікавилися культурою етнічних груп українського Північного Приазов'я, відчували бажання вивчати її, упевнилися в тому, що етнокультурні традиції необхідно застосовувати в процесі навчання й виховання підростаючого покоління.

Так, 23,6% студентів низького рівня та 44,5% – достатнього рівня сформованості особистісного компонента етнокультурної компетентності були віднесені до високого рівня. Лише 4% студентів лишилися байдужими до культури етнічних груп та етнокультурної роботи в дошкільному закладі. В КГ також відбувся перерозподіл студентів за рівнями сформованості особистісного компонента етнокультурної компетентності, але він не такий значний (див. табл. 20).

Таблиця 20

Приріст сформованості особистісного компонента етнокультурної компетентності студентів

Групи	Рівні, приріст (%)		
	низький	достатній	високий
ЕГ	- 23,6	- 44,5	+ 68,1
КГ	- 9,3	- 18,6	+ 27,9

Як видно з таблиці, приріст високого рівня сформованості особистісного компонента етнокультурної компетентності студентів у ЕГ склав 68,1%, а КГ 27,9%. Це пояснюється тим, що в ході формувального експерименту студенти ЕГ постійно зустрічалися з проблемами національних меншин українського Північного Приазов'я, намагалися допомагати в їх вирішенні.

Вихованню позитивного ставлення майбутніх педагогів до культурних традицій етнічних груп слугувала спеціально організована робота (обговорення міжнаціональних питань на лекціях, міні-конференціях, "круглих столах", виховних годинах, співпраця з інформаційно-культурними центрами національних меншин, мовні та культурні фестивалі, зустрічі з болгарами, греками та німцями Північного Приазов'я тощо).

Не менш важливу роль вищезазначені форми роботи відіграли для формування гносеологічного компонента етнокультурної компетентності студентів. Значні зрушення в цьому плані відбулися після проведення формувального експерименту. Студенти отримали ґрунтовні знання та уявлення про зміст культури етнічних груп регіону та методика етнокультурної роботи. Приріст сформованості гносеологічного компонента етнокультурної компетентності студентів показали результати повторного анкетування (див. табл. 21).

Таблиця 21

Приріст сформованості гносеологічного компонента етнокультурної компетентності студентів

Групи	Рівні, приріст (%)		
	низький	достатній	високий
ЕГ	- 71	- 2,3	+ 73,3
КГ	- 12,4	+ 10	+ 2,4

Як видно з таблиці, приріст сформованості високого рівня гносеологічного компонента етнокультурної компетентності склав у ЕГ 73,3%, а в КГ 24%. Така солідна різниця зумовлена тим, що в ході формувального експерименту для студентів були створені відповідні умови для ознайомлення з культурою, побутом, традиціями, звичаями національних меншин Північного Приазов'я. Це:

- спеціально розроблений спецкурс “Етнокультура національних меншин українського Північного Приазов'я”;
- навчальний посібник та методичні рекомендації до нього;
- співпраця з краєзнавчими музеями регіону та інформаційно-культурними товариствами етнічних груп.

Так, в ЕГ не залишилося жодного студента з незадовільними знаннями в галузі етнокультури національних меншин. Не гірші показники були отримані внаслідок діагностики сформованості операційного компонента етнокультурної компетентності студентів. З'ясувалося, що майбутніх педагогів з недостатньою кількістю знань щодо організації навчально-виховної роботи з використанням етнокультурних традицій національних меншин та вмінь планувати цю роботу й розв'язувати завдання щодо застосування етнокультури в навчанні й вихованні дітей в ЕГ майже не залишилося (5,3%). Решта студентів володіють знаннями і вміннями чітко визначати мету й завдання етнокультурної роботи, проявляють творчу ініціативу й самостійність у плануванні такої роботи, вміло організують творчу колективну й індивідуальну роботу з ознайомлення дітей з народною спадщиною етносів України. Результати перерозподілу студентів ЕГ і КГ на групи залежно від рівня сформованості операційного компонента етнокультурної компетентності студентів відображені в таблиці 22.

Таблиця 22

Приріст сформованості операційного компонента етнокультурної компетентності студентів

Групи	Рівні, приріст (%)		
	низький	достатній	високий
ЕГ	- 30	- 25,4	+ 55,4
КГ	- 9,8	- 18,3	+ 28,1

У ході формувального експерименту велика увага приділялася формуванню у студентів процесуального компонента етнокультурної компетентності, тобто формуванню вмінь творчо підходити до здійснення народознавчо-дослідної діяльності через діяльність наукового гуртка та написання курсових робіт проблемного характеру. По закінченні нашого експерименту було зроблено повторні зрізи (див. табл. 23).

Таблиця 23

**Приріст сформованості процесуального компонента
етнокультурної компетентності студентів**

Групи	Рівні, приріст (%)		
	низький	достатній	високий
ЕГ	- 26	- 23,6	+ 49,6
КГ	- 5,2	- 8	+ 13,2

Як видно з таблиці, приріст сформованості високого рівня процесуального компонента етнокультурної компетентності студентів склав у ЕГ 49,6%, а в КГ 13,2%. Якщо на початку формувального експерименту кількість студентів ЕГ і КГ, віднесених до цієї групи, була майже однаковою (20% ЕГ, 26,4% КГ), то після впровадження інноваційної технології формування етнокультурної компетентності студентів вона склала 69,6% ЕГ, 39,6% КГ. Це свідчить про ефективність організованої нами наукової народознавчо-пошукової діяльності студентів ЕГ, яка входила до складу інноваційної технології.

Рівень сформованості інтегративно-оцінювального компонента етнокультурної компетентності студентів визначали за допомогою бланків самооцінок та рейтингу "компетентних осіб". Результати обробки цих бланків показали, що більшість студентів ЕГ (60%), в яких був низький та достатній рівень сформованості інтегративно-оцінювального компонента етнокультурної компетентності, почала самостійно й глибоко аналізувати власну етнокультурну діяльність, виявляти і конкретизувати власні помилки і недоліки товаришів, володіти достатньою мірою оцінних суджень. У цих студентів з'явилася адекватна самооцінка.

Приріст сформованості інтегративно-оцінювального компонента етнокультурної компетентності студентів показано в таблиці 24.

Таблиця 24

Приріст сформованості інтегративно-оцінювального компонента етнокультурної компетентності студентів

Групи	Рівні, приріст (%)		
	низький	достатній	високий
ЕГ	-39	-21	+60
КГ	-14	-14,3	+28,3

У ході апробації інноваційної технології формування етнокультурної компетентності студентів ми вели постійне спостереження за діяльністю експериментованих, за процесом самовдосконалення етнокультурного потенціалу їх особистості. По закінченні нашої експериментально-дослідної роботи було зроблено порівняльні зрізи стосовно приросту сформованості проєктивного компонента етнокультурної компетентності студентів (див. табл. 25).

Таблиця 25

Приріст сформованості проєктивного компонента етнокультурної компетентності студентів

Групи	Рівні, приріст (%)		
	низький	достатній	високий
ЕГ	-9	-36,4	+45,4
КГ	-2,9	-14,5	+17,4

Наведені в таблиці 25 дані показують, що приріст сформованості високого рівня проєктивного компонента етнокультурної компетентності студентів збільшився майже втричі порівняно з констатувальним етапом експерименту, достатній рівень зменшився на 36,4%, а на низькому рівні залишилося лише 5% студентів ЕГ. Це свідчить про те, що майбутні педагоги в процесі активної діяльності усвідомили важливість проведення

етнокультурної роботи з підростаючим поколінням та необхідність самозростання та самовдосконалення в межах цієї проблеми. Серед домінуючих методів, що слугують етнокультурному самовдосконаленню, студенти використовували такі: читання народознавчої літератури, бесіди з представниками національних меншин Північного Приазов'я, співпраця з інформаційно-культурними товариствами греків, болгар та німців регіону, відвідування краєзнавчих музеїв. Слід зазначити, що дані методи експериментовані використовували самостійно, за власним бажанням.

Такі якісні показники стали приводом для поділу експериментованих на групи за рівнями сформованості етнокультурної компетентності студентів.

У процесі обробки даних по кожному студенту ЕГ та КГ заповнювали бланк сформованості етнокультурної компетентності (дивись констатувальний етап експерименту).

За допомогою математичних обчислень отримали дані поділу студентів на групи за рівнями сформованості етнокультурної компетентності (див. табл. 26).

Таблиця 26

Рівні сформованості етнокультурної компетентності студентів (контрольний експеримент)

№	Рівні	ЕГ		КГ	
		кількість студентів	%	кількість студентів	%
1.	Низький	28	6,9	108	29,5
2.	Достатній	75	18,7	111	30,3
3.	Високий	300	74,4	148	40,2

Динаміка сформованості етнокультурної компетентності студентів показана в таблиці 27.

Таблиця 27

Динаміка сформованості етнокультурної компетентності студентів

Рівні	Кількість студентів у %			
	Констатувальний етап експерименту		Контрольний етап експерименту	
	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ
1	2	3	4	5
Високий	15,8	20,7	74,4	40,2

1	2	3	4	5
Достатній	44,2	40,9	18,7	30,3
Низький	40	38,4	6,9	29,5

Як видно з таблиці 27 приріст сформованості високого рівня етнокультурної компетентності студентів ЕГ склав 58,6%, а КГ лише 19,5%.

З метою перевірки статистичної гіпотези дослідження, згідно з якою використання даної методики сприятиме підвищенню рівня сформованості етнокультурної компетентності студентів, є можливим використання принципу перевірки гіпотези за критерієм χ^2 . Сутність такого методу полягає в порівнянні розподілу об'єктів двох сукупностей за станом деякої властивості на основі вимірювань за шкалою найменувань цієї властивості у двох незалежних вибірках із даних сукупностей (Б.Бітін, Л.Фрідман) [253].

Для двох вибірок із даних двох сукупностей об'ємом n_1 та n_2 результати спостережень розподіляються на C категорій (у даному випадку три категорії – низький, достатній, високий рівні). На основі цих даних створюється таблиця $2 \times C$, у якій два рядки (за кількістю сукупностей, у даному випадку їх дві – контрольна та експериментальна групи), та C колонок:

O_{11}	O_{12}	O_{13}
O_{21}	O_{22}	O_{23}

O_{11}, O_{12}, O_{13} – це кількість студентів з експериментальної групи, яких за результатами дослідження віднесено до низького, достатнього та високого рівня сформованості етнокультурної компетентності відповідно. Так само трактуються числа O_{21}, O_{22}, O_{23} .

Причому $O_{11}+O_{12}+O_{13}=n_1$, $O_{21}+O_{22}+O_{23}=n_2$, де n_1 та n_2 – сумарна кількість студентів експериментальної та контрольної груп.

Усі числові дані для розрахунку значення статистики критерію χ^2 брались із результатів контрольного експерименту.

Підрахунок значення статистики критерію виконувався за формулою:

$$T = \frac{1}{n_1 n_2} \sum_{i=1}^c \frac{(n_1 O_{2i} - n_2 O_{1i})^2}{O_{1i} + O_{2i}}$$

Значення для n_1, n_2, O_{1i}, O_{2i} (i змінюється від 1 до 3) знаходимо в таблиці 2.20, враховуючи не проценти, а кількість студентів в кожній категорії:

$n_1=403$; $n_2=367$; $O_{11}=28$; $O_{12}=75$; $O_{13}=300$; $O_{21}=108$; $O_{22}=111$; $O_{23}=148$.

Кінцевий розрахунок отримували за формулою:

$$T(\text{спост.}) = \frac{1}{403 * 367} \left(\frac{(403 * 108 - 367 * 28)^2}{28 + 108} + \frac{(403 * 111 - 367 * 75)^2}{75 + 111} + \frac{(403 * 148 - 367 * 300)^2}{300 + 148} \right) = 104,14$$

За таблицею критичного значення статистик, які мають розподіл χ^2 , для різних ступенів свободи n ($n=C-1=3-1=2$) та рівнів 0,025; 0,01 - для різної точності, знаходимо критичне значення статистики критерію $T_{\text{крит.}}$ - для різних ступенів значущості він має значення у межах від 4,605 до 9,210. Звідси отримуємо нерівність:

$$T_{\text{крит}} < T_{\text{спост.}}$$

Таким чином, отриманий результат свідчить про те, що припущення щодо закономірності більш високих результатів в експериментальній групі є правильною, тобто запропонована технологія дійсно сприяє високому рівню сформованості етнокультурної компетентності студентів.

РОЗДІЛ 4. СПЕЦКУРС “ЕТНОКУЛЬТУРА НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН УКРАЇНСЬКОГО ПІВНІЧНОГО ПРИАЗОВ’Я” ТА МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО НЬОГО

4.1 Програма спецкурсу “Етнокультура національних меншин українського Північного Приазов’я”

В умовах гуманізації нашого суспільства важливого значення набуває проблема культурного та духовного відродження українського народу в єдності різноманітних його етнокультур.

Питання створення нових підходів до професійної підготовки майбутніх вихователів дошкільних закладів з використанням позитивних тенденцій етнопедагогіки національних меншин у багатонаціональній державі є досить актуальними.

Історично склалося, що Північне Приазов’я є поліетнічною зоною України. Тому актуально вивчати і впроваджувати в практику навчальних закладів етнокультурні традиції національних меншин даного регіону.

Природно і закономірно, що велика роль у формуванні культури міжнаціонального спілкування відводиться дитячому садку. Саме працівники цього закладу повинні допомогти своїм вихованцям зрозуміти просту істину, що світ, в якому ми живемо, не одноманітний, що в ньому мають місце етнічні, соціальні, релігійні відмінності. Тому важливо навчити дітей розуміти людей іншої національності, іншого віросповідання, іншої культури, прищеплювати своїм вихованцям високу культуру міжнаціональних відносин, міжетнічного спілкування.

У зв’язку з цим на сучасному етапі виникає попит на кваліфікованих педагогів для роботи в поліетнічному середовищі. Тому для спеціальної полі культурної підготовки майбутніх вихователів пропонується спецкурс “Етнокультура національних меншин українського Північного Приазов’я”.

Мета спецкурсу: Ознайомити студентів з культурою та побутом етнічних груп українського Північного Приазов’я, сформувати вміння організації навчально-виховного процесу в дошкільних закладах на засадах етнопедагогіки національних меншин.

Завдання спецкурсу:

1. Ознайомити з основами етнічної історії національних меншин українського Північного Приазов'я, матеріальною і духовною культурою болгар, греків, німців.

2. Сформувати практичні вміння і навички роботи з ознайомлення дітей дошкільного віку з народними традиціями, звичаями, обрядами, символікою етнічних груп українського Північного Приазов'я.

3. Виховувати позитивне ставлення до національних меншин та їх культурного спадку.

Для досягнення мети курсу студент повинен знати:

– етнодемографічну ситуацію на території українського Північного Приазов'я;

– національну та народну символіку етнічних груп;

– особливості забудови дворів, житла та домашнього інтер'єру болгар, греків та німців Приазов'я;

– народний костюм національних меншин;

– традиційні страви етнічних груп;

– особливості фольклору болгар, греків та німців нашого регіону;

– народну дитячу іграшку та народні ігри Приазов'я;

– родинні свята і обряди народностей болгар (греків, німців)

Північного Приазов'я;

– місяцеслов сільського трударя;

– календар народних свят етнічних груп нашого регіону;

– специфіку планування культурологічного матеріалу;

– методика проведення занять з народознавства;

– особливості виховання у дошкільників культури міжетнічного спілкування.

На підставі знань із курсу майбутній фахівець повинен уміти:

– планувати зміст навчально-виховного матеріалу для навчальних занять та виховних заходів;

– проектувати систему знань дітей з етнічної культури національних меншин Приазов'я;

– організовувати заняття та виховні заходи з елементами етнокультури етнічних груп;

– встановлювати з дітьми стосунки на засадах етнопедагогіки та спілкуватися з ними з метою передачі народознавчого досвіду;

– аналізувати власну педагогічну діяльність.

Для оволодіння теоретичними знаннями й практичними вміннями студенти повинні опрацювати лекційний матеріал, на який відводиться 12 годин, та сумлінно виконувати всі практичні завдання, запропоновані на семінарських заняттях (10 годин). Для полегшення підготовки до семінарських і практичних занять додаються методичні вказівки та розробки конспектів занять, бесід, сценаріїв свят тощо. З метою поточного контролю знань студентів до кожної теми пропонуються питання для самоперевірки та тестові завдання.

Усі матеріали, представлені у лекційній та практичній частинах спецкурсу та додатках, компенсують відсутність інформації щодо етнокультурних традицій етносів, які компактно розселені у поліетнічному Північному Приазов'ї. Він збирався автором протягом п'яти років з різних джерел.

РОЗПОДІЛ ГОДИН ЗА ТЕМАМИ ПРОГРАМИ:

№	Зміст програми	Лекції	Семінарські заняття	Практичні заняття	Самостійна робота	Всього
1	2	3	4	5	6	7
1	Етнодемографічна ситуація на території українського Північного Приазов'я	2			2	4
2	Національна та народна символіка етнічних груп українського Північного Приазов'я	2	2		2	6
3	Народні уявлення про родинні стосунки та сімейне виховання етнічних груп українського Північного Приазов'я	2	2		2	6

*Етнокультурна компетентність та її формування
у студентів педагогічного університету: технологічний аспект*

1	2	3	4	5	6	7
4	Виховання засобами етнопедагогіки національних меншин українського Північного Приазов'я	2	2		2	6
5	Побут населення українського Північного Приазов'я	2	2		2	6
6	Виховні можливості народного календаря	2	2	2	2	8
	Всього	12	10	2	12	36

ЛЕКЦІЙНИЙ КУРС

Тема №1 (2 години)

Етнодемографічна ситуація на території українського Північного Приазов'я

Історія розселення народностей українського Північного Приазов'я. Національний склад населення Північного Приазов'я.

Література

1. Народи Північного Приазов'я / За ред. Б.М.Кочерги та ін. К.: Просвіта, 1997, С. 9-29.
2. Державин И.С. Болгарские колонии в России. – София: Державна печатница, 1914. – С. 1-42.
3. Сергійчик В. Німці в Україні. – К., 1994.
4. Немцы в России и СНГ / Под ред. Г. Винса. – М.: Издательство: Международный союз немецкой культуры, 1998. – Вып. 6. – 65с.
5. Араджиони М.А. Греки Крыма и Приазовья. – Симферополь: Издательский Дом “Алена”, 1999. – С. 47-54.
6. Греки на українських теренах – нарис з етнічної історії, документи, матеріали, карти. – К.: Либідь, 2000. – С. 180-188, 300-305.

Тема №2 (2 години)

Національна та народна символіка етнічних груп українського Північного Приазов'я

Характеристика національних та народних символів болгар, греків, німців. Виховне значення символіки. Національний костюм.

Методика ознайомлення старших дошкільників з національною та народною символікою етнічних груп Північного Приазов'я.

Література

1. Народи Північного Приазов'я / За ред. Б.М.Кочерги та ін. К.: Просвіта, 1997. – С. 67-79.
2. Сергійчук З.О. Програма з народознавства // Початкова школа – 1990. – № 9, – С. 48-55; 1991. – № 7. – С. 56-60.
3. Карагезов К.О. Символы и ритуалы. – М., 1978.
4. Державин И.С. Болгарские колонии в России. – София: Державна Печатника, 1914. – С. 84-90.

Тема №3 (2 години)

Народні уявлення про родинні стосунки та сімейне виховання етнічних груп українського Північного Приазов'я.

Історичні типи, форма, структура та функції болгарської, грецької та німецької сім'ї. Родинні свята і обряди.

Література

1. Пірен М.І. Основи етнопсихології: Підручник. – Вид. 2-е, доповнене. – К., 1998. – С. 240-252.
2. Каюков В. Родинно-сімейне виховання // Освіта – 1998. – від 29 липня – 5 серпня – С. 7.
3. Суханов И.В. Обычаи, традиции и преемственность поколений. – М., 1976.
4. Державин И.С. Болгарские колонии в России. – София: Державна Печатница, 1914. – С. 99-125.
5. Суханов И.В. Обычаи, традиции и преемственность поколений. – М., 1976.

Тема №4 (2 години)

Засоби етнопедагогіки етнічних груп українського Північного Приазов'я та їх виховне значення

Усна народна творчість, народні дитячі іграшки, народні ігри, декоративно-прикладне мистецтво національних меншин Північного Приазов'я. Їх виховне значення.

Література

1. Васильцова З.П. Мудрые заповеди народной педагогики. – М., 1983.
2. Гнатюк В.М. Вибрані статі про народну творчість. – К., 1966.
3. Дитячий Фольклор. Колискові пісні та забавлянки. – К. – 1984.
4. Шишкина-Фишер Е.М. Немецкие народные календарные

обряди, обычаи, танцы и песни. Практическое пособие для российских немцев. – 2-е изд. – М.: Готика, 2000.

5. Хорош Н.А. Поговорки и пословицы греков Приазовья // Греки Украины: история и современность. – Донецк, 1991. – С. 155-157.

6. Державин И.С. Болгарские колонии в России. – София: Державна Печатница, 1914. – С. 192.

Тема №5 (2 години)

Побут населення українського Північного Приазов'я

Поселення, забудови дворів, житла та домашнього інтер'єру національних меншин Північного Приазов'я. Народна кухня. Промисли.

Література

1. Народи Північного Приазов'я / За ред. Б.М.Кочерги та ін. – К.: Просвіта, 1997. – С. 44-67, 79-93.

2. Токий И.Н., Лях Р.Д., Лиганова Я.А., Фамилия, быт и жилища греков Украины // Греки Украины: история и современность. – Донецк, 1991. – С. 158-172.

3. Державин И.С. Болгарские колонии в России. – София: Державна Печатница, 1914. – С. 73-96.

4. Рондеечи Л.Д. Народное декоративно-прикладное искусство. – М.: Просвещение, 1984.

Тема №6 (2 години)

Виховні можливості народного календаря

Календар народних свят національних меншин українського Північного Приазов'я, його виховна мудрість.

Народний місяцелік сільського трударя.

Література

1. Народи Північного Приазов'я / За ред. Б.М.Кочерги та ін. – К.: Просвіта, 1997. – С. 30-43.

2. Шишкина-Фишер Е.М. Немецкие народные календарные обряды, обычаи, танцы и песни. Практическое пособие для российских немцев. – 2-е изд. – М.: Готика, 2000.

3. Державин И.С. Болгарские колонии в России. – София: Державна Печатница, 1914. – С. 125-173.

4. Пономарева И.С., Сорока Т.И. Традиции свадебной

обрядности греков Приазовья. – Донецк, 1991. – С. 181-184.

5. Серафимов С.А. Крымские христиане (греки) на северных берегах Азовского моря. – Донецк: Кассиопея, 1998. – Вып. 1. – С. 84-90.

СЕМІНАРСЬКО-ПРАКТИЧНИЙ КУРС

Семінарське заняття №1 (2 години).

Національна та народна символіка етнічних груп українського Північного Приазов'я

1. Національні символи та їх роль у житті національних меншин Північного Приазов'я.

2. Виховне значення народних символів.

3. Національний костюм як прояв самобутності болгарського (грецького, німецького) народу.

4. Методика ознайомлення старших дошкільників з національною та народною символікою етнічних груп Північного Приазов'я.

Практичні завдання:

1. Підготувати макети герба та прапора болгар, греків, німців (на вибір).

2. Написати реферати за темами:

– “Демонологічне трактування оберегів етнічних груп українського Північного Приазов'я”.

– “Традиційний болгарський (грецький, німецький) одяг та історія його формування”.

– “Самобутність народного костюма етнічних груп нашого регіону”.

3. Скласти порівняльну характеристику народних символів болгар, греків, німців, українців Північного Приазов'я.

4. Розробити конспекти занять за темами:

– “Національні символи болгар (греків, німців) Північного Приазов'я”.

– “Народна символіка болгар (греків, німців) Північного Приазов'я”.

Література основна

1. Народи Північного Приазов'я / За ред.. Б.М.Кочерги та ін. – К.: Просвіта, 1997. –С. 67-79.

2. Стельмахович М.Г. Народна педагогіка. – К., 1985.

3. Карагезов К.О. Символы и ритуалы. – М., 1978.

5. Державин И.С. Болгарские колонии в России. – София: Державна Печатница, 1914. – С. 84-90.

Література додаткова

1. Сергійчук З.О. Програма з народознавства // Початкова школа. – 1990. – № 9. – С. 48-55; 1991. – № 7, – С. 56-60.

2. Костюми до шкільного свята / Упорядник Тараканова А.П. – К., 1985.

Семинарське заняття №2 (2 години)

Народні уявлення про родинні стосунки та сімейне виховання огнічних груп українського північного Приазов'я

1. Історичні типи, форми, структура та функції болгарської, грецької та німецької сім'ї та території Північного Приазов'я.

2. Родинні стосунки та виховання дитини в сім'ї.

3. Родинні свята і обряди.

Практичні завдання:

1. Написати реферат за темами:

– “Етика й педагогіка родинного життя” (в уявленнях та ідеалах народної мудрості).

– “Етнопедагогічні погляди на дитину” (на матеріалі даного регіону).

– “Народ про дітей”.

– “Виховне значення родинно-побутових звичаїв та обрядів”.

Література основна

1. Пірен М.І. Основи етнопсихології: Підручник: Вид. 2-е, доповнене. – К., 1998. – С. 240-252.

2. Сухомлинський В.О. Батьківська педагогіка. – К., 1978.

3. Каюков В. Родинно-сімейне виховання // Освіта. – 1994. – від 29 липня – 5 серпня – С. 7.

4. Любар О.О. Народна педагогіка про виховання дітей у сім'ї // Початкова школа. – 1988. – 10 жовтня – С. 68-70.

5. Суханов И.В. Обычаи, традиции и преемственность поколений. – М., 1976.

6. Державин И.С. Болгарские колонии в России. – София: Державна Печатница, 1914. – С. 99-124.

Література додаткова

1. Береговий Я.А. Вікова сегрегація // Початкова школа. – 1994. – №2. – С. 6-7.

2. Нікітін Б.П., Нікітіна Л.О. Спасибі батьку, за науку // Початкова школа. – К. –1989. – № 10. – С. 53-58.

3. Кравець О.М. Сімейний побут і звичаї українського народу. – К., 1966.

Семінарське заняття №3 (2 години)

Виховання засобами етнопедагогіки національних меншин українського Північного Приазов'я

1. Педагогічні особливості використання усної народної творчості національних меншин Північного Приазов'я у вихованні старших дошкільників.

2. Народні дитячі іграшки, їх види та пізнавальне, виховне, розвиваюче значення.

3. Основи виховання засобами народних ігор національних меншин українського Північного Приазов'я (календарні, рухливі, з пісненими і танцювальним супроводом).

4. Виховне значення декоративно-прикладного мистецтва болгар, греків та німців Північного Приазов'я.

Практичні завдання

1. Зробити добірку забавлянок, загадок, колискових пісень, прислів'їв, приказок, казок національних меншин українського Північного Приазов'я (на вибір).

2. Зробити замальовку народної дитячої іграшки болгар, греків, німців Північного Приазов'я (на вибір).

3. Підготувати картки з описом народних ігор національних меншин Північного Приазов'я (календарні, рухливі, з музичним та пісненим супроводом).

4. Академічній групі розділитися на 3 підгрупи, кожній з яких підготувати і продемонструвати народні ігри болгар, греків, німців (на вибір).

Література основна

1. Кара-Васильєва Т.В. Творці дивосвіту. – К., 1984.

2. Василькова З.П. Мудрыя заповіді народної педагогіки. – М., 1983.

3. Гнатюк В.М. Вибранні статті про народну творчість. – К., 1966.

4. Шишкіна-Фишер Е.М. Немецкие народные календарные обряды, обычаи, танцы и песни: Практическое пособие для

российских немцев. – 2-е изд. – М.: Готика, 2000.

5. Хорош Н.А. Поговорки и пословицы греков Приазовья. Сб.: Греки Украины: история и современность. – Донецк, 1991. – С. 155-157.

6. Державин И.С. Болгарские колонии в России. – София: Державна Печатница, 1914. – С. 182.

7. Gerda Benz. Volkundlichus Werken. Herausgegeben von der DIO – Deutsche Jugend in Europa Bundesverband e. V. – Bonn. – S. 70.

Література додаткова

1. Стельмахович М.Г. Програма з народознавства // Початкова школа. – 1990. – № 10. – С. 56-63.

2. Федоренко Д.Т. Казки народів України // Початкова школа. – 1991. – № 8. – С. 53-56.

Семінарське заняття №4 (2 години).

Побут населення українського Північного Приазов'я

1. Характер поселень, національних меншин Північного Приазов'я, забудови дворів, житла та домашнього інтер'єру.

2. Народна кухня і традиційні страви етнічних груп Північного Приазов'я.

3. Промисли народностей Північного Приазов'я.

Практичні завдання

1. Написати реферати за темами:

– “Інтер'єр болгарської (грецької, німецької оселі)”.

– “Особливості харчування болгар (греків, німців) українського Північного Приазов'я”.

– “Вишивка як прояв самотності болгарського (грецького, німецького) народу Північного Приазов'я”.

2. Розробити конспект заняття за темою:

– “Болгарська (грецька, німецька) оселя на території українського Північного Приазов'я”.

Література основна

1. Народи Північного Приазов'я / За ред. Б.М.Кочерга та ін. – К.: Просвіта, 1997. – С. 44-67, 79-93.

2. Демиденко Л.А. Культура и быт болгарского населения в УССР. – К., 1970.

3. Рондеечи Л.Д. Народное декоративно-прикладное искусство. – М.: Просвещение, 1984.

4. Токий И.Н., Лях Р.Д., Лиганова Я.А. Фамилия, быт и жилища греков Украины // Греки Украины: история и современность. – Донецк, 1991. – С. 158-172.

5. Державин И.С. Болгарские колонии в России. – София: Державна Печатница, 1914. – С. 73-84, 91-95.

6. Саулина М.Г. Быт и культура греков Приазовья. Материалы мариупольского краеведческого музея. – Мариуполь, 1999.

7. Гайворонская О. Убранство болгар // Извор. – 2001. – № 3. – С. 2.

Література додаткова

1. Иванов Ю.В. Хозяйственный быт греков Приазовья. Итоги полевых работ Института этнографии в 1970 г. – М.: Наука, 1971.

2. Кулинарная мудрость. Кухня народов мира. – Киев, 1972.

3. Материальная культура компактных этнографических групп на Украине: Жилище. – М.: Наука, 1979.

Практичне заняття №1 (2 години)

Виховні можливості народного календаря

Практичне завдання

Академічна група має розділитися на 3 підгрупи, підготувати та продемонструвати святкування одного з сімейних чи календарних свят болгар, греків і німців за народними традиціями.

Література основна

1. Народи Північного Приазов'я / За ред. Б.М. Кочерги та ін. – К.: Просвіта, 1997. – С. 30-43.

2. Шишкина-Фишер Е.М. Немецкие народные календарные обряды, обычаи, танцы и песни. Практическое пособие для российских немцев. – 2-е изд. – М.: Готика, 2000.

3. Державин И.С. Болгарские колонии в России. – София: Державна Печатница, 1914. – С. 152-173.

4. Пономарев И.С., Сорока Т.И. Традиции свадебной обрядности греков Приазовья // Греки Украины. – Донецк, 1991. – С. 181-184.

Література додаткова

1. Кузь В.Г., Руденко Ю.Д., Сергійчук З.О. Педагогіка народного календаря // Початкова школа. – 1994. – № 2. – С. 35-37.

2. Серафимов С.А. Крымские христиане (греки) на северных берегах Азовского моря. Материалы по истории и культуре греков Украины. – Донецк: Кассиопея, 1998. – Вып. 1. – С. 84-90.

4.2 Методичні рекомендації до проведення лекційних та семінарсько-практичних занять

Увесь матеріал, представлений у цьому підрозділі, подається відповідно до вимог кредитно-модульної системи навчання. Кожна тема містить лекційний матеріал та плани семінарсько-практичних занять з детальними методичними вказівками щодо підготовки теоретичних питань та виконання практичних завдань. У кожному семінарському занятті є теми до рефератів, творчі завдання та питання для самоперевірки. Достатні списки основної та додаткової літератури дозволяють ретельно опрацювати матеріал та отримати додаткову інформацію. Для поточної перевірки знань студентів до кожної теми пропонуються тестові завдання.

ТЕМА №1 (2 години)

ЕТНОДЕМОГРАФІЧНА СИТУАЦІЯ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНСЬКОГО ПІВНІЧНОГО ПРИАЗОВ'Я

Історія розселення народностей українського Північного Приазов'я. Національний склад населення Північного Приазов'я.

СТИСЛИЙ ЗМІСТ ЛЕКЦІЇ

Етнічне обличчя України формувалося віками і залежно від її геополітичного положення на перетині світів, шляхів, культур, політичних і економічних інтересів сильних держав-сусідів, від воєнно-політичних подій у регіоні та колонізаційних заходів царського уряду з метою закріпити за собою обширний південний край.

Як відомо, особливістю нинішньої ситуації в Україні в освітній і культурній сферах є те, що титульна нація змушена захищати свою історію, мову і культуру від фальші, міфів і "білих плям забуття". Але для формування політичної української нації, згуртування всіх народів, які проживають на території нашої держави, необхідно насамперед ґрунтовно дослідити історію кожного з цих народів.

Історично так склалося, що на території українського Північного Приазов'я проживає близько 86000 греків, що становить 85% усіх греків України і 11,1% населення Північного Приазов'я,

42000 болгар – 20% від усіх болгар України і 17% населення Північного Приазов'я, близько 9000 німців – 13% від усіх німців України і 9% населення даного регіону.

Заселення українського Північного Приазов'я колоністами почалося ще в 17-18 ст. Тоді ця територія входила до складу Таврійської губернії.

Болгари. Перші достовірні дані про поселення болгар в Новоросійському краї датуються половиною 18 ст., коли Указом правлячого Сенату від 24 квітня 1752 р. болгарські поселенці були поселені спочатку в Новомиргороді на р. Віса, а потім в поселеннях сербського гусарського полку по річці Синюк (нині с. Ольшанка).

На території Північного Приазов'я болгари заселялися з 1861 по 1863 рр., зайнявши частину земель, залишених ногайцями.

Болгарська переселенська хвиля 1861-1863 рр. мала два потоки, які збігалися у часі. Перший з них був спрямований з Бессарабських болгарських колоній, які за Паризьким договором 1856 р. відійшли від Росії, до князівства Молдавського. Причинами цього переселення був конфлікт болгарських колоністів з молдавським урядом, активна позиція Росії та економічна необхідність. За бессарабськими болгарами були збережені права іноземних колоністів, їм була надана одноразова грошова допомога у розмірі 125 крб. на сім'ю, земельний наділ по 50 десятин на сім'ю (у деяких селах пізніше наділяли ще по 10 десятин через низьку якість землі). Крім того, цих переселенців звільнили від сплати податків на 8 років. Всього бессарабських болгар прибуло на територію краю 3,5 тис. сімей (17,5 тис. осіб). Вони заснували в краї 34 колонії.

Другий болгарський переселенський потік мав за свій вихідний пункт – м. Відень (північно-західна Болгарія). Його виникнення пов'язане з соціально-політичною кризою в регіоні, що склалася внаслідок розселення там мусульман, які емігрували з Росії у 1860 р. Переселення виявилось важким та тривалим. Серед переселенців нерідко спалахували епідемії з великою смертністю. Всього протягом літа – осені 1861 р. до Євпаторії та Феодосії прибуло більше ніж 10 тис. віденських болгар. Переважна більшість їх весною 1862 р. повернулася на батьківщину. Ті, що залишилися (близько 800 осіб), заснували в Мелітопольському та Бердянському повітах дві колонії. Віденці не отримали прав іноземних колоністів, як бессарабські переселенці. Їм відійшли земельні ділянки лише по

12 десятин на особу, чоловіків звільнили від військової служби на 8 років, надали одноразову грошову допомогу.

По закінченні російсько-турецької війни 1877-1878 рр. у зв'язку з поверненням Росії частини Бессарабії деякі приазовські болгари розпродали землю та переїхали до Бессарабії. Проте їх колишні наділи були зайняті іншими мешканцями і багатьом з них довелося повернутися до Приазов'я, але вже безземельними. У цей час деякі приазовські болгари виїхали до Криму та Болгарії. Внаслідок цього з 36 болгарських колоній у Приазов'ї залишилося 30.

Греки. На відміну від етнічних груп в Україні, греки в розсіяному чи компактному вигляді не тільки становлять одну з найчисельніших етнічних спільнот, але й мають у своїй, українській, історії дві колонізаційні хвилі – ніжинську і маріупольську. остання йшла не з Великої Греції, а з Криму і мала на меті забезпечити виконання політичної програми царського уряду: з одного боку – ослаблення і підкорення Криму, з іншого – інтенсивне заселення приєднаної території Новоросії.

З метою укріплення своїх південних кордонів Росія, скориставшись черговим порушенням Турцією умов Кючук-Кайнарджийського мирного договору, 23 листопада 1776 року ввела в Перекоп свої війська, виведені з Криму згідно з цим договором. Росія привела до влади Шагін-Гирей-хана, який дотримувався російської орієнтації і був визнаний 30 березня 1777 року татарськими мурзами ханом Криму. І тоді ж Кримський уряд звернувся до Росії з благанням про те, щоб російські війська залишилися в Криму. Але вже 2 жовтня 1777 року через його російську орієнтацію та прогресивні реформи (формування регулярної армії, розширення прав християн та ін.) проти хана спалахнуло повстання.

Активізувались дії Турції щодо повернення втрачених по Кючук-Кайнарджийському миру позицій. Навколо Криму виникла складна ситуація. Як один із шляхів її розв'язання був запропонований Рум'янцевим план закріплення Криму за Росією. 24 листопада імператриця схвалила його. Планом передбачалось виведення християн (греків та вірменів) з Криму.

25 лютого 1778 р. П.А. Рум'янцеv доручив командуючому Кримським корпусом генерал-поручику А.А.Прозоровському запрошувати християн переселятись до Азовської чи Новоросійської губернії. 9 березня спеціальним наказом Катерина II доручила

генерал-губернатору Азовської та Новоросійської губернії Г.А.Потьомкіну підготуватися до прийому переселенців.

Після деякої підготовчої роботи з духовенством 23 квітня, в перший день Пасхи, про переселення було оголошено в Бахчисарайському Успенському скиті.

Позитивні зрушення в підготовці переселення намітилися після заміни Прозоровського більш рішучим командуєчим кримським корпусом генерал-поручиком О.В.Суворовим.

До 17 липня підготовка переселення велась таємно, тому на це не було реакції татар. Але вже 17 липня звістка про переселення рознеслася по всьому Криму і призвела до різких протестів з боку татар та багатьох християн.

28 липня з Бахчисарая виїхала перша група християн (70 греків і 9 ясирів-грузинів). Одночасно до Азовської губернії були направлені депутати християнських товариств для огляду місць їх заселення. Друга і третя групи християн виїхали 2-3 серпня. До 7 серпня виїхало 1122 особи, до 18 серпня – 3896, до 30 серпня – 17575 християн.

У рапорті від 16 вересня 1778 р. Суворов повідомив Потьомкіна про завершення виводу християн (31098 осіб).

У лютому 1778 р. Черткову було доручено підготуватися до прийому переселенців з Криму. Чертков для переселенців вирішив створити в межиріччі Самари, Орелі та Дніпра новий Марієнпольський повіт з центром в наміченому для будівництва місті Марієнполі на річці Солоній при її впадінні у Вовчу. Назву повіту та міста, мабуть, Чертков запозичив з того, що центр грецької єпархії в Криму знаходився в поселенні Маріуполь поблизу Бахчисарая.

У вересні 1779 р. було прийнято рішення про створення Маріупольського повіту.

Грекам-переселенцям були надані пільги, зазначені у Жалуваній грамоті: територіальна та духовна автономія, звільнення від військової служби, окрім тих випадків, коли вони самі цього побажають, звільнення від податків на 10 років.

Німці. В кінці 18 ст. на території Північного Приазов'я почали заселятись німецькі колоністи, які прибували сюди з різних міст Німеччини. Для їх розселення були відведені землі на правому березі річки Молочної. Першу партію складали близько 250 сімей із Бадена,

Баварії, Насау, Вюртемберга. Розорені після наполеонівських війн німецькі селяни вирішили пошукати кращої долі на чужині – у Російській імперії. Їх приваблювали пільги, які надавав царський уряд іноземним переселенцям: їх звільняли від рекрутської та постійної повинності, від сплати податків на 19 років, надавали грошову допомогу, а також кошти на обзаведення господарством. Кожна сім'я одержувала по 60 десятин землі на двір.

Облаштувавшись у Молочанській колоністській окрузі, німці працювали сезонними робітниками.

У 1822 р. німцям-колоністам було відведено частину землі в Маріупольському окрузі загальною площею 29913 дес. 405 саж., куди вже восени цього року прибули перші сім'ї. Там вони заснували чотири колонії: Міррау, Готланд, Кампенау, Кайзердорф (сучасний Розівський куц Запорізької області).

28 сімей вихідців з округи Данциг (зараз місто Гданськ в Польщі) заснували в 1823 р. колонію Готланд. Назву колонії дав поселенець Готліб Шпренгер, родом з однойменного села під Данцигом. В 1824 – 1825 рр. жителі колонії звели собі будинки – для цього російський уряд надав їм кредит по 350 – 400 крб. на сім'ю.

Колонії Кампенау, Міррау (сучасне село Мирське) та Кайзердорф (Пробудження) також були засновані в 1823 році вихідцями з Данцигської та Марієнбурзької округи. Назви перших двох були принесені переселенцями з батьківщини. Остання названа на честь російського імператора, який надав їм можливість переселитися в Росію (Кайзер – імператор, Дорф – село), хоча деякі колоністи хотіли дати поселенню назву “Кьонігсдорф” – Королівське село. Мали колонії й свої порядкові номери, які пішли, імовірно, від номерів земельних ділянок, які відмежовувалися переселенцям Катеринославськими губернськими волостями: колонія Кампенау мала №10, Міррау – 11, Кайзердорф – 12, Готтланд – 13.

Колонії були невеликими: в Міррау, на час заснування колонії, налічувалося 24 сім'ї, в Кайзердорфі – 26, Готтланді – 28, Кампенау – 29.

Того ж 1823 року німцями було засновано ще три колонії неподалік Бердянська, які разом з утвореною у 1831 році ще однією колонією увійшли до складу Бердянського німецького округу.

У 1838 році безземельні колоністи Молочанського колоністського округу переселилися на береги річок Уклока і

Ташенака, де ними було засновано п'ять колоній (майбутня Ейгенфельдська волость).

МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ

Використовуючи історичні факти, можна організувати розваги для дітей чи інсценування. Цей матеріал можна застосовувати і на заняттях з ознайомлення дошкільників з навколишнім світом. Наводимо приклад заняття для дітей старшого дошкільного віку.

Заняття за темою: **“У колі друзів”**

Мета: ознайомити дошкільників з етнічним розмаїттям українського Північного Приазов'я.

Цілі:

- сформуванню уявлення дітей про національні меншини, що компактно проживають в українському Північному Приазов'ї;
- виховувати шанобливе ставлення до людей інших національностей;
- розвивати почуття патріотизму.

ХІД ЗАНЯТТЯ

Вихователь: Діти, давайте пригадаємо, в якій країні ми живемо.

Вихователь: Як називаються люди, що мешкають на її території?

Вихователь: Правильно. Але, крім українців, в Україні проживає ще багато людей інших національностей. Це і росіяни, і болгари, і греки, і чехи, і німці, і поляки. Колись давно вони залишили свою рідну країну і оселилися в Україні. Ці люди приїхали сюди у пошуках щастя та кращої долі. Відтоді Україна стала для них другою батьківщиною, яку вони люблять і шанують, як і ми з вами. Давайте познайомимось з людьми цих національностей ближче.

В кімнату заходять чотири дівчинки в національних костюмах (українка, болгарка, гречанка, німкеня). Дівчата по черзі вітаються з дітьми.

Вихователь: Діти, давайте запитаємо в наших гостей, хто вони.

Українка: Я – українка. Моя рідна Батьківщина – Україна. Я дуже її люблю і пишаюся нею. Наш народ такий гостинний, щедрий, доброзичливий. А це (показує на інших дівчат) мої подружки з інших країн. Вони також живуть в Україні. Знайомтесь: – це болгарка, це гречанка, а це – німкеня.

Болгарка: Я – болгарка. Приїхала в Україну з Болгарії ще у 18 столітті у пошуках кращої долі. Мені і моїм землякам сподобалося Азовське море. От ми і оселилися на його північному узбережжі. За два століття ми тут прижились, і Україна для нас стала другою батьківщиною.

Гречанка: Я – гречанка. Я і мої співвітчизники приїхали до Приазов'я на запрошення Катерини II. Але переїхали ми не з Греції, а з Криму під час Російсько-Турецької війни. Нам дуже сподобалася ця місцевість, тому греки живуть тут донині.

Німкеня: Я – німкеня. Залишивши обіднілу Баварію і долаючи тяжкий шлях, німці оселилися в Північному Приазов'ї, щоб створити тут маленьку німецьку країну. Українська земля гостинно нас зустріла і стала другою Батьківщиною.

Українка: Ми товаришуємо понад два століття. Між нами не виникало ніколи сварок. Ми всі – український народ, а наша Батьківщина – Україна.

Болгарка. І хоч у нас різні мови,

Гречанка: Різне національне вбрання,

Німкеня: Різні національні символи,

Українка: Ми завжди знаходили спільну мову, живемо і діємо на благо нашої спільної Батьківщини – України. А зараз нам треба поспішати до інших дітей. До побачення.

Вихователь: Діти, вам сподобались дівчатка? А їхні костюми? А їхні розповіді? А хто запам'ятав, люди яких національностей проживають у нашому регіоні?

Вихователь: А скажіть, будь-ласка, чи повинні дружити люди різних національностей?

Вихователь: діти, а може хтось із вас щось знає про людей інших національностей?

Відповіді дітей.

Підсумок вихователя.

ТЕМА №2 (4 години)

НАЦІОНАЛЬНА ТА НАРОДНА СИМВОЛІКА ЕТНІЧНИХ ГРУП УКРАЇНСЬКОГО ПІВНІЧНОГО ПРИАЗОВ'Я

Характеристика національних та народних символів болгар, греків, німців. Виховне значення символіки. Національний костюм.

Методика ознайомлення старших дошкільників з національною та народною символікою етнічних груп Північного Приазов'я.

СТИСЛИЙ ЗМІСТ ЛЕКЦІЇ

Характеристика національних та народних символів болгар, греків, німців.

Кожна держава має свою символіку, пов'язану з її історією. До національних символів належать герб, прапор, гімн.

Герб – це відмітний символічний знак держави, міста, дворянського роду або окремої особи, зображений на прапорах, монетах, печатках, документах. Державний герб – офіційна емблема держави. Герб – ключ до історії сім'ї, міста, національного утворення держави. Це пам'ятка духовної культури. В гербі втілюються реальні події, суспільні явища, ідеологія та світосприймання.

Міським гербам передувала система різних символічних знаків, яка складалась історично. Були герби культурні, правові, майнові.

Герб кожної держави в умовній формі відображає історію її походження; структуру; мету і принципи; особливості географічного положення, економіки; традиції; релігійні вірування.

Наприклад, на **болгарському** національному гербі зображений золотий лев у короні на фоні темного щита. Над щитом – велика корона, яка нагадує великі корони правителів Другої Болгарської імперії, з п'ятьма хрестами на її вершині. Біля щита знаходяться два леви з коронами, що стоять на двох дубових вітах з жолудями, які перетинаються. Три леви представляють три частини Болгарії: Моезію, Трейс і Македонію. Під щитом – біла стрічка, обрамлена національними кольорами, з написом: “Союз, що дає силу”. Цей герб був затверджений 31 липня 1997 року після об'єднання демократичних сил і коли їх співники отримали більшість місць в Національній асамблеї. У такому вигляді національний герб існував і до 1944 року.

Німецький національний герб представляє жовтий щит, на тлі якого зображено чорного орла з розправленими крилами. Голова птаха повернена вліво, дзьоб червоного кольору з висунутим язиком. Нижні кінцівки теж червоного кольору з розчепіреними пальцями. Щит символізує історію трьох імперій (Франкське королівство, Священна Римська імперія германської нації, Німецька імперія), які

постійно вели захватницькі війни зі своїми сусідами. Чорний орел символізує непохитність і міць держави.

Грецький національний герб зображено у вигляді щита, на голубому фоні якого – білий хрест. Сам щит обрамлений лавровим вінком. Щит символізує участь Греції у визвольній війні проти турків, а білий хрест означає шанобливе ставлення греків до православної церкви, яка допомагала у цій війні. Лавровий вінок символізує перемогу грецького народу над турецькими гнобителями у визвольній війні.

Прапор – полотнище певного кольору чи поєднання кольорів, часто з певним зображенням, прикріплене до держака чи шнура, є офіційною емблемою держави, символ її суверенітету. Прапор як символ чи засіб сигналізації виник іще за античних часів. На зорі людської суспільності пращури вибивали чи малювали на скелях або на великих каменях зображення різних тварин – тотемів, яких вважали своїми предками. Це була своєрідна “заявка” на володіння певною територією. Перші знамена (тканинні полотнища, пришнуровані до горизонтальної рейки на жердині) з’явилися у стародавньому Китаї у XII ст. до н.е. Пізніше вони почали розповсюджуватися на території Європи.

Кольори національного прапору, як правило, мають символічне значення. Так, наприклад, **болгарський** національний прапор має три кольори: білий, що означає шляхетність, зелений – дань поваги силам природи і червоний, що підтверджує рішучість відстоювати ідеали людства.

Прапор, як і герб, має свою історію. Комбінація кольорів чорний-червоний-золотий на **німецькому** національному прапорі сягає часів антинаполеонівської визвольної війни. Чорна уніформа Лютцовського визвольного корпусу в 1813 році була оторочена червоними лампасами та оздоблена мідними гудзиками з позолотою і металевим еполетом. У 1815 році була заснована Енська студентська корпорація. Серед студентів було багато колишніх лютцовських стрільців. Дами з міста сплели для них прапор з трьох смужок: темно-червона-чорна-темно-червона. На чорній смужці була зображена золота дубова гілка, і весь прапор був оторочений бахромою золотого кольору.

В жовтні 1817 року кількість студентів корпорації зростає до 500 чоловік. Це були юнаки з усієї Німеччини. Знаком їх устремління до Єдності був чорно-жовтий прапор.

В травні 1832 року чорно-червоний-золотий прапор став символом національного устремління до єдності, боротьби проти феодалної роздробленості за єдину німецьку республіку.

Дев'ятого березня того ж року німецький уряд визнав триколір чорний-червоний-золотий кольорами Німецької Федерації.

Поет, революціонер-демократ, Фердинанд Фраймграт інтерпретував символіку словами: "Порох – чорний, кров – червона, золотом мерехтить полум'я".

Після придушення повстання 1849 року в Дрездені, Бадені і Пфальці чорно-червоно-золотий прапор зник на 70 років. На його місце в 1871 році став чорно-біло-червоний прапор Північно-Німецького союзу. На початку 1921 року чорно-червоно-золотий прапор став прапором імперії. Він був у вжитку до 1933 року. Під час гітлерівського режиму в країні був чорно-червоний прапор.

В статті 22 Конституції Німецької Федеративної Республіки від 23 травня 1949 року проголошено чорно-червоний-золотий триколір державним прапором.

Узор і кольори **грецького** національного прапору не змінювалися з часів грецької революції 1821 року. Кількість ліній на прапорі відповідає кількості складів у грецькому вислові "Свобода чи смерть". Ці слова були девізом під час Еллінської революції проти турецької імперії у XIX ст. Існує думка, що кількість ліній відбиває кількість літер у грецькому слові "воля", тобто 9. Це слово хвилювало пригнічених греків, викликало сильні почуття надихало їх на боротьбу. Греки отримали волю після 400-річного рабства. Візерунок у вигляді ліній був вибраний через подібність із схвильованим морем, яке омиває береги Греції. Взаємопроникнення голубого і білого кольору робить прапор у вітряний день схожим на море. Тільки не вистачає привабливих островів.

Грецький квадратний хрест, розміщений у верхньому лівому куті прапора й займає $\frac{1}{4}$ всієї площі, показує шанобливе ставлення греків до грецької православної церкви і визначає важливу роль християнства у формуванні еллінської нації. Протягом багатьох темних років турецького владарювання грецька православна церква допомагала загнаним в рабство грекам зберегти культуру, грецьку мову, візантійську релігію і грецьку етнічну ідентичність за допомогою створення таємних шкіл. Ці школи були об'єднані і функціонували таємно по всій Греції. Їх метою було передавати

грекам залишки культурної спадщини. Сьогодні християнство є домінуючою релігією серед греків (91%).

Гімн – урочиста пісня, яка є одним із атрибутів державності країни. Це символ, який виражає ідеологічні устої держави, її принципи, історію та програмні цілі на майбутнє. Слово “гімн” у перекладі з грецької мови означає “урочиста пісня”. Історія гімнів сягає сивої давнини. У Древній Греції то була хвалебна пісня на честь певного божества, потім були поширені релігійні гімни, а ще пізніше з’явилися гімни революційні, військові і, нарешті, національні. Вони виступають засобом масової агітації, згуртування народу. З гімну починають урочисті збори, свята, надзвичайні масові події, гімном їх закінчують. Цьому відповідають і художні засоби програмних творів: образність тексту, широка урочиста мелодія, маршовий ритм.

Національний костюм етнічних меншин Північного Приазов’я

Народний одяг – це культурно-історична спадщина народу. Вивчення місця і значення костюму в культурі того чи іншого субетносу дає можливість виявити походження й особливості існування її форм, а в окремих випадках допомагає розкрити і суть традиційно-побутової культури.

У народному костюмі відбилися спільні походження та історична доля східних слов’ян, взаємовпливи культур інших народів, які зберегли ознаки різних епох. Особливості костюма є важливим джерелом вивчення етнічної історії населення, його соціально-класової структури, естетичних поглядів та уявлень.

Болгари. Характерною особливістю народного вбрання болгар українського Північного Приазов’я є те, що в ньому поєднуються слов’янські і східні (тюркські) елементи. Це прослідковується в особливостях крою, в кольоровій гамі, орнаментатії. Балканський елемент в чоловічому одязі болгар – тунікоподібний вузький крій верхнього одягу, відсутність аплікацій і прикрас. В жіночому вбранні переважають чорна, коричнева, синя, бордова фарби.

На початку ХХ ст. на кольорову гаму одягу болгар Північного Приазов’я вплинули сусідні слов’янські етноси. Болгарський народний костюм повністю вовняний, адже обробка шкір і вовни овець – один із головних видів занять болгарських переселенців.

Натільним одягом болгар була риза. У чоловіків це сорочка з вузьким стоячим комірцем і розрізом на грудях, оздобленим вишивкою з рослинно-геометричним орнаментом. Вона заправлялася в парусинові чи ситцеві штани (гашти) з широким кроком до колін і вузькою нижньою частиною. Гашти, як правило, перев'язувались червоним поясом і затягувались за допомогою вовняного шнурка – вуркузанья (у наш час він замінений гачком). На сорочку одягали жилет із сукна (кібурче). Взуваючи ноги, болгарки одягали вовняні панчохи або ж обмотувались вовняними товстими онучами (навушта). Поверх одягали шкіряні лапті (цервулі) або – чоботи (ботуші).

На голові взимку чоловіки носили важкі смушеві шапки (ковпак) в основному коричневого кольору. Поверх костюму одягали білі шкіряні шуби з довгими рукавами і смушковим коміром, що лежав на плечах, або шкіряні напівшуби (кюрка) з вовною всередині (інколи верхня частина покривалася темною матерією).

Восени та весною чоловіки носили картузи, влітку – солом'яні брилі. Юнаки вставляли у свої картузи блискучі металеві брошки, паперові квіти чи віночки. Хлопці іноді носили у вухах срібні сережки. Як правило, вуха проколювали другій дитині (якщо в сім'ї померла перша) чи будь-якому першому, який йде за тим, хто помер. За повір'ям болгар Приазов'я, якщо цього не зробити, то помре і наступна дитина.

Болгарський жіночий костюм складався з ризи, роклі, кофти, жакета. Риза – болгарська сорочка з прямими полами, шита з трьох шматин домотканого полотна, рукава довгі, комір стоячий, розріз глибокий посередині грудей. Рокла – болгарський сарафан, відрізний вище талії, низ призбираний, розріз посередині грудей, глибокий. Кофта зі складками від плеча, з круглим вирізом, рукав $\frac{3}{4}$, подовжений з широким манжетом. Костюм шитий з домотканої тканини чорного кольору з синіми смужками. Ліф рокли виготовлений із клітчастої чорно-червоної тканини.

На сукню болгарки українського Північного Приазов'я одягали розпашний жакет (хабичка) і суконний домотканий фартух (варта), прикрашений мереживом. А голову пов'язували хусткою (шельце), кут якої-прикрашали вишивкою (піро). Колір хустки відповідав кольору сукні і складав гармонійну цілісність з усім костюмом болгарської жінки. Молоді дівчата носили переважно

барвисті або червоні хустки, а літні жінки – хустки темних тонів. Як шийну прикрасу вони одягали біле намисто (седеф), що привозили сюди з Туреччини, і низку алтин (сріблясті позолочені монети). На пальці дівчата одягали срібні та мідні персні, на руки скляні і срібні браслети, у вуха – сережки з золотих та срібних монет, запозичені у турків. На ноги болгарки одягали плетені тапці (терліки), шкіряні лапті (цервулі) або шкіряні туфлі (каторі).

Повсякденним костюмом дівчині служили спідниці і блузки (сляски і балки) у зборках і мереживах. У святкові дні дівчата носили на голові білі хустки, обшиті вузькою мережаною стрічкою.

Греки. Греки українського Північного Приазов'я виготовляли одяг в основному в домашніх умовах. Жінки пряли, ткали, шили, вишивали, щоб одягнути свою сім'ю. З дитячих років, дівчинка знала, що рано чи пізно їй треба виходити заміж, і до цієї важливої події в житті вона мала приготувати необхідний для себе одяг, предмети, якими вона прикрасить свій майбутній дім, подарунки, які вона згідно старого етикету дарувала новій рідні.

Жіночий одяг складався із вовняного плаття з домотканого полотна, сорочки під нього, фартуха, перифтара, шаровар. Плаття (фістан) і сорочка мали характерний тунікоподібний крій (вірогідно, ця “мода” збереглася з візантійських часів). Поверх плаття гречанки одягали фартух. Під халатом, чи під платтям вони носили вишиті шаровари (шелі). Широкого розповсюдження набув також перифтар, рушникове головне вбрання, яке оздоблювалося шовковою або золотою вишивкою та бахромою. Поверх нього одягався ще срібний хінар, схожий на вуздечку.

Вдягався хінар навколо підборіддя і кріпився на лобі до перифтара, який в цьому місці повністю обшивався перлинами із золотими та срібними блискітками. До кінця XIX ст. перифтар носили вже тільки літні жінки.

Як і всім жінкам світу, гречанкам подобалися різноманітні прикраси: буси, браслети, пояси. Поширеним було носіння цамблісу – мідних або кістяних пластинок з прикріпленими до них пучками парусинових ниток червоного кольору. Цамбліс прикріплювався до волосся довгою стрічкою і звисав нижче поясу.

Найрозповсюдженішим взуттям у греків (жінок і чоловіків) Північного Приазов'я були грецькі чарухи-сандали з свинячої шкіри, які нагадували російські лапті.

До чоловічого народного костюма входила натільна сорочка (пукамс), штани з домотканого полотна, поверх яких греки зав'язували пояс. Поверх сорочки чоловіки одягали жакет темного кольору і тулуп (гупа) взимку. На голові взимку носили смушеву шапку, а влітку – переважно картузи чи солом'яні брилі.

Німці. Основними елементами чоловічого вбрання німців українського Північного Приазов'я були штани, сорочка, жилет, пояс. Сорочка мала тунікоподібний крій з розрізом на грудях (пазушка). Заправлялася вона у вузькі вовняні штани (хозе), холощі яких з'єднувалися між собою клинами. Поверх сорочки переважна більшість німців носила жилет, пошитий з шовкового полотна, або вовняний жакет переважно чорного кольору. На голову чоловіки одягали фетрові шапки з пір'їною збоку або брилі. На ноги одягали вовняні панчохи, поверх яких – шкіряні черевики.

Жіночий національний костюм був певною мірою дечим схожий на український. Німкені носили білу вишиту сорочку з невеликим вирізом на грудях, або невисоким вишитим комірцем – стійкою. Поверх неї одягали вовняну безрукавку переважно темних тонів. На сорочку жінки одягали нижню спідницю, яка була святкового кольору і обов'язково оторочена знизу мереживом. Поверх неї одягалася верхня спідниця темного кольору, зшита з грубого полотна. Нижня спідниця виглядала з-під верхньої. Поверх неї пов'язувався фартух, здебільшого вишитий. На голові німкені носили шовкові білі чепчики. Із взуття жінки Приазов'я носили шкіряні черевики і короткі чобітки.

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ

НАЦІОНАЛЬНА ТА НАРОДНА СИМВОЛІКА ЕТНІЧНИХ ГРУП УКРАЇНСЬКОГО ПІВНІЧНОГО ПРИАЗОВ'Я

ПЛАН ЗАНЯТТЯ

ОБГОВОРЕННЯ ТЕОРЕТИЧНИХ ПИТАНЬ

1. Національні символи та їх роль у житті національних меншин Північного Приазов'я.
2. Виховне значення народних символів.
3. Національний костюм як прояв самобутності болгарського

(грецького, німецького) народу.

4. Методика ознайомлення старших дошкільників з національною та народною символікою етнічних груп Північного Приазов'я.

МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ

Розкриваючи перше питання теми, слід зазначити, що до національних символів болгар, греків та німців українського Північного Приазов'я належать герб, прапор та гімн Болгарії, Греції та Німеччини. Оселившись з певних причин в Україні, національні меншини однаково шанують українські державні символи та національну символіку своїх пращурів, яка в Україні їм нагадує про історичну батьківщину.

Народні символи (берегиня, береги дитинства, обереги) втілюють глибоку духовність, культурно-історичну пам'ять. Синівські почуття любові до рідного народу, отчого краю споконвіку виховували в дітей символи-обереги етнічної пам'яті, які в своїй сукупності символізують рідний край, землю, природу. Вони зігрівають серце, збагачують душу, надихають на творчу працю і подвиги.

До народних символів болгар, греків та німців Приазов'я належать вишитий рушник та хліб, без яких не обходиться жоден обряд чи ритуал. Розкриваючи питання „Виховне значення народних символів”, слід звернути увагу на народні обереги, які в кожного народу свої. Характеризуючи символіку народностей Північного Приазов'я, варто визначити їх роль у трудовому, естетичному, розумовому вихованні дітей.

Національний костюм кожного народу – це не лише національний атрибут, а й вияв самобутності кожної нації. Традиційний костюм кожного народу має свою історію формування. Він розвивався і вдосконалювався протягом століть. Народний одяг етнічних груп українського Північного Приазов'я ввібрав багатотисячолітній досвід, засвоюючи кращі традиції на кожному історичному етапі залежно від соціально-економічних, кліматичних, природно-екологічних умов і занять населення.

З національною символікою етнічних груп Північного Приазов'я слід знайомити старших дошкільників на заняттях з українського народознавства. Ознайомлюючи з національними

символами України, можна сформуванати уявлення дітей про гімн, прапор та герб національних меншин, що компактно проживають в українському Північному Приазов'ї.

З обрядовою символікою національних меншин даного регіону варто знайомити на заняттях, присвячених родинним і народним святам болгар, греків, німців тощо.

З народним костюмом національних меншин українського Північного Приазов'я слід знайомити на заняттях, на яких дітям показують натуральні моделі одягу (дитячі, жіночі, чоловічі). Для цього можна вдягти дітей, працівників дитячого садка, батьків або представників національних меншин регіону, яких запрошують на заняття як гостей. Також доцільно показати альбом народного одягу болгар, греків, німців тощо чи відвідати краєзнавчий музей.

Наводимо конспект комбінованого заняття за темою: **“Болгарський національний одяг”**.

Мета: сформуванати уявлення дітей про народне вбрання болгар Північного Приазов'я.

Цілі:

- розширити знання дошкільників про особливості болгарського національного костюму;
- викликати позитивне ставлення до болгарської культури;
- розвивати естетичні почуття сприймання елементів одягу;
- навчити переносити свої знання про болгарський національний одяг в образотворчу діяльність.

ХІД ЗАНЯТТЯ

Вихователь приносить в групу листа з далекої Болгарії, в якому дітей запрошують на конкурс болгарського національного одягу.

Вихователь: діти, а який одяг ми вдягнемо на цей конкурс? Головною умовою конкурсу є те, що вбрання учасників повинне бути болгарським. Давайте разом пригадаємо, з чого складається жіночий та чоловічий костюми.

Вихователь показує ілюстрації із зображенням болгарських костюмів або натуральні моделі одягу.

Вихователь: Тепер кожен з вас нехай намалює той костюм, у якому він поїде на конкурс до Болгарії.

Образотворча діяльність дошкільників. Тихо звучить болгарська музика. В процесі малювання вихователь допомагає дітям.

Вихователь: Увага! Конкурс болгарського костюма розпочато.

Вихователь "демонструє" моделі болгарського костюма. Діти вибирають найкращий болгарський костюм, найоригінальніший (не схожий на інші), найправильніший (який відповідає болгарській культурі).

Підсумок заняття.

ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ

1. Підготувати макети герба та прапора болгар, греків, німців (на вибір).
2. Скласти порівняльну характеристику народних символів болгар, греків, німців, українців Північного Приазов'я.
3. Розробити конспекти занять за темами:
 - "Національні символи болгар (греків, німців) Північного Приазов'я".
 - "Народна символіка болгар (греків, німців) Північного Приазов'я".

ТЕМИ РЕФЕРАТІВ:

1. "Демонологічне трактування оберегів етнічних груп українського Північного Приазов'я".
2. "Традиційний болгарський (грецький, німецький) одяг та історія його формування".
3. "Самобутність народного костюма етнічних груп нашого регіону".

ЛІТЕРАТУРА ДО ТЕМИ (ОСНОВНА)

1. Народи Північного Приазов'я / За ред.. Б.М.Кочерги та ін. - К.: Просвіта, 1997. -С. 67-79.
2. Стельмахович М.Г. Народна педагогіка. - К., 1985.
3. Карагезов К.О. Символи и ритуали. - М., 1978.
4. Державин И.С. Болгарские колонии в России. - София: Державна Печатница, 1914. - С. 84-90.

ЛІТЕРАТУРА ДО ТЕМИ (ДОДАТКОВА)

1. Сергійчук З.О. Програма з народознавства // Початкова школа. - 1990. - № 9. - С. 48-55; 1991. - № 7, - С. 56-60.
2. Костюми до шкільного свята / Упорядник Тараканова А.П. - К., 1985.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Що таке національна символіка?
2. Що належить до національних символів етнічних груп Приазов'я?
3. Які народні символи національних меншин ви знаєте?
4. Які візерунки на рушниках вашого регіону?
5. Що характерне для традиційного одягу болгар, греків та німців Північного Приазов'я?
6. Які принципи, методи і прийоми етнопедагогіки має використовувати вихователь, вчитель, при побудові занять, розваг, бесід, пов'язаних з національною та народною символікою етнічних груп?

ТЕСТИ ДЛЯ ПОТОЧНОГО КОНТРОЛЮ ЗНАТЬ СТУДЕНТІВ

1. Обведіть кружечком національні символи будь-якої держави:
 - а) пісня, Біблія, вбрання;
 - б) герб, прапор, гімн;
 - в) емблема, музика, девіз.
2. Підкресліть чинники, які впливають на характер одягу нації:
 - в) обрядовість;
 - а) матеріальна традиція, природні умови, культурні зв'язки;
 - б) народні звичаї;
3. Кількість ліній на грецькому національному прапорі означає:
 - а) кількість завойованих Грецією держав;
 - б) кількість складів у вислові «Свобода чи смерть»;
 - в) кількість округів Греції.
4. Виберіть трійку кольорів, притаманних німецькому державному прапору:
 - а) червоний, жовтий, чорний;
 - б) голубий, білий, зелений;
 - в) синій, сірий, помаранчевий.
5. Обведіть кружечком девіз, викарбуваний на болгарському гербі:
 - а) «Пролетарі всіх країн, єднайтеся!»;

- б) «Свобода чи смерть!»;
- в) «Союз, що дає силу!».

Відповіді: 1б, 2а, 3б. 4а, 5в.

ТЕМА №3 (4 години)

НАРОДНІ УЯВЛЕННЯ ПРО РОДИННІ СТОСУНКИ ТА СІМЕЙНЕ ВИХОВАННЯ ЕТНІЧНИХ ГРУП УКРАЇНСЬКОГО ПІВНІЧНОГО ПРИАЗОВ'Я.

Історичні типи, форма, структура та функції болгарської, грецької та німецької сім'ї. Родинні свята і обряди.

СТИСЛИЙ ЗМІСТ ЛЕКЦІЇ

Родинні свята національних меншин Північного Приазов'я.

Кожному народові, кожній нації притаманні традиційні національні сімейні свята, які склалися протягом століть і є історичним надбанням нації.

До традиційних сімейних ритуалів і святкових обрядів народностей Північного Приазов'я належать родильні, весільні, поминальні, які в наш час зазнали багатьох змін і не збереглися в оригіналі.

Болгари. На початку пологів дітей і всіх сторонніх намагались вивести з будинку і запрошували бабу повитуху. Баба, зайшовши в кімнату, хрестилася, молилася Богородиці про полегшення пологів, знімала свій фартух (престелка) і, тримаючи його в ручці, хрестила тричі породілля: ноги, голову, плечі. Потім змашувала живіт жінки дерев'яним маслом і давала в рот декілька м'ятних крапель. Баби, які мали священні предмети з Єрусалиму (шматочки дерева, камінці, мушлі, скляночки) користувалися в народі особливою повагою. До числа священних предметів, які робили пологи легшими, відносилася гілочка з дерева, під яким Богородиця народила Ісуса Христа, в формі руки зі складеними пальцями. Цю гілочку клали у воду, де вона розправлялася. Воду давали пити породіллю і змочували нею лоба. При тяжких пологах хвору примушували переступати тричі через поріг кімнати, розплітали їй косу, знімали з неї всі прикраси, розв'язували на ній і в будинку всі вузли, відмикали замки, розкривали двері, клали під жінку мішок з-під хліба. Якщо

хвора була в сварці з ким-небудь, то в ту хвилину він мав прийти до неї і, зачерпнувши води своєю рукою, дати жінці напитися. Крім того, на породіллі клали пояс священика, відкривали алтар – царські ворота. В хвилини народження дитини (нарочниці) три жінки або двоє чоловіків (таємні духи) йшли до Бога, щоб сповістити його про народження нової людини). Господь в цей час сидів біля столу. Якщо на столі багато напоїв та страв, він щедрою рукою виділяв частину своїх благ новонародженому, якщо немає нічого – дитина залишиться ні з чим. Головним тлумачником долі, яка чекає на дитину у майбутньому, була баба-повитуха: за різними прикметами вона давала деякі вказівки. Так, наприклад, хто народився у суботу, тому часто будуть вважатись вовкулаки, страхіття і т.і., хто народився у п'ятницю – той буде жадібним, хто народився у вівторок, буде непостійною людиною. Два тім'я на голові дитини – прикмета щастя. Коли баба відрізала пуповину, вона рахувала на ній сині п'ятенця і за їх кількістю тлумачила про кількість дітей, які ще можуть народитись у матері дитини у майбутньому. Пуповину зав'язували у хустинку, яку давали розв'язати дитині на третьому році її життя для покращення її розумових здібностей.

Появу на світ дитини зустрічали хлібом – піта. Приготувавши деякі/страви, домашні посилали до своїх родичів і знайомих жінку із запрошенням на родини. Ця жінка тримала і руці паличку, якщо народився хлопчик, й очеретинку, якщо народилася дівчинка. Запрошувалися лише жінки, які приходили обов'язково з подарунками. Всі подарунки вивішувалися над колискою новонародженого. Родичі дарували дитині по п'ятаку.

Під час першого купання дитини баба розправляла руки немовляті і виймала його з купелі на пальці, вставивши його в рота дитині і вказуючи ним в небо. Наступного дня, ввечері, викупавши дитину, баба посипала його сіллю, щоб попередити у майбутньому потіння тіла. На третій день немовля загортали у нову батьківську сорочку, біля голови клали хліб з шматком солі і срібною монетою, в кімнаті запалювали свічку і ніхто в хаті не лягав спати до півночі, чекаючи на відвідування новонародженого духами (урисніці), які цього вечора назначали долю немовляті.

Хрестини дитини зазвичай проходили невдовзі після пологів. До хрестин дитину не можна було залишати саму в хаті. Якщо матері треба було вийти з кімнати, вона залишала біля дитини ножиці і

мітлу. Батько дитини попереджував кумів про день хрестин заздалегідь. Кум купував хрещенику ковдру та полотно для пелюшок. Подарунки він приносив з собою до церкви. Після хрещення кум з кумою та бабою-повитухою приносили дитину з церкви додому. Мати очікувала на дитину біля дверей. У будинку запалювали свічки, принесені з церкви. Мати немовляти зливала кумам на руки, після чого їм пропонували подарунки (сорочку і хустину) й пригощали. Потім батько дитини відвозив їх додому.

Коли дитині виповнювався рік, влаштовувався обряд викрадання дитини. Хто-небудь із сусідів чи родичів таємно виносив її з будинку, переодягав у костюм. Мати шукала дитину і знайшовши, повинна була її викупити подарунками. Цього дня кум вперше обрізав дитині волосся.

Греки. Поява дитини у греків Північного Приазов'я супроводжувалася цілим рядом обрядів та повір'їв. Найрозповсюдженіші з них: греки солили своїх новонароджених, посипали сіллю ті місця, які піддавалися зопрілості, потім купали. Матері казали, що робили це з гігієнічною метою, так як сіль укріплює організм дитини. Звідси й "солоний грек".

Породілля сорок днів не мала права виходити з дому: порушення цих правил вважалося великим гріхом. Щоб запобігти різних хвороб, мати клала в ковдру дитини шматочок цукру і хліба, обпалених на свічці.

Німці. "Ein Kind, kein Kind" – (одна дитина – не дитина) вважали німці українського Північного Приазов'я. Селянські німецькі сім'ї до кінця XIX ст. були багатодітними. Народження дитини було важливою подією в сім'ї, і з нею пов'язано багато звичаїв і обрядів, повір'їв та забобонів.

З наближенням пологів у деяких німецьких поселеннях Північного Приазов'я закривали всі двері, щоб перегородити шлях відьмам, які могли завадити, але розв'язували всі вузли і відмикали замки, як і болгари, щоб облегшити пологи. У випадку складних пологів до лівого стегна жінки, що народжувала, прив'язували так званий орлиний камінь.

Вважалося, що якщо під час переймів жінка встане з ліжка на ліву ногу, то народиться дівчинка, на праву – хлопчик.

Під час пологів головну роль відігравала повитуха. Під час важких пологів вона тричі хрестила нижню частину живота

породіллі, купала немовля, а також пророкувала по зірках його майбутнє.

Дорослі говорили дітям, що дитину приносить в дім повитуха, діставши її з “дитячого джерела” чи криниці. В деяких поселеннях вважалося, що дітей приносить лелека або лебеді.

Надавали великого значення часу народження. Вважали, що якщо жінка народжувала на молодика (молодий місяць), то в неї ще буде багато дітей якщо на повний місяць, то дітей більше не буде. Дитину, яка народилася в неділю, вважали щасливою і ясновидцем.

В першу добу дитину не можна було класти до матері. Зразу ж після народження немовля клали під стіл, щоб зробити його, як вважав народ, слухняним, трудолюбивим, розсудливим і скромним, або ж під ослін для захисту від злих духів. У деяких селах існував звичай класти немовля біля печі, за повір'ям воно буде в такому випадку спокійним.

Повитуха трясла народжену дитину, щоб вона подала голос. Якщо немовля мовчало, вона легенько біла його по спині.

Батько вітав немовля поцілунком, а потім передавав для поцілунку матері, яка при цьому промовляла: “Будь добрим християнином!” Дитину зразу ж обприскували святою водою.

Немовля купали тільки через три дні після народження. Католики клали в купіль освячену сіль, підливали святої води, капали на сіль три краплі від запаленої воскової свічки і по формі, яку віск приймав у воді, ворожили про майбутню долю дитини. Воду, в якій купали хлопчика, виливали потім під дерево, щоб швидко навчився стояти, ходити і лазити по деревах. Воду, в якій купали дівчинку, теж виливали під дерево, щоб вона гарно співала. Перше купання було очисним обрядом, тому у воду добавляли й особливі трави, щоб наче б то захищали дитину від злих чарів.

Нерідко в день народження дитини саджали плодове дерево. Цей звичай своїм корінням сягає в античність. По тому, як росло дерево, гадали й про ріст дитини.

В перший день народження перед дитиною клали три предмети: яйце, гроші, книгу. По тому, до якого предмету немовля в першу чергу доторкнеться, гадали про його майбутні нахили. Хлопчику під подушку клали батіг, а дівчинці плетіння або ополоник.

В колиску дитині клали амулети і талісмани: сталь, залізо, каблучки, монети, освячені трави, окріп, Біблію і псаломник. Під час хвороби дитину просували між деревами, через отвори в тину – вірили, що в такому випадку хвороба “страхнеться”.

Дитину намагалися якомога швидше охрестити. В більшості німецьких поселень Північного Приазов'я це намагалися зробити в найближчий після народження час. День хрестин – неділя.

Хрещення дітей у німців є синтезом поганських звичаїв давніх германців та християн. Церква розглядала хрещених батьків як духовних батьків і наставників хрещеної дитини. Бути хрещеним батьком вважалося почесним. За повір'ям, хто хрестив немовля, той прокладав собі шлях до неба.

В давнину вірили, що людські риси хрещених батьків переходять до дитини, тому кумів ретельно відбирали. Вважали, що дії, які хрещені батьки здійснюють в день хрестин вплинуть на дитину. Тому вони перед хрестинами шили, в'язали, писали, читали, копали, сіяли тощо – щоб дитина у майбутньому мала успіх у всіх цих справах.

Хрещені батьки в день хрестин одягали особливе вбрання. Жінки – кеглеподібний головний убір із червоних шовкових стрічок, зелену суконну сукню, відстрочене світло-зеленими шовковими стрічками, поверх – важке синє суконне пальто, білі бавовняні панчохи і полотняні черевички.

Чоловіки – синій або чорний костюм із закріпленням на грудях букетиком розмарину або штучних квітів, довгі темні штанці, шовковий жилет і циліндр.

Попереду святкової процесії йшов батько дитини, за ним – хрещений батько, потім його дружина, за нею – повитуха з немовлям та інші гості. Дитину загортали в перинку, перев'язану голубою або рожевою стрічкою, поверх якої накидали гарну барвисту хустину.

В церкві всі ставили напівколом навколо купелі. Священик читав молитву, потім підходив до хрещеного батька, хрестив лоб і груди немовляти, потім оголяв його голову над тарілкою і тричі поливав її святою водою. Над головою хрещені батьки натягували білу мережану хустину знову читали молитви і осіяли хрестом. На цьому церемонія закінчувалася. Після цього мати дитини і хрещена мати обходили тричі навколо алтаря, а потім давали пастору калач. Після цього хрещена мати клала в перинку дитини пакунок з грішми.

Виходячи з церкви, повитуха з немовлям на руках переступала через сокиру і мітлу, які клали хрестоподібного на поріг для захисту від злих сил.

Хрестини завжди супроводжувалися святковим обідом де обов'язковим був житній хліб, чай, пиво і шнапс.

Після обіду пускали по колу срібну тарілку, наповнену брантвейном цукром та родзинками. Кожен гість зачерпував з неї повну срібну ложку.

Вечері відбувалася святкова хрестильна вечеря, на якій подавали суп рис, говядину, свинину, квашену капусту, салат, сосиски, здобу, пиво і шнапс.

Не менш цікавою є обрядовість, яка супроводжує *весілля*. У **болгар** Північного Приазов'я, намітивши собі дівчину, юнак говорив про своє бажання рідним і в зручний момент під час гуляння біля криниці просив у неї руки. Дівчина, погодившись на весілля, давала під заставу свого слова якийсь предмет юнакові (хустина, обручка, пояс тощо).

Весілля завжди намічалось на неділю, а напередодні в четвер батьки жениха посилали до всіх своїх родичів та знайомих юнака чи юнку "калесніка" з баклагою вина, до якої прив'язана хустка із запрошенням на "засівки" в п'ятницю і на весілля в неділю. Запрошені відпивали вина і віддавали баклагу назад. До "засівок" у будинку жениха випікали два караваї (медяники). Поки вони випікалися, вся молодь чекала на дворі на винесення медяника. В цей час серед кімнати ставили корито. Хлопчик і дівчинка, зв'язані між собою поясом, просівали через сито над коритом муку, заміювали тісто, з якого випікали калач, прикрашений чорними родзинками. Цей калач прив'язували до баклаги дівера, який на весіллі грав роль головного дружби і самої наближеної людини до наречених. В цей час на подвір'ї молодь танцювала. На порозі будинку біля дверей вивішували прапор. Дружба ставав на подушку, а женихові родички з піснями нанизували на палицю, яку тримав дружба, яблуко, обмотане білими і червоними нитками, а поверх них яблуко обмотували нитками з чорними родзинками і спеченими зернами кукурудзи. Знизу до палиці прив'язували білий мережаний рушник ("пишки"). Весь матеріал для "прапориці" одна з дівчат тримала в ситі, куди дружба по закінченні роботи кидав гроші. Під час хороводу на двір виносили "медяник" – два один на другий покладені караваї,

а зверху медовий коржик, волошки і чашку меду. “Медяник” ставили на “суфра” – низький стіл – посередині кола, яке утворювали танцюючі. “Медяник” ділили між усіма. А медовий коржик, волошку і мед – подарунки нареченій від жениха. Цим закінчувалися засівки у жениха. Всі гості, музики йшли з подарунками на засівки до нареченої. Жених заставався вдома. Засівки у нареченої проходили в тій же послідовності, як і у нареченого, але без “прапоричі”. Того ж дня ввечері молодь збиралася у жениха і нареченої. До батьків жениха приходили гості від нареченої з “кишкеком” (хліб, приготований з вимоченої на овечому салі). Кожен з гостей приносив із собою каравай, гуся курку, солодоші, напої. Батьки нареченого чекали на гостей на порозі будинку. “Кишкек” віддавали господині, яка потім роздавала його всім домочадцям. Всіх гостей пригощали і розважали. Під час всієї весільної процесії почесну роль відігравав кум, який першим сідав за стіл, йому належав перший шматок хліба, перша чарка. Кум повинен на весіллі подарувати молодим мідне відро, а кума плаття для нареченої.

В цей час у нареченої вдома дівчата плели з волошок вінки, перев’язуючи їх червоними стрічками.

В суботу ввечері кум з вином, куркою та хустиною йшов до священика з проханням обвінчати молодих. Над женихом в цей час здійснювався обряд гоління, який супроводжувався плачем та прощанням матері.

В неділю вранці родички жениха одягали нареченій весільну сукню та вели до церкви, де на неї вже чекав жених. Перед вінчанням дружба міняв нареченій взуття. Під час вінчання молоді стояли на спеціально розстеленій хустині. Вінці тримали хрещені батьки. Позад кума і куми ставали дружба та дружка, тримаючись за руки. Після закінчення вінчання дружба розводив молодих в різні боки і вони розходилися по домівках.

По обіді на двір виходила мати жениха з подарунками в ситі. Біля дверей ставав жених, тримаючи в руках баклагу з вином, дружба за “прапоричею” та коржом, дружка. Перший подарунок мати давала дружці, а потім всім іншим. Після цього всі з танцями йшли до кума. Батьки жениха залишалися вдома. А батько нареченої зустрічав всю процесію зі своїми родичами біля воріт. Гостей саджали за столи, розташовані у дворі, й пригощали. Через деякий час жених йшов викупляти рушник, півня та дружину. Рушник викупляв дружба і

вішав його на “прапоріце”. Весільний півень мав у себе на шії мішечок з пшеничним зерном і намисто з чорних родзинок та печеної кукурудзи, а під крилом – хустинку. Викуп півня супроводжувався гумором, що півень гарного заводу і від нього можна чекати гарний приплід. Після викупу жених заходив у кімнату до нареченої, біля якої згуртувалися подружки, співаючи весільних пісень. Чоловік знаходився правобіч від дружини. Після цього подружжя йшло між гостей.

Перед кумом ставляли блюдце, яке від нього обходило всіх присутніх. Кума брала зібрані гроші й відносила їх нареченій. Зайшовши до кімнати, кума підходила до молодих і прикривала обличчя нареченої червоною хустинкою “було”. Під час “забулювання” нареченої всі клали на свої голови вінки і співали спеціальні пісні. Потім брат нареченої брав її за руку і виводив молодих до порога, під час якого співалися прощальні пісні. Цілуючи одне одному руки, всі родичі дарували нареченій подарунки, наречена в свою чергу відповідала тим же. Наречений також цілував усім руки і пригощав їх вином. Поки йшло це прощання, у дворі нареченої викуплялося придане й укладалося на підводі. Молодих проводжали оплесками та вигуками з побажанням “Щасливої дороги”. Батько жениха зустрічав процесію біля воріт свого будинку. Свекруха ж зустрічала молодих біля дверей із запаленими свічками, вставленими в тарілку з мукою, а батько підносив їм хліб з сіллю. Хліб брав жених, а нареченій давали в руку відро з водою. Після цього свекруха танцювала навколо невістки танок “рачениці”, а батько, накинувши на молодих поясок, заводив їх до будинку. Молоді відпиралися, не йшли по мірі того, як їм обіцяли подарунки. На кожну таку обіцянку молоді відповідали одним кроком вперед, а їх “свита” в цей час в середині будинку ножами записували кількість подарунків, намагаючись при цьому якомога більше подрпати стіни. Зайшовши до кімнати, наречена вітала всіх родичів чоловіка, змазуючи їх губи медом.

Традиційне **грецьке** весілля являло собою добре продуману складну виставу, керовану народним диригентом – кашви (розпорядник весілля). Важливе місце у весільній обрядовості відводилося пісням, які поза обрядом не виконувалися. Вони супроводжували увесь хід весілля, їх особливістю був етнічний розповідний стиль.

Діти в грецьких сім'ях поважали і навіть боялися своїх батьків. Без їх згоди син не міг одружитися, донька – вийти заміж. Думку молодих нерідко просто зневажали. Дівчина не мала права сказати “не хочу, не піду”, якщо батьки їй вже підібрали нареченого. І коли вона виказувала впертість, то батько міг побити її і кинути до амбру, а заміж видавав за того, зо кого хотів. В Сартані були випадки, коли батьки сватали неповнолітніх дітей. Два добрих знайомих могли домовитися про одруження своїх дітей. Така угода – клятва рідко порушувалася. Якщо ж таке траплялося, то сприймалося як велика образа і порушення звичаїв, освячених віками.

Ранні шлюби у Північному Приазов'ї практикувалися до ХХ століття. Вибором нареченої займалися батьки жениха. Хлопець, який вирішив одружитися з дівчиною, посилав їй яблуко, а в деяких селах шовкову хустину. Якщо заміжжя було бажаним, свати отримували відповідні подарунки. Свати зверталися з такими словами: “Ми прийшли по розу і маємо надію її отримати” або “Ми чули, ви продаєте коня, а ми можемо допомогти”. Відразу погоджуватися з пропозицією сватів вважалося непристойним вчинком, в зв'язку з чим батьки відмічали, що “може й погодимось, але нам треба порадитися з нашими родичами”.

У випадку, коли батьки не погоджувалися на заміжжя доньки, сватам виставлялися горіхи з виделкою, або кабак. Це були символи відмови. Якщо ж заміжжя було бажаним, домовлялися про день весілля.

Зазвичай весілля починалося в суботу. А в п'ятницю демонструвалося придане, подруги і родички ввечері приходили розглядати вироби нареченої. За день до весілля дівчині мазали волосся хною, а в давнину фарбували не лише волосся, а й долоні та нігті. Обряд “хени” – фарбування волосся – являв собою своєрідний “девішнік”, свято дівчат. Обряд супроводжувався піснями і танцями. Тут виконувався спеціальний “жіночий танок”, який супроводжувався піснею:

“Наречена, хна твоя розтерта... На голову хна помазана,

Наречена, яка одягає червоне.

Наречена, нехай хна твоя буде на здоров'я.

Нехай твої хліб-сіль будуть солодкими”.

Потім наречену везли для обряду обмивання в будинок хрещеної матері. Потім під червоною хустиною в супроводі жалібних

пісень її везли в батьківський будинок:

*“...Вона повинна плакати, такі дні
Від матері, від батька будуть відокремлювати, такі дні!
Наречена, яка вбирається в червоне!
З червоного терему випустили,
На червоних коней посадили,
Наречену повезли до нареченого.”*

Важливу роль у сімейній обрядовості греків Північного Приазов'я відігравали хрещені батьки. Весільна церемонія починалася із запрошення посажених батьків і супроводжувалася музикою та співом. В присутності хрещеного батька здійснювався обряд гоління та одягнення нареченого. При цьому співали:

*Одягай, душа моя, одягай
Суконний одяг, одягай,
Ось так буде, душа моя,
Коли настане час, ось так буде.*

Наречені їхали до церкви окремо. Наречену супроводжувала хрещена матір, яка попередньо її “викупляла” і вела до батьків на благословення. Весь цей ритуал проходив у супроводі пісень під акомпанемент бубна та зурни. Зміст пісень при цьому зводився до прохання відкрити двері і віддати наречену.

Після благословення батьків наречена сідала на підводу загнuzдану волами. Всі гості, як і наречена повинні були показати свій смуток. Перед підводою ішов хтось із юнаків, несучи оголену шаблю.

По закінченні обряду вінчання вся процесія в такому ж порядку поверталася в будинок жениха, де їх зустрічала свекруха. В руках вона тримала тарілку з зерном, горіхами, цукерками. Посипаючи всім цим молодих, свекруха промовляла: “Проживіть разом до старості, солодкого вам хліба”. Тарілку кидали через голову, щоб вона розбилася на щастя. Потім починався святковий обід. Початком святкування вважалося виконання чоловічого танцю “Ахай-ава”. Його танцювали лише чоловіки похилого віку. Наступний танок “Авур-ава” (важкий танок) також був чоловічим. Потім гості дарували подарунки молодому подружжю, гуляння тривало до ранку. Наступного дня весілля закінчувалося обрядом “Солодка горілка”. Родичі пили горілку з медом та перцем і прославляли молодих.

Весільний обряд **німців** українського Північного Приазов'я зазнав впливу весільних обрядів народів, які проживали поруч. Цей обряд мало відрізнявся від російського, українського, білоруського весілля. Проте на відміну від росіян і українців на весілля запрошували в якості свідків усіх друзів і подруг наречених. Як правило, їх п'ять – сім пар.

У свідки запрошували більш близьких друзів. Подруги співали прощальну пісню, коли проводжали наречену з дому. Молодих посипали пелюстками квітів та грошима. Це символ щастя і достатку. Наречена залишалася у весільному вбранні до півночі. Потім молодого саджали посеред кімнати, а молоду йому на коліна.

Всі гості оточували їх, співали пісню. Один стовпчик її веселий (побажання щастя, інший сумний про розлучення з юністю). Подруги знімали з нареченої факту і вінок.

Все весілля супроводжувалося веселими танго, вальсами під акомпанемент акордеону, скрипки, губної гармошки.

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ

НАРОДНІ УЯВЛЕННЯ ПРО РОДИННІ СТОСУНКИ ТА СІМЕЙНЕ ВИХОВАННЯ ЕТНІЧНИХ ГРУП УКРАЇНСЬКОГО ПІВНІЧНОГО ПРИАЗОВ'Я

ПЛАН ЗАНЯТТЯ

ОБГОВОРЕННЯ ТЕОРЕТИЧНИХ ПИТАНЬ

1. Історичні типи, форми, структура та функції болгарської, грецької та німецької сім'ї на території Північного Приазов'я.
2. Родинні стосунки та виховання дитини в сім'ї.
3. Родинні свята і обряди.

МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ

Першоосновою життя на землі є сім'я. Її типи, структура та функції зумовлені характером існуючих виробничих стосунків, а також рівнем культурного розвитку людського суспільства в цілому та етносів зокрема. Розкриваючи перше питання, важливо охарактеризувати функції сім'ї: економічну, виховну, етнічного відтворення, природного відтворення, сексуально-емоційну, експресивно-рекреаційну.

Характеризуючи родинні стосунки болгар, греків та німців Приазов'я слід підтверджувати відповіді прислів'ями, приказками.

Кожному народові, кожній нації притаманні традиційні національні сімейні свята, які склалися протягом століть і є історичним надбанням націй. До традиційних сімейних ритуалів і святкових обрядів у Північному Приазов'ї належать родильні, весільні, поминальні. Варто порівняти родинну обрядовість болгар, греків, німців та українців Приазов'я.

З родинними святами й обрядами національних меншин українського Північного Приазов'я варто знайомити дошкільників на заняттях з українського народознавства, порівнюючи процес купання, хрестин, весілля в українців, болгар, греків та німців, або на спеціально організованих заняттях. Доцільно запрошувати на такі заняття представників національних меншин як гостей.

Наводимо орієнтовний конспект заняття за темою: **“Купання немовляти за німецькими народними традиціями”**.

Мета: сформувати у дошкільників уявлення про сімейну обрядовість німців Північного Приазов'я.

Цілі: – ознайомити дітей з німецьким обрядом – купання дитини-немовля;

- виховувати любов до маленьких дітей;
- розвивати вміння співати колискові пісні.

ХІД ЗАНЯТТЯ

Вихователь: Малята, подивіться, хто до нас прилетів? Правильно лелека. Он погляньте, в нього щось в дзьобі. Що це? Так, це конверт, а в конверті – немовля. Давайте ми його перекладемо в колиску, розповіємо. ось погляньте, в цьому конверті є якісь камінці, монети. Ніхто з вас не знає, що це. Так от слухайте. Це амулети і талісмани (монети, каблучки), які німці кладуть у колиску до немовляти, щоб вони оберігали його від зла. А ще такі ж монети клали і у воду під час першого купання дитини. А давайте і ми з вами спробуємо покупати немовля за німецькими традиціями. Спочатку треба підготувати купіль. Для цього наллємо в тазочок водички, покладемо в неї монети, святий камінець, як це робили німці. Обов'язково треба покласти у воду освячену сіль, підлити свяченої води й капнути на сіль три краплі від запаленої воскової свічки (*імітація*). По формі, яку віск приймав у воді, ворожили про майбутню долю дитини. От і все – купіль готова.

Купання ляльки. Діти допомагають вихователю.

Вихователь: Тепер витремо дитину і перепов'ємо. Але не слід забувати про воду, в якій купали немовля. Її обов'язково треба вилити під дерево, як це робили німці, але робилося для того, щоб хлопчик, якого купали в цій воді, швидко навчився стояти, ходити і лазити по деревах, а дівчинка – гарно співати.

Ще у німців була давня традиція: в день народження дитини саджати плодове дерево. По тому, як росло дерево, гадали й про ріст дитини.

Ой, діти, подивіться, наше немовля засинає. Давайте йому заспіваємо колискової, як це робили німці.

Вихователь колихає ляльку і співає:

*Спи, засинай, дитя,
По небу ходить вівця,
Зірочки – ягнятка,
А місяць – їх татко,
Спи, засинай, дитячко.*

Діти по черзі заколихують ляльку і співають колискову.

Підсумок заняття.

ТЕМИ РЕФЕРАТИВ:

- “Етика й педагогіка родинного життя” (в уявленнях та ідеалах народної мудрості).
- “Етнопедагогічні погляди на дитину” (на матеріалі даного регіону).
- “Народ про дітей”.
- “Виховне значення родинно-побутових звичаїв та обрядів”.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Що таке сім'я?
2. Які історичні типи та структура сім'ї?
3. Охарактеризуйте функції сім'ї.
4. Назвіть принципи виховання в болгарській, грецькій, німецькій сім'ї на території Приазов'я.
5. Опишіть традиційні свята, обряди, ритуали етнічних груп вашого регіону.
6. Які з цих свят можна організувати в дитячому садку та школі?

ЛІТЕРАТУРА ДО ТЕМИ (ОСНОВНА)

1. Пірен М.І. Основи етнопсихології: Підручник: Вид. 2-е, доповнене. – К., 1998. – С. 240-252.
2. Сухомлинський В.О. Батьківська педагогіка. – К., 1978.
3. Каюков В. Родинно-сімейне виховання // Освіта. – 1994. – від 29 липня – 5 серпня – С. 7.
4. Любар О.О. Народна педагогіка про виховання дітей у сім'ї // Початкова школа. – 1988. – 10 жовтня – С. 68-70.
5. Суханов І.В. Обычаи, традиции и преемственность поколений. – М., 1976.
6. Державин І.С. Болгарские колонии в России. – София: Державна Печатница, 1914. – С. 99-124.

ЛІТЕРАТУРА ДО ТЕМИ (ДОДАТКОВА)

1. Береговий Я.А. Вікова сегрегація // Початкова школа. – 1994. – №2. – С. 6-7.
2. Нікітін Б.П., Нікітіна Л.О. Спасибі батьку, за науку // Початкова школа. – К. –1989. – № 10. – С. 53-58.
3. Кравець О.М. Сімейний побут і звичаї українського народу. – К., 1966.

ТЕСТИ ДЛЯ ПОТОЧНОГО КОНТРОЛЮ
ЗНАНЬ СТУДЕНТІВ

1. Виберіть визначення терміну сім'я:
 - а) маленький колектив;
 - б) форма існування людини в соціумі;
 - в) об'єднання людей, пов'язаних спільністю побуту та спорідненістю.
2. Підкресліть типи спорідненості:
 - в) психологічна, матеріальна;
 - а) природна, соціальна;
 - б) материнська, батьківська.
3. Обведіть кружечком функцію сім'ї, яка повинна формувати у її членів національну свідомість і сприяти нагромадженню та передачі національно-культурних цінностей:
 - а) економічна;
 - б) природного відтворення;
 - в) етнічного відтворення.

4. Виберіть символ, який супроводжує будь-яке сімейне свято:
 - а) горілка;
 - б) хліб;
 - в) вогонь.
5. Підкресліть ряд основних святкових обрядів народностей українського Північного Приазов'я:
 - а) родильні, весільні, поминальні;
 - б) закликання весни, збір врожаю;
 - в) новорічні, купальські.

Відповіді: 1в, 2б, 3в, 4б, 5а.

ТЕМА №4 (4 години)

ЗАСОБИ ЕТНОПЕДАГОГІКИ ЕТНІЧНИХ ГРУП УКРАЇНСЬКОГО ПІВНІЧНОГО ПРИАЗОВ'Я ТА ЇХ ВИХОВНЕ ЗНАЧЕННЯ

Усна народна творчість, народні дитячі іграшки, народні ігри, декоративно-прикладне мистецтво національних меншин Північного Приазов'я. Їх виховне значення.

СТИСЛИЙ ЗМІСТ ЛЕКЦІЇ

Усна народна творчість національних меншин українського Північного Приазов'я.

Науку про народну творчість прийнято називати фольклористикою. Проте найуживанішим у практиці є поняття "фольклор". Фольклор – це народна творчість, в якій "художнє" відображення дійсності відбувається в словесно-музично-хореографічних формах колективної народної творчості, що виражають світогляд трудящих мас і нерозривно пов'язані з їхнім життям та побутом.

Усна народна творчість узагальнює багатовіковий людський досвід, вона є носієм і втіленням народної мудрості, народного світогляду, його ідеалів. У ній відбивається національна психологія, національна свідомість народу, це його історія, філософія, мораль, правові закони.

Фольклор має свої, тільки йому притаманні особливості. Найхарактернішою з них є усна форма творення й побутування.

Узагальнені форми життя, виховання, навчання, спостережливості втілювались у рідному слові, закріплювались, передавались із вуст у уста, шліфувались, набували значимості "народних перлин", які одне покоління передавало іншому як найдорожчу спадщину.

Фольклору властива така риса, як традиційність. Він бере витоки з народних традицій, своїми коренями він сягає у давнє минуле. Завдяки йому забезпечується нерозривний взаємозв'язок між минулим і сучасним, він також є скарбницею сталих народних звичаїв і стимулятором їх дальшого розвитку.

Фольклор різноманітний за жанровою характеристикою. Увесь фольклор умовно поділяють на прозовий та поетичний.

Прозовий фольклор у свою чергу поділяється на дві великі групи: художня проза і документальна (не казкова).

До художньої прози належать різні види казок: про тварин, героїко-фантастичні та чарівні, соціально-побутові казки, небилиці.

Документальна проза охоплює легенди, перекази, народні оповідання, оповідки. Провідною функцією не казкової прози є засвідчення та пояснення історично-вірогідних джерел. Наприклад, легенда болгар українського Північного Приазов'я про бабу Марту: "Женщина – баба Марта, думая, что уже пришла весна, пошла пасти своих коз в горы. Там ее застала большая стужа и она превратилась в камень, от которого потекла вода и до сих пор течет. По имени этой женщины и стали называть весенний месяц – март. По народным представлениям Марта – женщина в возрасте, одетая в кожух, старые вещи и в коричневом платке. Приходит она из леса, прихрамывая, поэтому опирается на железную палку».

Народні оповідання (оповідки) ведуться здебільшого від першої особи, мають характер спогадів про якісь надзвичайні події, пригоди або навчальні гумористичні історії.

Одним із жанрів поетичної усної народної творчості є замовляння, заговори, які начебто несуть у собі чудодійну силу впливу на навколишній світ. У народі побутують господарські, лікувальні, громадські, приворотні замовляння. Так, виймаючи хліб з печі 1 березня (Свято баби Марти), болгарки замовляли:

*Як підмається пара від цього хліба,
Так нехай пінімається наше жито до неба.*

А ось як греки Північного Приазов'я відганяли хворобу від дитини:

*З гуся вода, з лебедя вода,
З мого дитя вся худоба -
На пустий ліс,
На велику воду,
Під гнилу колоду!*

До поетичної народної творчості належать короткі влучні вислови – приказки, примовки, прислів'я, загадки, прикмети, каламбури, вітання, побажання, афоризми тощо. Цей вид творчості називається параміографією, що означає найкоротші жанри, які в образній формі відображають найсуттєвіші сторони навколишнього середовища, суспільних і родинних відносин.

Прислів'я та приказки навчають, наставляють, залучають до скарбів народної мудрості, до правових і моральних норм, "неписаних" законів народного життя, мають велике значення в естетичному, практичному й моральному вихованні.

Народна виховна мудрість стверджує, що без залучення дитини з раннього віку до трудової діяльності її правильне виховання неможливе. У багатьох фольклорних творах, а особливо в прислів'ях і приказках звучить народна пересторога з приводу того, що діти, які змалку не працюватимуть, виростуть неробами. Наприклад, у прислів'ях греків Північного Приазов'я: "Робота на ноги ставить, а лінь в траву валить", "Хто від робити тікає, на того лінь нападає", "Той багатство має, хто в роботі потом спливає", "Не соромно роботу любити, а соромно лінивим бути", "Хто працює – розквітає, хто ліниться – занепадає", "Без роботи жити – дарма небо коптити", "Тільки праця дає радість і здоров'я". Німці Північного Приазов'я кажуть: "Робота розведе вогнище з каменю", "Чого серпень не зварить, того вересень не спече", "Праця і щастя в одному будинку живуть", "Роботу з пліч і на пліч", "Ремесло – золотий кормілець", "Діло майстра боїться", "Щоб рибку з'їсти, треба у воду лізти", а болгари: "Робота навчає", "Якщо нічого не посієш, то нічого не пожнеш", "Без муки робота – без води кладенець".

Виховуючи повагу до землі, дорослі постійно нагадували дітям, що земля – це найцінніше з усіх природних багатств: "Земля годує людей, але їй вона потребує їжі" (грецьке прислів'я).

В народних прислів'ях та приказках відображено позитивне і негативне в житті людей. Так, наприклад, засуджуються негативні риси людини: "Жадібний із роси мотузки віє", "Лінь приносить

бідність", "Навчання не додасть розуму, якщо в тебе немає людяності", "Довірити таємницю пліткарю – все одно, що насипати просо в дірявий мішок", "Хай соромляться ті, хто каже неправду", "Соромно, коли чогось гарного не зробиш для людей", "Зла людина вночі погано спить" (прислів'я греків Північного Приазов'я), "Услужливий дурень небезпечніший за ворога", "Заведуючому і свій хліб не солодкий", "Зла людина, як вугілля: хоч не палить, так чорнить", "Страх ходить на ногах таргана" (прислів'я німців Північного Приазов'я), "В голій річці гола риба", "Вовк вівчарем не буває" (прислів'я німців Північного Приазов'я) і підносяться гарні риси і діяння людей: "Дерево багате своїми плодами, людина багата своїми ділами", "Любов не знає страху", "Не кажи багатьом мало, а кажи малим багато", "У кого добре серце, і зовні видно, бо він красень", "Добре слово красою тебе наділяє, а погане слово серце твоє з'їдає", "Коли пригощаєш гостей тим, що маєш, у своєму домі, – це людяність", "Краще мати хоч трішки розуму, аніж мати надлишок сили", "Без навчання – нема майстерності", "Не вихваляйся язиком, хвались ділом" (грецькі вислови), "Людина благородна не родом, а душею", "Відвага міста захоплює", "Мудрий їсть, щоб жити, а дурень живе, щоб їсти" (німецькі вислови), "Добра вівця мало бліє, а багато молока дає", "В розумної голови сто рук", "Благі наміри залізні ворота відчиняють", "Де вівчар, там і стадо" (вислови болгар).

Колискові пісні, забавлянки, утішки належать до найбільш ужиткової народнопоетичної спадщини, яку використовує етнопедагогіка для виховання дітей. Висока художність цих малих жанрів фольклору не може не залишити слід у душі дитини і, часом, стає фундаментом для подальших естетичних уподобань дитини.

Колисанка – це перший поетичний твір, з яким зустрічається дитина в перші дні свого життя. Вона чує його з вуст найближчої людини – матері. Вони несуть у собі емоційно насичену функцію встановлення контакту між матір'ю і немовлям без сторонніх слухачів. У них відбита глибока материнська любов, оспівується світ добра, краси і справедливості, який кожна матір прагне вишлекати у своїй дитині. Головна функція колискових пісень – впливати на стан і настрій дитини в момент засинання.

Забавлянки, утішки – це коротенькі пісеньки або віршики, поєднані із своєрідними вправами і покликані зміцнювати дитину фізично, підтримувати радісний, бадьорий настрій. Це своєрідна форма емоційного спілкування дорослих з дитиною, побудована на

глибокому знанні психології дитини різного віку. Для найменших, які тільки-но починають сидіти, у народі складено своєрідний тип забавлянок-чукикалок (гуцикалок з похитуванням, підкиданням дитини на коліні або на одній нозі).

Забавлянки й утішки супроводжують усе життя дитини, їх використовують у виховній роботі з дітьми усіх вікових груп. Дітям дуже подобається розігрувати забавлянки, в яких присутній діалог:

Дуже розповсюдженими в дитячому ужитку є заклички, які, як правило, супроводжують явища природи, та лічилки.

Лічилки – це віршовані, ритмізовані тексти математичної спрямованості, які використовуються дітьми для справедливого розподілу ролей у грі.

Всі жанри усної народної творчості мають велике значення у навчанні, а особливо у вихованні дітей. Фольклорне виховання – це залучення дітей не тільки до витоків національних, але й міжнародних культур. Фольклор зближує народи, закладає основи взаєморозуміння, здатності до досягнення загальнолюдських культурних цінностей.

Додатковий матеріал щодо усної народної творчості болгар, греків та німців українського Північного Приазов'я (забавлянки, заклички, потішки, приказки тощо) дивись у додатку № 5.

Народна іграшка в Приазов'ї.

Іграшки кожного народу мають свої педагогічні, художні і технічні традиції. В Північному Приазов'ї вони характеризуються інтернаціональністю, оскільки цей регіон досить різноманітний за етнографічним складом. Оригінальність і неповторність народної іграшки визначається також її національною своєрідністю вираження культури і побуту народу, що символізує її звичаєво-традиційні ознаки.

Народна іграшка надто проста і примітивна за способом застосування у грі, але світосприймання і розуміння, інформативно-генетичні багатства її неоціненні. Вона допомагає дітям краще зрозуміти народні ремесла, а також: зближує їх з народною культурою, допомагає дізнатися про господарську та святково-обрядову діяльність населення свого краю. Кожний період має свою іграшкову культуру, суть якої становлять іграшки селянські, міські, ремісничі. Раніше народна іграшка в основному створювалася для

обрядових і ритуальних дій. Дитячою іграшкою, найбільш відомою є лялька. На початок ХХ ст., коли відбулося послаблення магічної функції обрядів, відбувся перехід атрибутів у іграшки, а обрядові та магічні дії – в ігри. Новим етапом еволюції іграшки є частковий перехід її із сфери дитячої гри у колекціонування, вироблення сувенірів, прикрашання інтер'єрів квартир селянського побутовою і настінною скульптурою.

Спілкуючись із старшими і перебуваючи в оточенні природи, діти завжди прагнули мати іграшку, яка б зовні нагадувала їм близьку людину. Бажання наслідувати старших настільки велике у дітей, що у всі часи батьки забезпечували їх іграшками, що були подібні до навколишніх реальних предметів. На першому місці – іграшки, схожі на людей і тварин. Донедавна ляльки виготовляли з тканини (ганчіркові ляльки). Спочатку такі ляльки виготовлялись без рук, ніг, тулуба, а потім – з'явилися одягнені ляльки.

Сучасна дитина відірвана від середовища, яке створило народну іграшку, народну пісню, думу, розпис, вишивку. Народна мудрість говорить, що мистецтво іграшки – це виключно людська мудрість. Народні умільці освоювали секрети технічної майстерності, формотворення, орнаменту, розвитку художніх образів, сюжетів протягом віків. Адже раніше іграшки виготовлялись тільки ручним способом, що сприяло творити неповторно. Протягом життя народний майстер виготовляв багато нових виробів, але завжди залишався в межах художніх традицій свого регіону.

Народні майстри, які проживали в Північному Приазов'ї, виготовляли дерев'яні, глиняні, ганчіркові, сирні, солом'яні іграшки та іграшки з природного матеріалу. Дерев'яні іграшки: коники, півники, ляльки, пташки, дзиги, мечі, луки, возики виготовляли переважно в німецьких та болгарських селах. Первісну обробку деревини виконували сокирою, відрубували довжину валків, обтісували їх. Основи возиків виготовляли з горіха чи липи. Колеса для візків вирізували з циліндричних валків. Заготовлені окремі деталі складали у відповідну композицію, скріплювали дерев'яними кілочками. Іграшки виходили прості і раціональні за конструкцією, з мінімальною кількістю деталей. Художня виразність іграшки досягалась переважно різьбленням, моделюванням, а розпис підсилював, поглиблював декоративність. Іграшки розписували крапочками, кривульками, кільцями і півкільцями.

У давні часи великою популярністю користувалися свищики, торохтілки, фурчалки, тріскачі (у німців), бо вони виконували роль не лише ігрову, а й охоронну, захисну.

Великої популярності серед населення Приазов'я набули дерев'яні свищики. Коли починала цвісти верба, зрізали навкоси зеленого лозового прута, робили на ньому зарубинку, обводили край ножом, щоб надізнати кору, знімали кору трубочкою і на осередку зрізали від зарубинки до краю площинки, а в протилежний бік робили чимале заглиблення, вкладали туди невеличкого камінчика, знову насаждали кору, вмокали свисток у воду і починали свистіти.

У грецьких поселеннях Приазов'я виготовляли глиняні іграшки. Це були свищики у вигляді птахів, глиняні скульптури людей або образи грецької міфології.

В болгарських поселеннях Приазов'я зустрічалися іграшки, виготовлені із сиру. Технологія виготовлення сирних іграшок така. Підігрівали молоко, заправляли його кисляком, добутиим із шлунка теляти. Коли сир звурджувався, сироватку зливали, залишалася біла маса, яку заливали окропом, і майстер швидко виготовляв іграшку, поки сир не прохолонув. Коли фігурка була готова, її вмішували в холодний солоний розчин, потім підсушували на печі, розписували загостреною паличкою дрібними цяточками, хрестиками, кружечками.

Серед іграшок, якими гралися німецькі діти у Приазов'ї, найрозповсюдженішими були солом'яні іграшки. Народні умільці робили з соломи ляльок, птахів, квіти. Ось як вони виготовляли їжачка: пучок довгої соломи перегинали пополам і на відстані 1/3 від отриманої довжини перев'язували або 2-3 стеблинами соломи, або мотузкою. 1/3 - голова, 2/3 - тулуб їжачка, в середину якого клали невелику шишечку або солом'яний м'ячик. По всій довжині шишки соломинки розправляли і акуратно підрізали, формуючи голки. На голові їжачка вставляли гарбузяче насіння (вуха) і дві соняшникові насінини - очі. Щоб утворити носик, висмикували 2-3 соломинки зсередини і обрізали, формуючи ніс.

Народні ігри народностей Приазов'я.

Народні ігри створені народом так само, як казки, приказки, загадки. Вони передаються з покоління в покоління. В їх змісті відбито національну психологію кожного народу: "У всіх народів

існує чималий запас ігор, котрі якоюсь мірою відбивають побут народу."

Ігри та забави становлять чималий розділ народної дидактики й охоплюють найрізноманітніші її аспекти: народознавчий, мовленнєвий, математичний, природничий, пізнавальний, розважальний, оздоровчий тощо. Народні ігри супроводжують свята і національні обряди, у їх змісті відбиті сезонні явища, звичаї, пов'язані з хліборобською та землеробською працею. Народні ігри – це історія народу, оскільки вони відображають соціальне життя кожної епохи. З давніх-давен у народних іграх відбивався образ життя людей, їх побут, праця, національні устої, уявлення про честь, сміливість, мужність, бажання володіти силою, витримку, творчу думку, смекалку.

За змістом всі народні ігри лаконічні, виразні й доступні дитині. Вони викликають активну розумову діяльність, сприяють розширенню кругозору, уточненню уявлень про навколишній світ, вдосконаленню усіх психічних процесів, стимулюють перехід дитячого організму до більш високої сходинок розвитку.

Всі свої життєві враження та переживання малюки відбивають в умовно-ігровій формі, яка сприяє конкретному перевтіленню в образ ("Вовк і зайчата", "Пастухи і коні", "Квочка і курчата" і т. і.). Ігрова ситуація захоплює і виховує дитину, а зачини й діалоги, які зустрічаються в деяких іграх, безпосередньо характеризують персонажів і їх дії, які необхідно підкреслити в образі, що потребує від дітей активної розумової діяльності.

Наведемо приклад народної **німецької гри**, в яку грали в давнину дорослі і діти Північного Приазов'я, "Вигнання Зими і зустріч Весни".

Всі учасники гри розділяються на дві групи – зимову і літню (або весняну). Ватажок зимової партії – Зима – одягнена в кожуха чи обвішана соломною та мохом, її корона зроблена із соломи. Вона крокує попереду усіх з дерев'яним мечем. Слуги Зими одягнені в зимове вбрання, обвішані соломною, озброєні ланцюгами. Кроль – Літо – у вінку із квітів чи плюща, його слуги з'являються в більш легкому одязі з зеленими шапками і косами, серпами, граблями. Форми боротьби між противниками дуже різноманітні: обидві групи можуть співати, Літо і Зима можуть обмінюватися ударами дерев'яних мечів, або ж Літо може кидати в бік Зими зелене листя,

мох і квіти, а Зима обороняється солом'яною свічкою і попелом. Хлопець, який зображає Літо, може нести в руках дерево або кущ, прикрашений блискучими червоними фруктами, декоративними стрічками, яблуками, ягодами, позолоченими горіхами. При цьому ті, хто виганяли Зиму, завжди наносили удари зеленими вітами – животворними пагонами. Розмова Літа і Зими могла бути достатньо яскравою або брутальною. Ось один із варіантів:

*Літо: Ось виходжу я знову,
Вітаю панів і панянок за столом.
Якщо я не привітаюсь з кожним,
То не буду справжнім Літом!
Літо прекрасне!*

*Зима: Я також, гордо входжу,
Йдучи із дикого лісу
Швидко прийшла я з моря,
Принесла з собою холодний вітер.
Прекрасна зима!*

Така розмова може тривати дуже довго.

Це символічне вигнання Зими і зустріч Літа проходили в четверту неділю посту, яку називали "Чорною неділею", тому що цього дня "виганяли смерть". Процесія цього дня відродилася в Північному Приазов'ї в кінці XIX ст., і в ній брали участь також діти.

На Маланку **болгари** Північного Приазов'я влаштували Маланочні ігри. Діти ходили ввечері від будинку до будинку і вітали з початком Нового Року:

*Маланка ходила,
Василя просила:
Василю, мій брате,
Ппусти мене до хати!
Я жито саджала,
Чесний хрест тримала!
Радійте ж, люди!
Сіємо, віємо, посіваємо,
З новим роком, вас вітаємо!
На многії літа! Амінь!*

Це привітання виконувалось під дзвін дзвіночка та звуки "бугая" – так званого музичного інструменту (дерев'яне відро чи кадка зі цвяхом, вбитим в центр дна з внутрішнього боку, до якого

прив'язаний жмуток кінського волосся, яке на пів-аршина виглядало з відра, отвір відра туго затягнений баранячою шкірою на тип барабана, в середині шкіри зроблено отвір, через який жмуток кінського волосся виходить зовні).

Розповсюдженням у греків Північного Приазов'я було співання в канун Різдва вітальних віршів, що нагадувало драматизовані ігри. Під Новий Рік співали пісень, в яких прославлявся святий Василь – покровитель навчання і науки.

Дітлахи інсценували колядки:

Грядет святой Василий к нам, грядет из Кессарии,

На нем из меди башмаки и ряса из железа,

В руках несет бумагу он, бумагу и чернила.

«Откуда и куда идешь, скажи, святой Василий?»

«Я из дому сейчас йду и в школу направляюсь».

«А, если в школу ты идешь, нам азбуку скажи-ка!»

Оперся он на посох свой и азбуку сказал нам.

Его засохший посох вдруг пустил побег зеленый,

И на зеленой веточке запела куропатка.

(Кесарія – місце народження святого Василя. Куропатка – символ турботи і вірності домашньому вогнищу).

Колядники входили до будинків зі словами "Радощів і блага всякого бажаємо!" і ставили на стіл господареві модель плуга, що означало побажання достатку цьому дому в наступаючому році.

Додатковий матеріал щодо народних ігор болгар, греків та німців українського Північного Приазов'я дивись у додатку № 5.

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ

ВИХОВАННЯ ЗАСОБАМИ ЕТНОПЕДАГОГІКИ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН УКРАЇНСЬКОГО ПІВНІЧНОГО ПРИАЗОВ'Я.

ПЛАН ЗАНЯТТЯ

ОБГОВОРЕННЯ ТЕОРЕТИЧНИХ ПИТАНЬ

1. Педагогічні особливості використання усної народної творчості національних меншин Північного Приазов'я у вихованні старших дошкільників.

2. Народні дитячі іграшки, їх види та пізнавальне, виховне,

розвиваюче значення.

3. Основи виховання засобами народних ігор національних меншин українського Північного Приазов'я (календарні, рухливі, з піснями і танцювальним супроводом).

4. Виховне значення декоративно-прикладного мистецтва болгар, греків та німців Північного Приазов'я.

МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ

Засоби етнопедagogіки яскраво розкривають синкретизм народного досвіду виховання.

В етнопедagogіці паралельно використовують поняття "усна народна творчість" та "фольклор". Фольклор – це народна творчість, в якій художнє відображення дійсності відбувається в словесно-музично-хореографічних формах колективної народної творчості, що виражають світогляд трудящих мас і нерозривно пов'язані з їх життям та побутом. Варто порівняти усну народну творчість болгар, греків, німців Північного Приазов'я.

Розкриваючи друге питання цієї теми, слід охарактеризувати види народних іграшок (дерев'яні, глиняні, ганчіркові, сирні, солом'яні, іграшки з природного матеріалу) та осередки їх виготовлення в Північному Приазов'ї.

Розповідаючи про виховну роль народних ігор болгар, греків та німців Приазов'я, варто звернути увагу на їх класифікації, детально охарактеризувати народні рухливі ігри та описати обрядові та звичасві ігри.

Декоративно-прикладне мистецтво етнічних груп Північного Приазов'я має свої особливості. Народні поробки мають велике значення в естетичному й трудовому вихованні підростаючого покоління.

ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ

1. Зробити добірку забавлянок, загадок, колискових пісень, прислів'їв, приказок, казок національних меншин українського Північного Приазов'я (на вибір).

2. Зробити замальовку народної дитячої іграшки болгар, греків, німців Північного Приазов'я (на вибір).

3. Підготувати картки з описом народних ігор національних меншин Північного Приазов'я (календарні, рухливі, з музичним та пісенним супроводом).

4. Академічній групі розділитися на 3 підгрупи, кожній з яких підготувати і продемонструвати народні ігри болгар, греків, німців (на вибір).

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Що таке усна народна творчість?
2. Яку роль відігравала народна іграшка в давнину?
3. Хто такий народний майстер?
4. Які народні іграшки виготовляли в Північному Приазов'ї?
5. Які види ігор існують в народній дидактиці?
6. Яку роль відіграють народні ігри у вихованні дітей?
7. Що таке народно-прикладне мистецтво?

ЛІТЕРАТУРА ДО ТЕМИ (ОСНОВНА)

1. Кара-Васильєва Т.В. Творці дивосвіту. – К., 1984.
2. Василькова З.П. Мудрые заповеди народной педагогики. – М., 1983.
3. Гнатюк В.М. Вибранні статті про народну творчість. – К., 1966.
4. Шишкіна-Фишер Е.М. Немецкие народные календарные обряды, обычаи, танцы и песни: Практическое пособие для российских немцев. – 2-е изд. – М.: Готика, 2000.
5. Хорош Н.А. Поговорки и пословицы греков Приазовья. Сб.: Греки Украины: история и современность. – Донецк, 1991. – С. 155-157.
6. Державин И.С. Болгарские колонии в России. – София: Державна Печатница, 1914. – С. 182.
7. Gerda Benz. Volkundlichus Werken. Herausgegeben von der DIO – Deutsche Jugend in Europa Bundesverband e. V. – Bonn. – S. 70.

ЛІТЕРАТУРА ДО ТЕМИ (ДОДАТКОВА)

1. Стельмахович М.Г. Програма з народознавства // Початкова школа. – 1990. – № 10. – С. 56-63.
2. Федоренко Д.Т. Казки народів України // Початкова школа. – 1991. – № 8. – С. 53-56.

ТЕСТИ ДЛЯ ПОТОЧНОГО КОНТРОЛЮ
ЗНАТЬ СТУДЕНТІВ

1. Продовжить ряд засобів етнопедагогіки:
 - а) усна народна творчість;
 - б) музична творчість;
 - в)
2. Обведіть кружечком визначення терміну «іграшка»:
 - в) метод підвищення фізичної активності дітей;
 - а) засіб народного виховання, який у спрощеній, узагальненій і схематизованій формі відображає реальні предмети і призначений для використання під час ігор та забав;
 - б) дидактика конкретної етнічної спільності;
3. Які види народних ігор були найрозповсюдженими серед дітей українського Північного Приазов'я:
 - а) з пісенним супроводом;
 - б) з танцювальним супроводом;
 - в) рухливі.
4. Визначте основну мету загадок:
 - а) фізичний розвиток дитини;
 - б) розумовий розвиток дитини;
 - в) психічний розвиток дитини.
5. Обведіть кружечком жанрові різновиди казок:
 - а) про тварин;
 - б) про хлопчиків та дівчат;
 - в) лісові, домашні, морські.

Відповіді: 1декоративно-прикладне мистецтво, 2б, 3в, 4б, 5а.

ТЕМА №5 (4 години)

**ПОБУТ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО ПІВНІЧНОГО
ПРИАЗОВ'Я**

Поселення, забудови дворів, житла та домашнього інтер'єру національних меншин Північного Приазов'я. Народна кухня. Промисли.

СТИСЛИЙ ЗМІСТ ЛЕКЦІЇ

Оселя національних меншин Північного Приазов'я.

Однією з характерних ознак кожного народу є своєрідне

оформлення поселень, садиб та типів житла, що відповідає природно-географічним особливостям, традиційній культурі та віруванням. Залишаючи внаслідок різних причин свою етнічну територію та переселяючись до інших регіонів, представники різних народів намагалися й у нових умовах зберегти власні традиції у побудові житла. Проте зберегти це повністю було неможливо. Інші природні умови, наявність інших будівельних матеріалів, а також спілкування з місцевим населенням безпосередньо впливали на традиційно-побутову культуру переселенців і насамперед на техніку будівництва житла.

Ці процеси спостерігалися і на території українського Північного Приазов'я.

Болгари. Двір болгар-колоністів з усіма його будівлями був огорожений тином, а з фасадного боку дощаним або цегляним тином, що складав так званий план, площею 480 – 675 сажнів.

На першому плані стояв житловий будинок (кашта). До будинку прилягало під одним з ним дахом приміщення для домашньої худоби, корів та коней. На цьому дворі звичайно влаштовувався загін для худоби (авлія, агал), де влітку стояли корови та вівці. На кордоні другої і третьої частини садиби зазвичай ставляли амбар для зерна (амбарь). Крім цього на середньому дворі були: 1) приміщення для курей (курняк, курник), 2) погріб (бурдей, лагаза), 3) куточок для зсипання сміття та попелу (купіште, петельник, сорник, пипилишник), 4) приміщення для свиней (кочена, кочур, саж), 5) літня кухня (соба, бурде, ванкашна кашта).

До цього двору прилягала, нарешті, третя частина садиби, призначена спеціально для молотьби хліба, тобто тік (арман, гувно). В деяких садибах від третьої частини плану відокремлювалася ще невелика частина під город (градена).

Необхідною в болгарській садибі була криниця (герань, кладене) з високими стовпами, для якої на гачку прикріплювалася жердина з вагою на одному кінці і шнуром з відром на іншому. Всередині криницю обкладали зрубом з опаленої цегли чи дощок. Отвір криниці на поверхні землі завжди огороджувався дерев'яним зрубом, інколи з кришкою.

Житловий будинок болгар складався з двох кімнат: перша, в яку ведуть вхідні двері (зовнішній дім), друга кімната прилягала до першої (внутрішній дім). В першій кімнаті зазвичай жила вся сім'я.

Тут же знаходилася і піч (кумин) з широким, прямим, квадратним отвором, який виходив через стелю на дах, поступово звужуючись. Вся піч разом з трубою мала форму зрізаної піраміди з квадратною основою. Для приготування більшості страв вогонь розкладався прямо на підлозі, переважно земляній, вимазаній жовтою глиною, серед печі, під димовим отвором, а сковорідка ставилася на дві опалені цеглини чи на залізний триніжок.

Облаштовуючи свій будинок, болгари керувалися зразками сусідів (міщан або німців-колоністів).

Стіни прикрашали самотканими килимами й такими ж рушниками з мереживом, що було характерною рисою болгарського будинку.

Навколо стіни першої кімнати на деякій відстані від стелі закріплювали дерев'яні полиці, на яких стояв посуд. У другій кімнаті на стінах висіли картинки патріотичного чи релігійного змісту, фотографії солдатів, близьких та деяких родичів, представників сільської інтелігенції, настінний годинник (переважно у Бердянському повіті). Вікна обов'язково були прикрашені мережаними фіранками домашнього виробництва, дуже накрохмаленими та засиненими під час прання. В кого не було фіранок, той вішав на вікна домоткані білі рушники з мережаною обшивкою чи просто ситцеві фіранки, які завжди були двійними. Починаючи зверху, вони спускалися під кутом одна до іншої, і кожна прикріплювалася, обвита бантом чи стрічкою з кольорової тканини, до протилежних кінців знизу вікна. Вікна були прикрашені череп'яними вазонами з квітами, тут же зазвичай ставляли глиняні фігури собак, зайців, картонних коней і півнів, придбаних колись на ярмарку. Необхідним приладдям кімнати було настінне дзеркало.

З домашньої меблі в кімнаті стояли стільці, дерев'яне широке ліжко (лежанка), на якому лежав матрац, бавовняна ковдра, подушки, квадратний ослін; дерев'яна канапа; трикутна шкапа як підставка для образів; скриня з платтями, шкапа для посуду, стіл, покритий скатертиною, а зверху ще й рушниками.

Греки. Тип грецьких поселень, які знаходилися в пересічній місцевості, спочатку був розкиданим. Житлові будинки стояли на обширних садибах. На просторому дворі знаходилися загоны для худоби, стайні, обов'язково сарай для полови, в глибині садиби знаходився тік. Але в сільській садибі не було зелених садів та палісадників.

В приазовських поселеннях греків було відоме житло різного типу: заглиблене в землю житло; наземні будинки зі стінами з дерну, дерева; каркасні конструкції стін з різним заповненням; будинки з глиняних вальків з сирцевої та опаленої цегли, з каменю. Глина та каміння – найрозповсюдженіший будівельний матеріал.

Раннім житлом греків Північного Приазов'я були підземні та надземні будівлі. Стіни їх будували з плетінки, обмазані глиною, або із дерну. Це невеликі прямокутні, подовжені в плані забудови будівлі без стелі і горища, покриті двоскатними чи односкатними дахами з невеликим нахилом земляної крівлі. Місцеві жителі називали їх землянками.

Найпростіше, але зручне житло греків, було двокамерним: аят – теплі сіни з вогнищем і житлова кімната (спіт і мікроспіт). Ще в ХІХ ст. приєднувалася парадна кімната, розміщена з іншого боку аята. Потім йшло ускладнення: аят розділявся на кухню та передпокій. В житловій кімнаті стояли: софа, курват, покритий войлоком, по краях якого розкладені подушки (кубани). По діагоналі до печі – куток з іконами, дерев'яні полиці з металевим посудом, дерев'яні лавиці з підлокітниками. На стінах висіли килими, тохма (коротенький рушник, прикрашений вишивкою), зверху над софою висів стенар (довгий червоний рушник з орнаментом). Садиба зазвичай відгороджувалася від вулиці та сусідів кам'яним тином. Довгі будинки досягали інколи 20-30м і свідчили про заможність господарів. В такому будинку під одним дахом знаходились: житлове приміщення, криниця, хлів для худоби, сарай для зберігання кормів.

Для будівель ХХ ст. характерні цегляні будинки. Вони відрізнялися від саманних не тільки зовнішнім оздобленням, але і розмірами, плануванням.

Це, так звані, круглі будинки (рідше довгі), розвинуті на базі ускладнення і вдосконалення дво-та-трикамерного житла. В круглих будинках було від чотирьох до шести кімнат. Виділялася спочивальня, їдальня, передпокій, кухня.

Німці. Першими тимчасовими спорудами, у яких спочатку мешкали німці-переселенці, були землянки або напівземлянки. Але закріпившись на певній території (узбережжя річки Молочної), німці поступово переходили від цієї примітивної форми житла до більш досконалих, перенісши на нову територію свої основні традиції побудови житла.

Наявність таких будівельних матеріалів як глина та камінь обумовили техніку спорудження житла. Німці Північного Приазов'я зводили каркасні (турлучні), глинобитні і кам'яні будівлі. У XIX ст. найбільш поширеним було будівництво глинобитних хат із вальків.

У перших будівлях німецьких колоністів була земляна підлога. Насипана товстим шаром земля добре утрамбовувалася та мазалася глиною, змішаною з соломою чи коров'ячим гноєм. Глиняну мазку систематично відновлювали. Доштата підлога вперше з'явилася наприкінці XIX ст.

Дах будинку спочатку вкривали соломою, очеретом, але поступово перейшли на черепицю.

У німецьких колоніях переважали трикамерні та чотирикамерні будинки за планом, які будували заможні переселенці.

У багатих німецьких селах у басейні р. Молочної будували великі будинки на 4-5 кімнат. Вони виникли в результаті ділення трикамерного житла: в сінях виділяли кухню (середня), а кожна з хат розділялася на дві кімнати-світлицю (залу) та спальню, їдальню та спальню. Бідняцькі будинки були значно менших розмірів і склалися з хати та сінєй або двох хат, розділених сіньми.

Серед меблі, притаманної німецькому приміщенню, виділяли стіл, лавки та стільці. У заможних господарів у будинку можна було побачити канапи, зроблені з дерева. Стіл покривали домотканою скатертиною. Лише для святкових подій існувала біла, вишита скатертина, знизу оздоблена мереживом.

У парадній кімнаті (залі), що виконувала престижну функцію, містилися й найбільш цінні меблі. Тут, звичайно, стояли один чи два високих столи, дерев'яні лавки зі спинками та підлокітниками, скриня, комод, шафа, ліжко, стільці.

Куток біля дверей, навпроти отвору печі, призначався для куховарства, тут зберігалось різне кухонне начиння. На полицях, прикріплених до стіни, а також у дерев'яній шафі (миснику) стояв різний дерев'яний, глиняний, чавунний посуд. Неподалік від кухонної половини ставили ткацький станок. На ньому жінки ткали.

Наприкінці XIX на початку XX ст.. відбулися деякі зміни в плануванні німецької хати. У парадній кімнаті, у якій спали й приймали гостей, при збереженні багатьох рис старовинного вжитку, з'являлися й нові предмети побуту: дерев'яне ліжко та

канапа, шафа, табуретки. На вікна іноді вішали ситцеві фіранки, у заможних родин – навіть батистові. З'явилася мода прикрашати стіни лубочними картинками, після 1914 р. – фотокартками, невеличкими люстерками. На початку ХХ ст. у багатьох заможних сім'ях на видне місце почали ставити дерев'яні ліжка з горою пухових подушок.

Крім основного житлового будинку, у заможних господарствах ставили ще одну житлову, частіше більш примітивну споруду типу землянки. Вона слугувала кухнею, житлом для молодих чи старих пар, а також притулком для сезонних робітників.

Господарські помешкання: стайня, сарай для худоби та господарського реманенту – прибудовували до хати в один ряд під одним дахом.

Амбар (комора) стояв навпроти будинку і був піднятим над землею на камінні, що лежало по кутках. Там, де не було амбарів, зерно зберігали на горищі й у зернових ямах.

Певне місце в глибині двору займав відкритий тік для молотьби хліба катками. Неподалік від току знаходилася клуня, де зберігали полу. За током і клунею на садибі складали скирти сіна. Окремо стояли погріб (льох), іноді криниця. Спеціальне місце відводилося й для засипання попелу – невелика квадратна ділянка, огорожена невисокою глинобитною стіною.

Традиційні страви національних меншин Північного Приазов'я.

Народна кухня створювалася протягом віків і з давніх часів відзначалася різноманітністю страв та високими поживними їх якостями.

Система харчування певного етносу складалася у сукупності певних ознак традиційно-побутової культури: набір харчових продуктів, способи їх обробки і приготування страв, харчові обмеження, заборони і переваги, режим повсякденного харчування, асортимент обрядових страв, звичаї, пов'язані з приготуванням їжі.

Болгари. Основу болгарської кухні складають різноманітні овочі, різні сорти свіжого м'яса, прісноводна та морська риба. З м'ясних продуктів болгари віддавали перевагу свинині, баранині, яловичині, домашній птиці. У страви вони любили додавати гострі приправи – часник, цибулю, перець, оцет, м'яту, петрушку.

Серед страв, які переважно готували болгари Північного Приазов'я були: печений перець (пепер, лютеніца), яєшнія (паржини іца), вареники з сиром, млинці (обги) – їли їх з кислим молоком, сирний пиріг (тутманик), який готували таким чином: при випікання хліба відокремлювали шматок тіста, розкатували його пересипаючи декілька разів сиром, клали на пательню, розрізали ножом на квадратики, заливали сметаною з яйцями і випікали в печі разом з хлібом, їли його з кислим молоком.

Млин (баніца) – шматок прісного тіста розкатували тонким листом, пересипали сиром і маслом й скручували в трубку потім клали на пательню й зверху поливали маслом.

Болгарію часто називають країною овочів. Їх любляють і болгари Приазов'я. Помідори, перець, баклажани, картопля, капуста, морква, кабачки – складові болгарських страв. У болгарській національній кухні овочі використовували у різному вигляді: сирому, смаженому, тушкованому, маринованому. Їх подавали як закуску, як гарнір, як самостійну страву, вони є невід'ємним компонентом перших страв.

Існує багато видів овочевих салатів – шопський, Дунайський, панагурський та ін. Їх заправляли звичайним винним оцтом, соняшниковою або оливковою олією з перцем, сметаною.

Болгарська кухня нараховує десятки різних рецептів супів. Найбільш характерною болгарською стравою була чурба. Її готували з овочів, грибів, риби, дичини, м'яса, квасолі.

Важливе місце в традиційній болгарській кухні посідало молоко і молочні продукти. Серед них виготовлене особливим способом кисле молоко – йогурт, для якого характерним є гострий присмак. Його подавали не тільки з різними приправами, а й з цукром, джемом, повидлом. Йогурт входив до складу перших, других страв.

Улюбленими вважалися такі молочні продукти, як бринза та овечий сир – кашкавал, який також використовувався для виготовлення закусок, сушів, а також у вигляді начинок для виробів з тіста. Сирене (бринза) з білим хлібом і зеленим стручковим перцем є національною стравою болгар. Досить часто бринза підлягала теплової обробці – її засмажували у сажечній шафі.

Широкий асортимент у болгарській кулінарії і виробів з тіста. Для приготування багатьох з них використовували мед, мигдаль, горіхи, різні фрукти.

Серед традиційних страв болгар Північного Приазов'я були:
ушмер – підсмажена на олії цибуля варилася у воді з мукою,
затерка – (млечніца) – каша на воді з мукою, заправлена олією або молоком,

пупара – (готувалася зазвичай в степу під час польових робіт) – в кріп кришили хліб, додавали масло і бринзу потім знімали з вогню і закривали, щоб запарилось,

щупла – з кукурудзяної муки, олії, молока, яєць, бринзи, запікалася в печі,

ігніє – соус з курки або іншого м'яса,

пилар – курка або баранина з рисом,

каварма – тушу вівці різали на дрібні частини і склали в чавунну посуду, смажили на вогні, не додаючи води,

пастрома – розрізане на тоненькі шматки дуже просолене м'ясо, зав'ялене на сонці,

дада (готували взимку) – подрібненою свининою заповнювали шлунок, опускали його в розсіл на дно кадки, він там лежав до травня. Потім його витягали і закопчували,

зелнік – (святкова страва): в котлі випарювали щавель і буряки, додавали олію, сирі яйця і заливали молоком, коли отриманий таким чином соус захолюнув, його ще раз заливали молоком і розмішували. Потім цим соусом перекладали тонко розкатані і просушені листи тіста, помазані салом, після цього пиріг запікали,

пача – холодець із свинини,

манджа – курча в сметані,

сарма – голубці,

Їли болгар зазвичай три рази на день: вранці (убяд), пополудню (пладня), ввечері (вечеря). За стіл сідала сім'я і робітники, якщо вони були.

Греки. Трапеза в житті греків теж посідає особливе місце. На характері страв чітко позначилися заняття греків – тваринництво та землеробство. Раніше у харчуванні греків Північного Приазов'я переважали м'ясні, борошняні та молочні продукти. Майже кожного дня до столу подавали суп з бараниною, пшоняну кашу з ар'яном (кислим молоком). Хліб пекли самі, причому тісто замішували без дріжджів. Господині часто пекли калачі, а на свята і особливо у заговіння греки, які за час великого посту знудьгувалися за м'ясом, готували чебуреки (чирчир'я). Готували їх обов'язково і на христини,

і в інші визначні дні. До традиційних страв грецької кухні відносяться скорпа, пиріг з кабаком та м'ясом, хачики, кураб'є, слойоні млинці, плов. До свят готувались ритуальні страви. На Пасху випікали псалтир – пшеничний бублик із зображенням хреста посередині, а із зовнішнього боку – напівкола у вигляді напівмісяців.

При народженні дитини випікали особливий хліб – бармах. Баба-повитуха готувала батькові новонародженого “стіл Матері Божої”. Кума приносила породіллі суп з куркою і та повинна була з'їсти крильце і шийку, щоб дитина була міцною і добре тримала голову.

На святкових обідах обов'язково подавали товсту яєшню, посипану цукром. Якщо відмовляли жениху під час сватання, подавали тарілку з горіхами та виделку (кабак). Після вінчання в будинку жениха хрещений батько зустрічав молодих з тарілкою з шматком хліба з бекмезом, а на другий день після вінчання подавали “солодку горілку” (заправлена медом і перцем).

Греки полюбляли також: страви з м'ясом. М'ясо заготовляли наперед. Переважно це була хаурма – дрібно порубана баранина, яка обсмажувалася у чавунному казані. Із засоленої і в'яленої на сонці баранини готували хахач, ковбасу. Телятину та баранину також засолювали у спеціальних діжках. Наперед заготовляли і солоний жир.

Крім м'ясних страв, робили на зиму і запаси різних солінь: перця, кавунів, динь, а також гороху, квасолі, сочевиці та гарбузів. З кавунів варили бекмез а з гарбузів – варення на меду. Бекмез використовували як солодощі та додавали до локшини у дні посту.

Обов'язковим компонентом раціону греків було вино. Привозили його з Криму. Воно використовувалося для приготування напою тримон, коли до вина додавали червоний перець і мед. Тримон використовували при простудних захворюваннях. На весіллях і хрестинах пили горілку, яку варили у спеціальному чайнику з червоної міді. До горілки нерідко додавали мед. З інших напоїв перевагу надавали каві.

Німці. Німецька національна кухня характеризується багатим використанням овочів, особливо у відвареному вигляді (як гарнір може бути кольорова капуста, стручки квасолі, морква, червонокочанна капуста та ін.). Раніше широко використовувався варений горох та боби, особливо відварена картопля, яка часто

заміняла хліб. Популярні у німців були і бутерброди з різноманітними продуктами: сиром, маслом, ковбасою, сирковою масою, рибою та ін. В асортименті закусок – салат з овочів, яловичина, ковбасні вироби, шпроти, сардини, страви з оселедців з різноманітними соусами, м'ясні та рибні салати, заправлені сметаною та іншими продуктами.

З перших страв були широко розповсюджені різноманітні бульйони: з яйцями, кльоцками, рисом та помідорами, суп-локшина, суп-пюре з горохом, з кольорової капусти, курей та дичини.

Характерна особливість німецької кухні – широке використання ковбас для приготування закусок, перших та других страв. Серед них суп картопляний з сосисками, суп гороховий з ковбасою. Ще одна характерна риса – широке використання для приготування других страв натурального м'яса.

Риба подавалася частіше у відвареному та тушкованому вигляді. Дуже широкий асортимент різноманітних страв з яєць. Серед них яйця фаршировані, запечені, яйця з молочним соусом або сиром, з помідорами та копченим оселедцем, омлет з картоплею та соусом. Серед холодних страв дуже популярні фруктові салати з соусами або сиропами, компоти, киселі, желе, муси, морозиво, фрукти.

Заняття національних меншин Північного Приазов'я.

Болгари. Задунайські переселенці (болгари) повинні були займатися всіма галузями сільського господарства. Широкі і родючі степи чекали тільки рук працьовитих людей, щоб виробляти велику кількість хліба і годувати великі стада, якими славився Буджак майже стільки ж часу, як і колишні Новоросійські степи Таврійської губернії. Хоча болгари більш звикші до хліборобства і городницької роботи, але в звичаях свого господарства вони зберігали, з одного боку, пристрась до вівчарства, яку вони перейняли від колишніх своїх сусідів – буджакських нагайців, з іншого боку – систему обробки полів та вирощення хліба, яку вони вивчали з турків та греків на прибалканських землях. Болгари Приазов'я розводили волошських овець та іншу худобу, тому сіяли переважно яріві хліби і харчувалися кашкою та юшкою з кукурудзи (чорба). Загалом в болгарських колоніях Приазов'я були розвинені 4 галузі сільського господарства: 1) обробка землі та вирощення хліба; 2) скотарство у всіх його галузях; 3) виноробство і 4) городницька справа.

Греки в перший період після переселення на територію Північного Приазов'я займалися переважно вівчарством. Освоєння під пашню цілини, яке потребувало примінення громіздких пахотних знарядь, великої кількості тягової худоби і прикладення багатьох робочих рук, йшло повільно. (У повідомленнях статистичного відділу третього департаменту державного майна за 1845 рік підкреслюються несприятливі для землеробства умови на Маріупольщині, повідомляється, що скотарство “складає важливу галузь промисловості тутешніх господарів як з причин приволья, яке створюють для вівчарства степи, так і по зручності збування вовни”. Там же зазначається про розведення тютюну греками Маріупольського округу.). Хліборобство стало головним заняттям греків-переселенців приблизно в II половині XIX ст.

Перевага вівчарства в господарстві зумовила організацію сільськогосподарської території у греків: співвідношення вигонів та пашні, тип поселення і характер селянської садиби.

Скотарський напрямок господарства обумовив і деякі побутові навички перевагу м'ясних і молочних страв порівняно з хлібними та рослинними, традицію носіння шуб, кожухів, шапок з овечої шкіри, виготовлення одягу з вовняної домотканої тканини.

В цей час серед грецьких селян володарювало певне ставлення до спеціалізації господарства. Встановлювалося дещо зневажливе ставлення до ремесла, як до заняття другого ґатунку. У сільській місцевості вшанованим був чабан. Головний чабан “удаман” користувався високим авторитетом в суспільних справах, всі намагалися отримати його в якості свата, оскільки знали, що люди рахуються з його думкою. Додаткові заробітки греки шукали також в пастушництві. Ходили на заробітки до Північного Кавказу, Кубані. Протягом перших ста років заселення і господарського освоєння Приазов'я зберігалася значна побутова ізоляція етнічних груп. Причиною цього була розкиданість поселень на обширній території, слабкі торгівельні зв'язки між ними, а також мовний бар'єр. З 1859 року в місті Маріуполі дозволили поселитись людям негрецької національності.

В другій половині XIX ст. м. Маріуполь стає важливим торгівельним пунктом, у місті були засновані металургійний та металообробні заводи, підприємства харчової, будівельної промисловості тощо. Всі ці зміни вплинули на господарський і

сімейний побут сільського населення. З'явився фабричний сільськогосподарський інвентар. Від німецьких колгоспів греки переймали більш удосконалені способи землеробства, навички розведення свиней та домашніх птахів. Змінилося ставлення до професії ремісників та інших несільськогосподарських занять. Змінилося ставлення до пастуха, в пастухи почав найматися бідняк, який не міг прохарчуватися від землі. Від традиційного для кримського побуту скотарства і садівництва греки перейшли до нового для них виду господарювання – землеробства зернового напрямку. Рибну справу греки-переселенці застали вже достатньо розвинутою, цим займалися українці. Роль греків у рибному промислі зводилася до його організації, внесення до нього капіталу та підприємництва. Греки заснували багато великих заводів і довели улов риби до того, що вона цілими скирдами стояла на базарах.

Серед греків-ремісників майже не було, якщо не рахувати майстрів з пошиву одягу та взуття з овечої шкіри. Хоча збереглися дані про те, що греки виготовляли саф'ян, розкішні сідла тощо. Самі греки носили дублений одяг домашнього виготовлення, черевики зі шкіри. Збрую для коней, килими, жіноче взуття, вишите золотом і без вишивок, різного кольору, золотом шиті сорочки, рушники, головні убори греки вивозили для збуту в місцях їх колишньої батьківщини, а в обмін привозили кримське вино.

Купці збудували рибні заводи на Зінцевій і Білосарайській косах, відкрили мануфактурні крамниці, зайнялися вівчарством, розведенням коней і в перші роки зав'язали стосунки з Євпаторією та Феодосією по торгівлі зерном, міняючи його на сіль для рибних заводів. Спочатку у Маріуполі був один ярмарок – Покровський, а в кінці ХХ ст. їх було вже чотири: Євдокимівський, Троїцький, Успінський, Покровський. “На них приїжджають из разных ближайших городов, селений и других мест купцы, мещане, поселяне и прочего звания люди и производят торговлю красками, железными, простыми бакалейными и прочими товарами, а остальные пригоняют разного рода скот, приводят для постройки из Бахчисарайского и других уездов сосновый и дубовый лес, шерсть, разного рода яровой и озимый хлеб и все вообще съестные продукты” (Маріуполь и его окрестности). З базаром були пов'язані всі села. Місцеві потреби задовольняли магазини сільських торговців, котрі крім того, що володіли землею і самі займалися землеробством і

городом, тримали крамниці, де торгували всім необхідним: тканиною, шорними товарами, кондитерськими виробами тощо.

Серед занять **німців** Північного Приазов'я найрозповсюдженішими були землеробство, скотарство. Німці-колоністи впроваджували на новій території передові методи обробки землі та вирощування зернових культур. Крім цього жінки-німкені взимку займалися прядінням. До початку XX століття спрядене і зіткане полотно відносилось до найбільш вцінованої частини приданого. Дуже важливою була і прядильня, місце, де дівчата зустрічалися для роботи. Часто при цьому утворювалися певні групи, які трималися разом протягом всієї зимової роботи. До такої групи іноді допускалися лише дівчата, іноді лише заміжні жінки. Допущеним хлопцям також не дозволялося сидіти без роботи: деякі пряли, інші плели панчохи. Нерідко при цьому розповідалися історії і казки про привиди, грали в ігри, загадували загадки, співали пісень прядильень.

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ

ПОБУТ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО ПІВНІЧНОГО ПРИАЗОВ'Я

ПЛАН ЗАНЯТТЯ

ОБГОВОРЕННЯ ТЕОРЕТИЧНИХ ПИТАНЬ

1. Характер поселень, національних меншин Північного Приазов'я, забудови дворів, житла та домашнього інтер'єру.
2. Народна кухня і традиційні страви етнічних груп Північного Приазов'я.
3. Промисли народностей Північного Приазов'я.

МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ

У традиціях болгарської, грецької, німецької хати, яку зводили в Приазов'ї, прослідковується безмежний прояв творчої наснаги кожного народу, його досвіду, знань і художнього смаку. Народне житло було цікаве й оригінальне не тільки за формою, а й за внутрішнім змістом. Кожна річ, предмет у ньому, крім свого практичного значення, має ще й свій духовний образ. У кожного

народу свої особливості забудови дворів, житла та домашнього інтер'єру. Варто порівняти ці особливості у болгарських, грецьких і німецьких оселях Приазов'я.

Ознайомленню дошкільників з характером поселень національних меншин українського Північного Приазов'я, забудовою дворів, житла та домашнім інтер'єром слід присвятити 3–4 заняття (оселі кожної етнічної групи окреме заняття). Наведемо приклад заняття, присвяченого ознайомленню дітей з грецькою оселею.

Заняття з теми: “Грецька оселя в українському Північному Приазов'ї”.

Мета: сформувати уявлення дошкільників про особливості зведення та облаштування грецьких будівель.

Цілі: – розширити знання дітей про грецьку оселю, кількість кімнат в житловому будинку та їх призначення, елементи інтер'єру;

– виховувати повагу до матеріальних та духовних надбань греків українського Північного Приазов'я;

– викликати бажання надалі вивчати здобутки грецького народу.

ХІД ЗАНЯТТЯ

Вихователь: Діти, ми з вами знаємо, що в містах і селах, які розташовані на узбережжі Азовського моря, проживають люди різних національностей. Ви пам'ятаєте яких? Ви також знаєте, що болгари, греки, німці живуть тут з 18 століття. Нині люди живуть у просторих і світлих квартирах, але в сиву давнину кожна людина будувала собі хату сама. На будівництво йшло багато часу, більше року. І була хата не цегляною, а глиняною чи дерев'яною. Наприклад, греки, які мешкали у Приазов'ї, будували собі кам'яні або глиняні напівземлянки. Це були невеликі прямокутні будівлі без стелі і горища.

(Розгляд ілюстрації грецької оселі).

Складалася така напівземлянка з двох кімнат: агет – теплі сіни з вогнищем та спіт – житлова кімната. В житловій кімнаті знаходилися: софа (дерев'яний диван), курват (настил на підлозі, покритий войлоком, по краях якого розкладені подушки). На курваті греки спали. Подібно до української оселі, у грецькій хаті була покуть (куток з іконами), мисник (дерев'яні полиці з металевим посудом), дерев'яні лави. Прикрасою кімнати були килими та рушники (тохма,

стенар), які висіли на стінах. Садиба зазвичай відгороджувалася від вулиці та сусідів кам'яним тином. Довгі будинки інколи досягали 20-30 м і свідчили про заможність господарів. В такому будинку під одним дахом знаходились : житлове приміщення, криниця, хлів для худоби, сарай для зберігання кормів.

Розгляд ілюстрацій та старовинних речей з грецької оселі (посуд, прикраси тощо).

Вихователь: А тепер, діти, давайте ми з вами самі спробуємо облаштувати грецьку житлову кімнату.

Облаштування грецької оселі.

Підсумок заняття.

Характеризуючи народну кухню етнічних груп, слід простежити, що вплинуло на їх традиційне харчування саме в Північному Приазов'ї України.

Знайомити старших дошкільників з болгарською, грецькою та німецькою кухнею можна в повсякденному житті, під час сніданку та обіду, в сюжетно-рольових іграх, іграх-драматизаціях, під час спеціальних бесід, при проведенні різних релігійних свят і обрядів.

Розкриваючи третє питання теми, варто звернути увагу на історичні і регіональні умови формування промислів народностей Приазов'я.

Із основними заняттями національних меншин Північного Приазов'я можна знайомити старших дошкільників на заняттях з ознайомлення з навколишнім світом або в ході бесід. Доцільно організувати екскурсії до краєзнавчих музеїв або зустрічі з представниками національних меншин.

ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ

1. Розробити конспект заняття за темою: "Болгарська (грецька, німецька) оселя на території українського Північного Приазов'я".

ТЕМИ РЕФЕРАТИВ:

- "Інтер'єр болгарської (грецької, німецької оселі)".
- "Особливості харчування болгар (греків, німців) українського Північного Приазов'я".
- "Вишивка як прояв самобутності болгарського (грецького, німецького) народу Північного Приазов'я".

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Що впливало на характер поселень етнічних груп Приазов'я?
2. Яка техніка будівництва була розповсюджена серед народностей Приазов'я?
3. Які традиційні страви готують болгари, греки та німці в Приазов'ї?
4. Що впливало на формування народних промислів у нашому регіоні?

ЛІТЕРАТУРА ДО ТЕМИ (ОСНОВНА)

1. Народи Північного Приазов'я / За ред. Б.М.Кочерга та ін. – К.: Просвіта, 1997. – С. 44-67, 79-93.
2. Демиденко Л.А. Культура и быт болгарского населения в УССР. – К., 1970.
3. Рондеечи Л.Д. Народное декоративно-прикладное искусство. – М.: Просвещение, 1984.
4. Токий И.Н., Лях Р.Д., Лиганова Я.А. Фамилия, быт и жилища греков Украины // Греки Украины: история и современность. – Донецк, 1991. – С. 158-172.
5. Державин И.С. Болгарские колонии в России. – София: Державна Печатница, 1914. – С. 73-84, 91-95.
6. Саулина М.Г. Быт и культура греков Приазовья. Материалы мариупольского краеведческого музея. – Мариуполь, 1999.
7. Гайворонская О. Убранство болгар // Извор. – 2001. – № 3. – С. 2.

ЛІТЕРАТУРА ДО ТЕМИ (ДОДАТКОВА)

1. Иванов Ю.В. Хозяйственный быт греков Приазовья. Итоги полевых работ Института этнографии в 1970 г. – М.: Наука, 1971.
2. Кулинарная мудрость. Кухня народов мира. – Киев, 1972.
3. Материальная культура компактных этнографических групп на Украине: Жилище. – М.: Наука, 1979.

ТЕСТИ ДЛЯ ПОТОЧНОГО КОНТРОЛЮ
ЗНАТЬ СТУДЕНТІВ

1. Підкресліть, у кого запозичили приазовські болгари манеру зведення будівель:

- а) у греків;
- б) у німців;
- в) у поляків.

2. Обведіть кружечком, після якої процедури приазовські болгари розпочинали будівництво:

- а) після молебня та освячення місця;
- б) після оголошення про будівництво в селі;
- в) після співання гімну.

3. Виберіть найрозповсюдженіший будівельний матеріал у греків:

- а) цегла;
- б) глина та каміння;
- в) дерево.

4. Визначте, які будинки за планом переважали у приазовських німців:

- а) трикамерні;
- б) однокамерні;
- в) двокамерні.

5. Обведіть кружечком, які з перерахованих страв відносяться до грецьких:

- а) хачики, скорпа, псатир;
- б) бутерброд, форшмак, путенбратен;
- в) казарма, йогурт, зелнік.

Відповіді: 1б, 2б, 3б, 4а, 5а.

ТЕМА №6 (4 години)

ВИХОВНІ МОЖЛИВОСТІ НАРОДНОГО КАЛЕНДАРЯ

Календар народних свят національних меншин українського Північного Приазов'я, його виховна мудрість.

Народний місяцеслов сільського трударя.

СТИСЛИЙ ЗМІСТ ЛЕКЦІЇ

Народні свята національних меншин Північного Приазов'я Болгари. Новий рік (нова година). Гуляння молоді напередодні Нового року називали дайлада. Хлопці верхи на конях

їздили по селу, а дівчата, одягнувшись в найкращі плаття, збиралися на перехрестях вулиць, виносили з собою “менчі” (мідне відерце) з водою та зерном. Хлопці під’їжджали до дівчат і віддавали свої каблучки, які разом зі своїми каблучками дівчата клали у відерце і починали співати пісні. Під час співу одна з дівчат виймала каблучки з відерця, і пісня переривалася. На основі слова, на якому переривалась пісня, ворожили про долю того, чия каблучка витягнута. Цього ж вечора в кожній хаті жінки випікали “млин” (пиріг), клали в нього палички по кількості осіб в сім’ї і кожній паличці помічали відоме значення: одна паличка – вівці, друга – корови, третя – коні, четверта – плуг і т.д. Разом з паличками в пиріг клали монету, яка завжди означала дім. Всі сідали за стіл. Старший в сім’ї різав хліб на частини, потім декілька разів повертав пиріг, і кожен з присутніх брав частину, яка знаходилася проти нього. Вийняті з пирога палички кожен клав собі під подушку і чекав на сон.

В день Нового року вся сім’я обідала вдома, після чого зяті з дружинами і дітьми, а також куми зі своїми сім’ями йшли до тестя, несли йому калач з вареною куркою, вітали з Новим роком, цілуючи йому руку, потім обмінювалися подарунками – рушниками, хустками і т.п. Потім гості сідали за стіл і святкували до самого ранку.

Ще напередодні Нового року болгар ставляли на вікна цибулю, клали в неї сіль і кожній цибулині назначали: це пшениця, а це жито, це цибуля і т.п. Наступного дня дивилися, в якій цибулині більше рідини. Врожай того, що було назначено даній цибулині, буде добрим.

6 січня болгар святкували *Юрана*. Після Водохрещя юнаки верхи на конях їхали до річки, напували і кропили тут коней водою. Наступного дня, 7 січня, – *Іванів день*, особливо вшановане народом свято. До цих пір зберігся звичай побратимства та посестринства, приурочений до цього дня. Два хлопця чи дві дівчини або хлопець і дівчина, які служили цього дня молебень Івану Хрестителю в церкві. Тут присутні всі їх родичі. Після молебню юнаки та юнки обмінювалися подарунками (хустина, сорочка). Всі присутні їх вітали. З цього часу чоловіки називали одне одного побратим, а жінки – посестримо. Дружба між цими молодими людьми повинна зберігатись на все життя.

8 січня жінки святкували *Бабин день*. Всі молоді болгарки, які мали дітей, збирались у своєї баби-повитухи, приносили з собою по шматку мила, хліба, гостинці і подарунок – хустина чи відріз матерії на плаття. Часто приводили з собою і дітей. В деяких селах Північного Приазов'я баби-повитухи самі обходили своїх дітей, купали їх, після чого діти збиралися у неї.

Цикл весняних свят розпочинав обряд, пов'язаний з очищенням будинку від усього “нечистого”. 1 березня болгарки виганяли зі своєї оселі бліх та змій, що символізували зло. Діти ж ходили із дзвіночками в руках по селу. В кожному дворі палили солому. Діти стрибали через багаття, а дзвіночки дзвеніли.

Обходили також весь будинок, щоб дзвоном вигнати “живність, угнездившуюся зимою”. Для створення шуму використовували й металеві предмети, камінці, палички, а також магічні заклинання. Навіть били посуд і стріляли. Цього дня з будинку виносили червоні речі, щоб відлякати злі сили баби Марти й одночасно підсилити її позитивний початок (родючість). Речі розкладали перед будинками, на його даху, вікнах, на городі, на гілках дерев. Для відлякування зла на дверях малювали дьогтем хрест і в'язали червону стрічку.

Червоне розкладали для того, щоб баба Марта була веселою і не сердилась, щоб засушила, якщо буде багато дощів і проливала дощем, якщо буде засуха. Для цього використовували переважно жіночі речі, наприклад, пряжу (подарунки бабі Марті), а з чоловічих – лише пасок, який символізував відтворюючу силу.

Марту не лише хотіли задобрити. В інших уявленнях вона уособлювала сонце, яке все відновлює і всьому дає життя. В цьому випадку червоне “прокладає їй дорогу до будинку”.

Жінки робили собі мартениці – амулети, сплетені переважно з шерстяної чи бавовняної пряжі білого і червоного кольору. Ці амулети вони носили в різні строки: частіше до появи перших птахів та цвіту на деревах. Коли знімали, клали під камінь або на плодове дерево. Ще кидали проти сонця чи спалювали. Або побачивши лелеку, знімали мартеницю з руки, промовляючи “лелека летить і я лечу”. З ший знімали цей амулет, коли бачили ластівку, щоб шия була тонкою, як у цього птаха. З кіс виплітали мартениці, коли бачили змію, щоб коси були такі довгі, як вона.

Особливо ретельно готувалися болгари до святкування *Пасхи*. Напередодні Пасхи в суботу перед Вербною неділею дівчата ходили з хати й співали лазарські пісні. При цьому із своєї юрби вони вибирали куму, яка тримала в руках під час ходіння хустинку й корзинку. Коли дівчата входили у дім, кума подавала хустину господині, й юнки співали пісні на честь всіх членів родини. Господиня завертала в хустину гроші. Інколи замість грошей дівчатам давали яйця. Здобуток дівчата ділили між собою порівну.

В день Пасхи кожен приходив до свого кума з короваєм, індиком чи поросям. В деяких селах Приазов'я на Великдень родичі ходили один до одного й несли з собою по калачу й пару яєць.

Не менш цікавим є святкування *Іванового дня* 24 червня. Напередодні свята, ввечері, як тільки стемніє, дівчата збиралися з піснями на майдані. Одна з дівчат несла на плечах дівчинку 2-3-х років, обличчя і вся фігура якої закрита червоною хустиною (було). Ця дівчинка символізувала наречену, бо кожна з юнок хотіла в найближчий після Іванового дня час вийти заміж. Процесія дівчат підходила до криниці і тричі обходила навколо неї з піснями. Потім влаштовували хороводи. Наступного дня вдосвіта святково вбрані дівчата збиралися на майдані, несучи на плечах ту ж закриту червоною хустиною дівчинку.

Обходили таким чином тричі криницю й ішли до криниці в поле. Разом з дівчатами йшли в поле і хлопці. Там влаштовували великий хоровод, з поля йшли в сад, відпочивали під деревами, співали, танцювали і звідси йшли знову в село до майдану. Обходили тричі навколо криниці, наповнювали відро водою, опускали в нього каблучки і квіти. Дівчинка, яку постійно носили на плечах, під час співу ворожильних пісень витягала з відра каблучки. В цей же час частина дівчат з хлопцями влаштовували хоровод. Потім дівчинку відносили додому. Матір дівчинки пригощала хлопців вареною квасолею й голубцями. По обіді всі дівчата йшли на город, сіяли ріпу, пололи, а ввечері з піснями повертались в село. На площі влаштовували танці.

Серед свят осіннього циклу слід відзначити *День Богородиці*, коли болгари випікали каравай і, освятивши їх у церкві, роздавали всім присутнім, та *День Дімітрія* 25 жовтня. В цей день відбувався розрахунок з робітниками та пастухами. Це свято символізувало собою початок весілля.

Взимку святкуювали свято *Варвари, Сави, Миколи, Спірідона та Коляди* (25 грудня).

Напередодні *Коляди* (Бідний вечір) молодь влаштовувала театралізовані дійства. Хлопці розбивалися на групи, вибирали головарів (станічники) для кожної групи окремо і ходили по селу. Коли заходили до хати, співали пісні, благословляючи поданий господарем калач з монетами на ньому:

*Момчанца куледарчанца!
Кату спіє душле в този дом
Ду мудара гуспудара ѝ т. д.
Този кравай вят ни вят
Сят ни сят, печен ни дупечен,
Тыс вечер на нас є наречен. Амын!*

Юнаків супроводжували хлопчаки (кошки), які поводили себе дуже розв'язано. Тому господарі повинні були за ними наглядати, щоб ті нічого не винесли з хати. Господар щедро пригощав колядників і вони йшли далі. Наступного дня колядники разом купляли барана, гусей і господарка винайнятої ними попередньо квартири готувала для них обід. Ввечері хлопці запрошували до себе одружених чоловіків, пригощали їх, гуляли разом з ними. У дворі влаштовували танці. Таке гуляння колядників тривало три дні.

Греки. Греки, які проживають в українському Північному Приазов'ї, сповідують православ'я. Національно-культурними осередками греків були церкви. Богослужіння в усіх церквах у грекомовних селах велось лише грецькою мовою. Після молитви греки виявляли велике старання у роботі.

Майже всі свята у греків були пов'язані з релігійним календарем. Різні звичаї, традиції та обряди супроводжували греків протягом всього їх життєвого шляху.

Одним з головних грецьких свят, що не поступається значимістю Великодню або Різдву, є *Панайр*. Це святковий обід з приводу престольного свята. Він супроводжувався різними ритуалами та молитвами. Головну турботу про святкування Панайра брав на себе хтось з заможних жителів села (ватаїрджі). "Взяти" Панайр вважалося дуже почесним обов'язком. Упорядники свята користувалися великою повагою односельців. Священик, який обов'язково був присутній на церемонії передачі права провести Панайр, давав майбутньому розпоряднику п'ять шматочків хліба

(пендарт). За день до свята у будинку, де повинна відбутися ця значна подія, збиралися жінки із сусідніх будинків і родичі господині, щоб допомогти їй приготувати обід до свята. Роботи у них було надзвичайно багато, адже завтра потрібно було годувати всіх бажаючих – майже все село, а також гостей з інших сіл. Столи накривалися просто неба.

Свято розпочиналося молитвою, яку читав священник. Після цього приступали до обіду. На столи подавали не тільки страви, які приготувала господиня, але й принесені гостями. Багато з них жертвували у цей день тварин – овець, кіз. Господар, як правило, різав бичка, якого ростив спеціально для цього дня. Пожертвування мали своє призначення: вони здійснювалися з метою позбавлення від нещастя у майбутньому.

Крім різних страв, до столу обов'язково подавали слабко-хмільний напій – бузу, яку готували тільки до Панаїру з просяного, кукурудзяного борошна. Після обіду, як правило, гуляли. Робили це з музикою, піснями, танцями. Завершувалося престольне свято грецькою національною боротьбою, яку в усіх селах іменували татарським словом “куреш”, а також перегонами на конях – хучі.

Куреш – найбільш шанований греками звичай. Він і сьогодні проводиться у більшості сіл. Змагання борців влаштовували або на площі в центрі села, або недалеко за селом. У цьому місці й змагалися силачі. Той, хто поборе трьох (для цього необхідно було покласти суперника на лопатки), отримував головний приз (чурбан) – живу вівцю. Іноді вручалися і грошові призи.

За межами кола знаходилися болільники, які темпераментно реагували на прийоми борців або рішення судді. Кожен чоловік вважав себе компетентним знавцем боротьби, і нерідко виражаючи свою незгоду з діями судді, юрби болільників забігали в коло, де криком, а то й кулаком, намагалися навести порядок. Трохи охолонувши, вони поверталися на свої місця, а боротьба продовжувалася.

На боротьбу збиралося все село, тут були і діти, і жінки. На куреш приїздили глядачі і борці з інших грецьких сіл і Маріуполя. Окрім спортивного значення в житті села і його жильців, куреш мав і інше важливе значення. Тут молоді хлопці (палікари) та дівчата придивлялись одне до одного, знайомилися. Цьому значенню свята дехто надавав перевагу, адже випадків познайомитись з ким-небудь в селі не так багато.

До цих пір в багатьох грецьких селах Донецької області організація куреша залишилася такою, якою вона була сто-двісті років тому. Самі почесні жителі села – чоловіки обходять сільські оселі, збираючи гроші на купівлю овець та призів.

Дуже цікавими і захоплюючими були і перегони на конях. Проходили вони по великому колу чи задалегідь запланованому маршруту. Переможець у хучі отримував голову і шкіру бика.

Не менш важливим явищем у греків Північного Приазов'я було святкування *Нового року*.

В передноворічну ніч обов'язковим було відвідування своїх хрещених батьків, яких греки дуже шанували. (Хрещені батьки у греків вважалися дуже близькими родичами. Одруження між членами цих двох родин заборонялося традицією до п'ятого-шостого покоління). Хрещеники в цей вечір приносили з собою їжу й пригостили вечерєю калоту (хрещеного батька) і нану (хрещену матір). Як гостинці приносили шумуш-пиріг з перетертим гарбузом і м'ясом. В свою чергу хрещений батько дарував хрещеникам гроші, а хрещена матір – цукерки та інші солодощі. В інших селах хрещеники приносили солодкий пиріг – Василю-піта, в тісто якого ховали монету. Такий же пиріг приносили цього дня до церкви.

В новорічну ніч господарі будинків не спали, чекали на гостей, колядників. Новорічний святковий стіл був накритий у кожній оселі. Для господаря вважалося за честь, якщо до нього прийшли колядники. Цієї ночі не стелили постіль, довго не спали, а старі збирали навколо себе дітвору і розповідали їм казки та небилиці про старі часи.

Колядники збиралися по 8-10 осіб, молодь окремо від середнього віку. Ходили групами по будинках, питали дозволу на спів. Коли господарі давали добро, вони починали пісню "Арші та каланда" (розпочинаємо новорічну колядку). Після закінчення пісні, господар запрошував до новорічного столу, пригощав і називав свій новорічний подарунок колядникам. Це були гроші, зерно, поросся, теля та ін. Що можна було взяти сьогодні – забирали з собою, а за іншим – приходили наступного дня. В оселях світло горіло всю ніч, а жадібний господар в новорічну ніч лягав спати рано, не запалюючи свічку.

Діти в новорічний вечір співали свою новорічну колядку:

Арші, арші та каланда, арші ту эннарэю,

Опо іннітино Христос.

Розпочинаємо, розпочинаємо новорічну колядку

Про те, що народився Христос.

Дітям дарували дрібні гроші, солодощі, бублики тощо. Дитяча колядка відрізнялась від дорослої своїм швидким темпом виконання та веселим характером.

Своєрідне і цікаве у греків Приазов'я свято літнього циклу *Ай-Ян* (Свято Івана або Івана Купайла), яке святкували 7 липня за новим стилем.

Свято проходило за околицею села, на пустирі або на майдані в селі. На Ай-Ян збирались майже всі жителі села. Проходили великі гуляння. На майдані влаштовували дітям карусель, а для молоді – гойдалку, найулюбленішу забаву. Звучали музика, пісні, виконувалися танці. Під вечір розпалювали багаття, через які стрибала молодь. А в кінці свята юнки та молоді невістки збиралися групами по 8-10 осіб, брали з собою велику миску з водою, і ховалися в якомусь потаємному місці (найчастіше це був куточок в садку або палісаднику), в миску кожна з них кидала свої мітки (симайда). Мітки були різні: брошки, каблучки, сережки та т.п. Зверху клали ножиці, гребінець і замок. Посудину з квітами і мітками розміщали так, щоб вона освітлювалася місячним сяйвом. Все це робилося потайки від хлопців, котрі намагалися знайти посудину, забрати мітки і вранці посміятись над дівчатами. Але це їм рідко вдавалося.

Наступного дня збирались всі дівчата, одну з них вбирали нареченою. "Наречена" сиділа поруч з посудиною, в якій лежали мітки. Навколо неї водили хороводи й співали:

Ксеин илус, ксеин мера.

Ксеван ай-яни та чичатя.

Зійшло сонце, настав день.

Розквітли квіти на Івана Купайла.

Під час співу "наречена" виймала з посудини мітку. Чий предмет виймала, тому й присвячувався куплет пісні.

Ксенин илус, Ксенин мера,

Ксеван ай-яны та чичатя,

Ерминява назируцкус

Тин Марица пула, пула хроня,

*Зійшло сонце, настав день,
Розквітли квіти на Івана-Купайлу.
Ми співаємо і танцюємо,
Мариці – довеоліття...
Надії – великого кохання,
Тамарі – багато синів і т.д.*

У греків Північного Приазов'я до цього часу зберігся ряд релігійних свят, котрі вони святкували відмінно від інших православних християн. Так, перед святом **Водохрещтя** та **Вознесіння хреста** греки випікали й приносили для освячення хліб у формі хреста – ставрос. В **День Преполовіння та св. Костянтина і Олени** здійснювали хрестові походи на засіяні поля, мимохідь освячували воду та просили дощу. В канун Різдва діти та старі ходили від будинку до будинку з саморобним ралом або випеченим з тіста маленьким плужком та співали старовинні колядки. На Пасху випікали хліб “псалтир” у формі хреста, вписаного в коло, що символізував терновий вінок рятівника.

У деяких селах грецьких колоній святкували **Арту**. Жінки випікали присіні хлібці – арту і всім сімейством носили їх на поле. Там ворожили про врожай. В деяких поселеннях після виконання обряду арту з'їдали прямо в полі або відносили на могилу померлого родича. Ці дії виконували тільки діти або жінки. Інколи свято Арту об'єднували зі “**святом мишки**”. Тоді арту випікали у вигляді мишенят і розкидали по посівам, приносячи “данину” гризунам, щоб вони не псували врожай.

Німці. Найважливішим святом зимового циклу у німців Північного Приазов'я було **Різдво**. Німці дуже ретельно готувалися до нього. Термін підготовки називався **Адвентом**. Символ Адвента – зелений вінок із ялинкових вітів (Адвентскранц), оббитих золотими і червоними стрічками з чотирма свічками, які запалювали послідовно протягом чотирьох тижнів кожного недільного вечора. На Святвечір горіли вже всі чотири свічки. Цей звичай в своїй основі опирається на магічну силу кільця.

5 грудня, напередодні улюбленого дитячого свята – **Дня Святого Миколая**, його прототип заходив у кожному оселю і цікавився у батьків поведінкою їх дітей. Слухняним він дарував різні подарунки (горіхи, сушені фрукти), а неслухняних бив лозиною. Часто Св. Миколая супроводжували різні супутники: Пельцнікель,

Ругбельц, Ербсбер, Шіммельрайтер, Крампус, Буттмандлі, Кнехт Рупрехт та інші. Вони мандрували вулицями, дзвеніли бубонцями та ланцюгами, якими були обвішані.

Цього вечора мандрував вулицями не лише Св. Миколай зі своєю свитою, але й самі дітлахи. Вони збиралися по декілька осіб, переодягалися в довге мішкоподібне вбрання, приклеювали собі бороди і йшли від оселі до оселі, в двері яких вони стукали палицями і співали, за що отримували гостинці. Інколи діти не лише співали, але й танцювали з жителями будинків різні танці, наприклад Рундтанц (танок по колу).

24 грудня, в Святвечір, німці прибирали свої оселі, випікали різні тістечка, пироги, готували страви, прикрашали ялинку.

Цього дня був піст, тому святкова трапеза влаштовувалася тільки після різдвяної меси, пізньої ночі.

Традиція обдарування дітей в Святвечір сягає своїми коріннями в ідеї лютеранської реформаторської церкви відвернути людей від поганських зимових звичаїв і маскарадів, а також від католицьких церемоній. Подарунки приносив Крісткінд – Христос-немовля в супроводі різних масок. В ролі Христа-немовляти була дівчина або дівчинка, одягнена в біле вбрання. Різдвяні подарунки були нагадуванням про дарунки, які піднесли Ісусу-немовляті три волхви.

Обхід будинків на Різдво був обов'язковим у всіх німецьких селах, але всюди проходив по-різному. Святочні співаки виконували різдвяні пісні, здійснювали обходи по селу і отримували за це подарунки: тістечка, яблука, горіхи та гроші. Інколи ці обходи переростали в маскарадні дійства, коли співаки переодягалися ангелами, трьома волхвами. В цих дійствах могли брати участь також Шіммельрайтер, Дикий мисливець, козел, лелека, ведмідь та інші маски. Окрім співу в таких дійствах танцювали з обручами та мечами, показували різні пантоміми і танці Дикого Мисливця, Коня тощо. Символами Різдва німці Північного Приазов'я вважали: Троянду Христа, розмарин, святу вечерю.

Троянда Христа – білосніжна троянда, яка нагадувала про квітку Ісуса, що розквітла у п'яті неврятованого світу. В сільській місцевості Троянда Христа вважалася віщою квіткою: в Різдвяну ніч у воду ставили 12 бутонів, кожен з бутонів означав один місяць. Погоду майбутнього року визначали по тому, як розкриваються бутони (закриті бутони – погана погода, розкриті – гарна).

Новорічна ніч (ніч Св. Сильвестра) вважалася священною. Селяни обкурювали кімнати, запалювали і залишали горіти свічки всю ніч, поки не настане Новий рік. В цю ніч обов'язково треба було відлякувати злих духів, влаштовуючи гомінкі маскарадні дійства з феєрверками та побажаннями нового щастя.

Свято Трьох королів (6 січня) завершувало різдвяний цикл. Цього дня востаннє запалювали вогні на різдвяній ялинці, після чого її розбирали. В церкві до цього свята освячували воду, сіль і крейду, будинок і двір обкурювали, щоб вигнати нечисту силу, на дверях і воротах освяченою крейдою писали три початкові літери імен трьох королів: С+М+В (Каспар, Мельхіор, Бальтазар) з хрестами, а будинок і двір окроплювали освяченою водою. Напис С+М+В за народними уявленнями означав: Благослови цей дім Христос.

Освячену сіль клали в олійницю проти чатування, в суп від хвороб, в корм худобі. На вечерю обов'язково подавали три страви: вівсяне, житнє і молочне. Ввечері хлопчак, переодягнений в білі балахони, із золотими коронами на головах ходили від оселі до оселі й співали. Вони зображували трьох Королів: у одного з них (Балтазара) обличчя було обмазане попелом, і він ніс зірку на довгій палиці. Зсередини цю зірку підсвічувала свічка. Каспар і Мельхіор супроводжували Балтазара. Заходячи до будинку, вони співали: (Веде трьох королів божа рука за допомогою зірки зі сходу). Кожного разу при слові "зірка" Балтазар стукав палицею об підлогу. Після отримання подарунків дякували і прощались зі словами: "ми повинні зірку ще раз повернути, бо повинні ще йти далі". Інколи, виходячи, Балтазар підмітав віником, вимітаючи все нещастя з будинку.

Свята весняного циклу у німців Північного Приазов'я розпочинала **Масляна** – один з найвеселіших на найгучніших свят цієї пори року. Масляна завжди відзначалась як свято початку весни та родючості. За допомогою маскарадних дійств та масляних ігор та жартів німці намагалися звільнитися від страху перед демонами та злими духами, перед холодом та хворобами.

В кінці Масляної часто проходили "Похорони Масляної" (у вівторок або Попільну середу). Солом'яне опудало закопували у землю, палили або викидали у річку.

Цей обряд означав кінець зими. Багаття є символом сонця, яке спалює Масляну (ляльку – Зиму із соломи), знищує і смерть. Тому

цього дня всюди палахкотіли багаття як втіха у п'їт'їмї, як благословення майбутнїї родючостї, як охорона від злих духів. Залишки того, що перемогли, мало добру чудодїйну силу, тому дуже цїнували попїл жертвовного багаття і вірили, що він володїє знову дїючою силою колишнього супротивника – попїл від солом'яної ляльки розсипали по полю. Солому, або паперовї квіти, якї прикрашали масляну, з трїумфом проносили по селу, приносили до своїх осель і закрїплювали біля даху будинку або на балках в хлїву.

Найважливїшим святом весняного циклу нїмцї вважали *Пасху*. Нїмецька етнїчна група українського Півнїчного Приазов'я поважає і шанує до цього часу обряди, звичаї та символїку, пов'язанї зі святкуванням Пасхи. Символи Великодня: пасхальна свїчка, багаття, вода, яйце, заєць.

Пасхальна свїчка – це символ воскресїння, її освячували біля вогню, вставляли в неї п'ять зернин ладану, якї нагадували про п'ять ран Христа, і урочисто вносили до церкви: від її полум'я запалювали їнші свїчки в церкві. Вона встановлювалася поруч з головним алтарем і до Вознесїння її запалювали на кожному богослужїннї. Особисту пасхальну свїчку також брали з собою додому, берегли і протягом року запалювали під час хвороби.

Пасхальне багаття (остерфоєр) перед церквою розпалювали в страсну суботу, а хлопцї запалювали від нього факел і приносили пасхальний вогонь додому і розпалювали вогнище. В багатьох селах танцювали навколо пасхального багаття і спалювали солом'яне опудало, співаючи піснї про Вознесїння.

Пасхальна вода (остервассер) вважалася святою водою, яка володїє цїлющою силою і сприяє пїдтриманню молодостї і вроби.

Пасхальне дерево (остербаум) складалося з палицї довжиною 50 см з трьома поперечними перекладами, з яких нижня найдовша, а верхня – найкоротша. Цей потрїйний хрест обкручували кольоровим дротом. На кожную поперечну гїлку вїшали по чотири писанки, якї символїзували дванадцять мїсяцїв.

Пасхальне яйце (остерай) за християнським значенням – символ Воскресїння, шкарлупка означала могилу, з якої виходила жива їстота. За старовинним звичаєм яйце – символ родючостї і постїйного повернення до життя. З 12 столїття яйця фарбували в червоне – колїр життя, сонця, кровї, яку пролив за нас Христос. Пїзніше їх золотили, сріблили, засївали гарними цяточками, на них

робили фігурки. В деяких німецьких родин до цього часу яйця прикрашають зображенням ангела, немовляти Христа чи ягня.

Пасхальний заєць (остерхазе) приносив дітям яйця, хоча раніше з різних регіонів це були: курка, лелека, лисиця, зозуля. Заєць переміг, так як серед усіх звірів лугів та лісів він самий родючий, а крім того, він входить до свити германської богині землі Гольди, під час її нічних походів освічує їй шлях свічками. Однак яйця треба було попередньо знайти, і діти шукали гнізда, зроблені з першої весняної зелені, квітів, моху. Це могли бути маленькі вербові кошики, які перед Пасхою встановлювалися в будинку і саду, й розпочиналася охота на Пасхального зайця.

Пасхальна їжа: смажене ягня, суп з дев'яти коренів, печиво у вигляді зайця, півня, ягня та інших тварин, хліб у формі пасхальних чоловічків і запеченими в ньому яйцями.

Серед Пасхальних ігор відомі: розбивання яєць, катання яєць, кидання яєць, збір яєць та ін.

Святкування Пасхи залежало від початку весни та від повного місяця: її святкували кожного року в неділю після першого повного місяця на початку весни, після сорокаденного Великого посту.

День Святого Івана (Йоханістаг) святкували 24 червня (день літнього сонцестояння). Це найдавніше свято германців, пізніше воно було визначене церквою на честь народження Івана Хрестителя і таким чином отримало християнське значення. За уявленнями пращурів німців, цей день магічний тому, що сонце стояло у найвищій точці, володіло найбільшою владою і надавало магії вогню найбільшу дієвість. Хто цього дня перестрибне через Іванове багаття – переможе біду і очиститься від хвороб, а якщо всі пари протанцюють навколо багаття, охоронні чари стануть найдієвішими. В багаття кидали чарівні трави (папороть і звіробій), щоб підсилити дію чар, солом'яну гілку, прикрашену стрічками і пір'ям, символ родючості й життя, сівчинку, сплетену з останнього снопа жнив.

Старі люди вважали, що як середина зими, так і середина літа – час духів, тому треба оборонятися від відьом. Вважали, що коні в день святого Івана можуть говорити, вода – перетворювалася на вино, затоплені дзвони – дзвонити, душі мертвих – навіщати своїх родичів. Дитина, народжена цієї ночі, могла бути ясновидцем, але могла стати і вовкулаком.

Трави в обрядах дня Івана Хрестителя грали дуже велику роль: чарівними, що придбали цього дня особливу цілющу силу,

вважалися ромашка, чебрець та полин. Вони оберігали від відьом, непогоди і нещастя. Із звіробоя, плакуна, роз, лілей, волошок, полину, папороті робили букети і вішали над дверима чи біля вікна, плели вінки, які могли протягом року висіти в кімнаті. Ці вироби повинні складатися з трав із семи чи дев'яти видів. Вважалося, що вони охороняють будинок. Їх вішали також в хліву, щоб захистити худобу. Всі дівчата, які першого травня чи на Трійцю отримали гарне травневе деревце, посаджене перед дверима як знак прихильності, відповідали хлопцям вінком з польових квітів: якщо в ньому чортополох – це все одно відмова, а чабрець і волошки означали кохання і вірність.

Серед свят осіннього циклу найулюбленішим було свято *Врожаю*. Це народне свято співпадало з *Кірмесом* (свято-ярмарка) в кінці серпня або з *днем Подяки* (початок жовтня). Перший віз навантажували з особливою увагою та урочисто привозили до дому: не можна було сваритися або промовляти бодай слово, інакше “врожай міг дістатися мишам”. Перший сніп (три колоски з ялинковою віткою) закріплювали на збруї коня, його потім молотили першим. Останній сніп відігравав таку ж важливу роль, як і перший. Старі люди вірили, що в зерні живе демон, здатний благословити або згубити. Адже жниварі порушили його спокій, і йому доводиться перелітати в останній сніп. В ньому і знаходився дух зерна, тому його або залишали в полі, або зберігали вдома в житловій кімнаті за розп'яттям. На різдво із зерен останнього снопа випікали святковий хліб, частину якого давали худобі. Ця жменя останніх колосків забезпечувала не лише благополуччя майбутнього врожаю, але й розквіт сімейного щастя, особливо благословення дітей. Зерно з останнього снопа домішували в посівний матеріал, щоб надати життєву силу хлібові наступного року.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ

ВИХОВНІ МОЖЛИВОСТІ НАРОДНОГО КАЛЕНДАРЯ

МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ

З народними святами національних меншин Північного Приазов'я доцільно знайомити старших дошкільників, влаштовуючи свято або дозвілля. Корисно при цьому заохочувати дітей до

виготовлення декорацій, костюмів. Можна провести попередню бесіду, зацікавлюючи та заохочуючи дошкільників до участі у святі чи розвазі.

Наводимо сценарії свят з народного календаря національних меншин українського Північного Приазов'я.

Свято баби Марти (за традиціями болгар)

Ведуча: Найулюбленішим заняттям болгарок було зібратися ввечері в затишному місці, потеревенити трохи. Але інколи в безперервні розмови впліталася якась справа. Наприклад: прясти, вишивати, плести, співаючи при цьому різних пісень. Найчастіше молоді незаміжні болгарки зустрічалися по суботах чи неділях або ж вкानун великого свята. Так збиралися болгарки й напередодні великого Дня баби Марти, яке святкують 1 березня.

(На лаві сидять дівчата і плетуть мартенички, переплітаючи червону і білу нитки).

1 дівчина: Треба наплести побільше мартеничок для себе і для родичів.

2 дівчина: Невже боїшся, що баба Марта буде злою до тебе цілий рік?

3 дівчина: А ти не смійся. Ти ж знаєш яка вона, ця баба Марта?!

2 дівчина: Яка? Невже така страшна?

3 дівчина: Мені якось розповідала бабуся, що баба Марта жила насправді. Якось, думаючи, що вже прийшла весна, вона пішла пасти своїх кіз у гори. Там її застигла велика віхола і вона перетворилася на камінь, від якого потекла вода й досі тече. За ім'ям цієї жінки болгарки називають перший весняний місяць – март. Інколи, наприкінці зими, баба Марта спускається з гір і спостерігає, як люди готуються до приходу весни. Якщо зможуть її задовольнити, то вона буде доброю до них цілий рік, якщо ж ні, то начувайтесь...

1 дівчина: А як же її задовольнити?

3 дівчина: По-перше, треба було винести всі червоні речі з дому, щоб відігнати злі сили баби Марти і задобрити її. Ці речі розкладали перед будинком, на даху, вікнах, на городі, розвішували на деревах.

4 дівчина: А я ще чула, що червоне розкладали й для того, щоб баба Марта була веселою (да е весела баба Марта) і не сердилася (да не се сърди), щоб засушила, якщо буде багато дощів і пролилась дощем, якщо буде засуха.

2 дівчина: А мені розповідала тітка Янка, що баба Марта – це червоне Сонечко, яке все відновлює і всьому дає початок. Тому червоне “прокладає” їй дорогу до будинку.

1 дівчина: Я знаю іншу легенду про бабу Марту. Говорять, що у Марти було 11 братів (місяці року), коли вони її ображали, вона сердилася (була погана погода). Коли вона була весела, світило сонце.

2 дівчина: Щоб задовольнити бабу Марту, якщо на початку місяця була погана погода, влаштували міфологічне весілля, пропонуючи їй в чоловіки якого-небудь вдівця. Якщо після цього виглядало сонце, значить жених їй сподобався.

4 дівчина: Ой дівчата, в мене біла нитка скінчилася.

1 дівчина: А ти вже багато мартеничок сплела?

4 дівчина: Шість.

Ведуча: Плести мартенички треба було лише з ниток двох кольорів: білого й червоного. За давніми повір'ями болгар: білий колір символізує довголіття, а червоний – здоров'я. Тому, даруючи 1 березня мартеничку, дівчата бажали здоров'я та довголіття.

2 дівчина: Ото ж бо й воно. Не забудь зняти мартеничку з ший, коли побачиш ластівку.

3 дівчина: Навіщо.

2 дівчина: Щоб шия була тонкою, як у цього птаха.

1 дівчина: А з коси виплести, коли побачиш змію, щоб коси були довгими, як вона.

4 дівчина: Треба сказати своєму маленькому брату, щоб коли побаче лелеку, кинув мартеничку зі словами: “На на тебе мартеница, а дай на мене здорове” (на тобі мартеницю, а мені дай здоров'я).

1 дівчина: А коли побаче перший цвіт на дереві, хай пов'яже мартеничку на його віти, щоб було багато плодів.

2 дівчина: Ой, дівчата, треба й собі не забути повісити мартеничку сьогодні вночі на кущ червоної рожі.

1 дівчина: А тоді ж не забудь зняти й повісити собі на шию, щоб літом твоє обличчя не загоряло.

Ведуча: І так дівчата могли теревенити до півночі. А вранці, прокинувшись, чекати від баби Марти різних сюрпризів.

Свято “Святого Миколая” (за традиціями німців)

Звучить музика. До зали заходить ведучий.

Ведучий: Добрий день, любі діти. Ось і прийшла зима. Всі діти

люблять зиму? Адже взимку можна кататися на санчатах, лижах, ковзанах, ліпити снігову бабу. А ще взимку святкуються найулюбленіші свята. Одне з них німці святкують сьогодні. В цей день всі діти отримують подарунки. А історія цього свята така: "6 грудня німці святкують свято Святого Миколая. Миколай був багатою людиною і допомагав усім бідним. Існує легенда, що жили собі якось три дівчинки. У них не було чого їсти. І от вночі Миколай приїхав до їхнього будинку на лижах і кинув через димаря три золоті яблука. Вони впали якраз у три панчохи, які висіли на каміні й сохли. З того часу діти й дорослі дуже поважають це свято. Кожен малюк чекає на подарунок, який принесе йому вночі Святий Миколай.

Грає музика й до зали заходить св.Миколай.

Миколай: Добрий день, любі діти. Вгадайте, хто я?

Відповідь дітей.

Ведуча: Добрий Миколаю, наші діти зачекалися на тебе.

Миколай: Я довго йшов на лижах, тому і забарився. Але до цього свята я приготувався. Моя торба аж тріщить від подарунків і солодошів. Та я люблю, коли дітки співають і танцюють. Діти, ви вмієте співати?

Ведуча: У нас є гарна пісня про Миколая.

Діти співають пісню про св. Миколая.

Миколай: Дуже дякую вам, дітки. А тепер давайте трохи пограємо.

Гра в фанти (на нитці висять "цукерки", в яких написані завдання. Дитина відрізає собі цукерку і виконує завдання: читає вірша, відгадує загадку, танцює тощо).

Аж раптом: гуркіт, шум. До зали забігає Кнехт Рупрехт.

КР: А чому це ви всі тут зібралися? Що це ви тут святкуєте?

Діти: Свято св. Миколая.

КР: Як ви можете святкувати свято св. Миколая. Ви ж усі такі сердиті, погані, брехливі! Ось у мене є лозинка. Кого тут треба виховувати?

Кнехт Рупрехт підбігає до дітей.

КР: От ти, хороша дівчинка? А ти гарна дитина?

Миколай: А ну йди геть. Вони всі гарні діти. Чому ти такий сердитий? Ми святкуємо свято. Йди геть.

КР: Ні, я залишуся тут. Мені теж подобаються свята. Якщо

виконаєте мої бажання, тоді я піду геть. Ось повітряні кулі. У них знаходяться мої бажання. Треба кулю проколоти й дістати їх звідти.

Завдання №1: проспівати пісню.

Завдання №2: відгадати загадку.

Завдання №3: спільна гра: “Капелюх” (Капелюх передається з рук в руки по колу, поки грає музика. В кого він залишається в руках, як затихає музика, той виходить з гри).

КР: Ой, як мені сподобалася ця гра. Тепер я хочу танцювати! Гей, музики, грайте!

Діти танцюють німецьку польку.

КР: Ой, як мені подобається!!!

Ведучий: Ми виконали всі твої бажання. Тепер іди геть!

КР: Мені тут так подобається. Можна мені залишитись? Я буду добрим і веселим. Можна мені залишитись?

Миколай: Це дуже складне завдання для мене. Що будемо робити, діти? Залишимо його тут з нами?

Діти: Так.

КР: Який я радий. Сьогодні у мене найкращий день. Дякую вам любі діти.

Миколай: Я дуже радий, що Кнехт Рупрехт став добрим і залишився з нами. А тепер, дітки, приготуйте свої черевики.

Миколай розкладає в них подарунки.

Миколай: З вами, малята, дуже весело. Але мені треба їхати далі. Залишайтеся такими ж добрими, слухняними, веселими й чекайте на мене в наступному році. До побачення.

ПРАКТИЧНЕ ЗАВДАННЯ

Академічна група має розділитися на 3 підгрупи, підготувати та продемонструвати святкування одного з сімейних чи календарних свят болгар, греків і німців за народними традиціями.

ЛІТЕРАТУРА ДО ТЕМИ (ОСНОВНА)

1. Народи Північного Приазов'я / За ред. Б.М. Кочерги та ін. – К.: Просвіта, 1997. – С. 30-43.
2. Шишкина-Фишер Е.М. Немецкие народные календарные обряды, обычаи, танцы и песни. Практическое пособие для российских немцев. – 2-е изд. – М.: Готика, 2000.
3. Державин И.С. Болгарские колонии в России. – София:

Державна Печатниця, 1914. – С. 152-173.

4. Пономарев И.С., Сорока Т.И. Традиции свадебной обрядности греков Приазовья // Греки Украины. – Донецк, 1991. – С. 181-184.

ЛІТЕРАТУРА ДО ТЕМИ (ДОДАТКОВА)

1. Серафимов С.А. Крымские христиане (греки) на северных берегах Азовского моря. Материалы по истории и культуре греков Украины. – Донецк: Кассиопея, 1998. – Вып. 1. – С. 84-90.

ТЕСТИ ДЛЯ ПОТОЧНОГО КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ СТУДЕНТІВ

- Обведіть кружечком свято приазовських болгар:
 - Новий рік;
 - Свято баби Марти;
 - Адвент.
- Продовжіть ряд суто грецьких народних свят:
 - Арту;
 - ...;
 - Панаїр.
- Виберіть імена трьох королів з німецького свята Трьох Королів:
 - Мартін. Клаус, Дітер;
 - Каспар. Мельхіор. Бальтазар;
 - Ганс. Лютер, Пітер.
- Продовжіть ряд пасхальних символів у німців:
 - пасхальне багаття;
 - пасхальне яйце;
 -

Відповіді: 1б, 2 свято мишки, 3б, 4 пасхальний заєць.

ПІСЛЯМОВА

У зв'язку зі зростанням актуальності вирішення проблеми етнокультурної поінформованості підростаючого покоління в цілому та майбутніх педагогів зокрема у Бердянському державному педагогічному університеті було проведено повномасштабне експериментальне дослідження з формування етнокультурної компетентності студентів, покладене в основу цієї монографії.

Теоретичний аналіз наукової літератури свідчить про те, що професійна підготовка майбутніх педагогів до роботи в поліетнічному середовищі відбувається в межах етнокультурної політики держави й має ряд особливостей: формування в студентів національної самосвідомості, розуміння історії держави, національного егоцентризму та формування глобального планетарного бачення, що передбачає закономірне зростання контактів, взаємозв'язків між націями, розвиток культури міжнаціонального спілкування.

З'ясовано основні недоліки професійно-педагогічної підготовки майбутніх педагогів до роботи в поліетнічному середовищі. Серед них: відсутність морально-психологічної настанови й чіткої орієнтації студентів у питаннях використання етнокультурних традицій національних меншин у навчанні й вихованні дітей, поверхові знання духовної й матеріальної культури етнічних груп; недостатня усвідомленість значення особливостей етнічного середовища для організації навчально-виховної роботи на засадах етнокультури національних меншин, бідність уявлень студентів про національно-духовне багатство народів, що компактно проживають в окремому регіоні України; невідповідність майбутніх педагогів до практичної діяльності.

Аналіз філософських, етнологічних, психологічних та педагогічних аспектів досліджуваної проблеми дозволив встановити, що етнокультурна компетентність як результат професійної підготовки майбутніх педагогів – складне інтегроване утворення, яке піддається цілеспрямованому розвитку й вдосконаленню в рамках навчально-виховного процесу ВНЗ.

Результатом формування етнокультурної компетентності студентів є їх здатність до роботи з дітьми різних національностей, прагнення до розв'язання міжнаціональних та етнічних проблем, гармонізації національних стосунків.

Етнокультурна компетентність майбутнього педагога розглядається на основі структурних компонентів особистості, компонентів педагогічної діяльності та у відповідності із загальним змістом діяльності педагога в умовах поліетнічного середовища.

Розроблена нами модель етнокультурної компетентності майбутнього педагога представляє собою єдине системне утворення, в якому об'єднані між собою структурні компоненти (особистісний, гносеологічний, операційний, процесуальний, інтегративно-оцінювальний, проєктивний) мають власну внутрішню побудову, організацію сукупності елементів.

Функціями етнокультурної компетентності майбутнього педагога є: аксіологічна, культурологічно-пізнавальна, процесуальна, оцінно-результативна, діагностико-проєктивна.

У процесі науково-дослідної роботи визначено критерії етнокультурної компетентності (мотиваційно-ціннісний, пізнавальний, діяльнісно-творчий, результативний, проєктивно-перспективний) та їх показники, охарактеризовано рівні (низький, достатній, високий) сформованості етнокультурної компетентності студентів педагогічного університету.

Встановлено, що на констатувальному етапі експерименту переважна більшість респондентів віднесена до низького та достатнього рівня сформованості етнокультурної компетентності студентів, які характеризуються відсутнім або нестійким інтересом до етнокультурних традицій національних меншин, відсутністю етнокультурних знань та вмінь, що унеможлиблюють здійснення етнокультурної роботи та самореалізації студентів у поліетнічному середовищі.

Успішність формування етнокультурної компетентності студентів досягається за умови впровадження в навчально-виховний процес педагогічного ВНЗ відповідної технології.

Технологія формування етнокультурної компетентності студентів – це педагогічна система упорядкованої множини взаємопов'язаних та взаємообумовлених цілісних елементів, поєднаних спільною метою і спрямованих на становлення особистості педагога, здатного проєктувати та здійснювати свою діяльність в умовах поліетнічного середовища.

Технологія формування етнокультурної компетентності студентів педагогічного університету спрямована на поетапне

становлення компонентів етнокультурної компетентності і включає три етапи: I – підготовчий; II – основний; III – узагальнюючий.

На першому, підготовчому, етапі відбувалося формування позитивного ставлення до національних меншин та їх культурного спадку, настанови на вивчення етнокультурних традицій та їх застосування в практичній діяльності (особистісний компонент). Робота в цьому напрямку проводилася у формі виховних годин з тематикою інформаційного та проблемного характеру, співпраці з інформаційно-культурними центрами національних меншин. Педагогічна взаємодія викладачів, студентів та представників національних меншин створювала ситуацію взаємодовіри, високу емоційну активність майбутніх педагогів у процесі формування етнокультурної компетентності.

Метою другого, основного етапу, було формування у студентів системи етнокультурних знань та вмінь, оцінки та самооцінки результатів етнокультурної діяльності (гносеологічний, операційний, процесуальний, інтегративно-оцінювальний компоненти). Організація навчання здійснювалася у формі лекцій та семінарсько-практичних занять спеціально розробленого спецкурсу, міні-конференцій, засідань “круглого столу”, народознавчих експедицій, співпраці з краєзнавчими музеями та інформаційно-культурними центрами національних меншин, самостійної роботи студентів, діяльності наукового гуртка. Взаємодія між викладачами, студентами та представниками національних меншин стала більш об’ємною, тісною, контактною. Вона виражалася в допомозі викладачів і представників національних меншин та розумінні й активній дієвості студентів.

На третьому, узагальнюючому, етапі відбувалося широке застосування етнокультурних знань, вмінь і навичок в самостійній роботі студентів у поліетнічному середовищі.

Особливого значення набув проєктивний компонент. Він передбачав ідеальний образ студента як особистості й професіонала, його прагнення до самоздійснення та самовдосконалення в поліетнічному середовищі.

Про ефективність технології формування етнокультурної компетентності студентів педагогічного університету свідчить отримана на контрольному етапі експерименту динаміка сформованості даного інтегрованого утворення. Обробка результатів за допомогою методів математичної статистики дозволила говорити про їх достовірність.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абдуллина О.А. Общепедагогическая подготовка учителя в системе высшего педагогического образования: Для педагогических специальных высших учебных заведений. – 2-е издание, перераб. и доп. – М.: Просвещение, 1990. – 141 с.
2. Авксентьев А.В., Авксентьев В.А. Этнические проблемы современности и культура межнационального общения. – Ставрополь: Издательство СГПИ, 1993.– С. 56 -83.
3. Агадуллин Р.Р. Поликультурная профессиональная компетентность современного учителя // Проблемы сучасної педагогічної освіти. Збірник статей. – К.: Педагогічна преса, 2003. – Випуск 5. – 328 с.
4. Адамовський М.Г., Вайданич В.І., Магазинщикова І.П., Мельник Л.В. Про науково-методичні підходи до розробки нормативної бази багаторівневої підготовки фахівців // Проблеми освіти: Наук.-метод. зб. / За ред. М.З. Згуровського. – К.: ІЗМН, 1997. – Випуск 7. – С. 68-72.
5. Азимов Э.Г., Щукина А.Н. Словарь методических терминов. – СПб.: Златоуст, 1999. – 472 с.
6. Алексюк А.М. Педагогіка вищої школи. Курс лекцій: модульне навчання: Навч. посібник. – К.: ІСДО, 1993. – 220 с.
7. Алимжанова Г.М. Технология этнокультурного воспитания в демократизации образования // Сборник материалов международной практической конференции: В 3 ч. – Стерлитамак, 2000. – Ч.2. – С. 120-128.
8. Алферов Ю.С., Осовский Е.Г. К вопросу о профессиограмме советского учителя // Советская педагогика. – 1976. – № 2. – С. 83-90.
9. Алферова Л.И. Психологические закономерности развития взрослого человека и проблемы непрерывного образования // Психологический журнал. – 1980. – № 2. – С. 52-60.
10. Ананьев А.В. Традиции этнопедагогики и формирование профессиональных ценностей учителя // Сборник материалов международной практической конференции: В 3 ч. – Стерлитамак, 2000. – Ч. 2. – С. 211.
11. Анисимов В.Е., Пантина Н.С. Методологические вопросы разработки модели специалиста // Советская педагогика. – 1977. – № 5. – С. 100-108.

12. Антонова О.Є. Формування у майбутніх вчителів базових знань з педагогіки: Автореф. дис.... канд. пед. наук: 13.00.04. – Київ, 2000. – 18 с.

13. Араджиони М.А. Греки Крима и Приазовья: история изучения и историография этнической истории и культуры (80-е г.г. XVIII в. – 90 г.г. XX в.). – Симферополь: Издательский дом “Амена”, 1999. – 132 с.

14. Арзамасцева Н.Т. Общекультурная компетентность будущих специалистов как важный фактор их профессиональной подготовки // Подготовка специалистов в области образования. – СПб.: РГПУ им. А.Герцена, 1999. – С. 53-57.

15. Асмолов А.Г. Психология личности. – М.: Издательство МГУ, 1990. – 367 с.

16. Астахова В.І. Гуманістичний підхід – головний принцип освітньої реформи в Україні // Проблеми освіти: Наук.-метод. зб. / Кол. авт. – К.: ІЗМН, 1998. – Вип. 12. – С. 3-14.

17. Атрощенко Т. Розвиток культури міжнаціонального спілкування у студентському колективі // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету. – Тернопіль, 1999. – № 6. – С. 92-95.

18. Афанасьев В.Г. О системном подходе в социальном познании // Вопросы философии. – 1973. – № 6. – С. 39-49.

19. Ахмерова Н.М. Использование воспитательного потенциала народных традиций и нравственных ценностей башкирской семьи в социальной работе // Сборник материалов международной практической конференции. В 3 ч. – Стерлитамак, 2000. – Ч. 2. – С. 211.

20. Баллер Э.А. О культуре и культурности. – М.: Знание, 1966. – 95 с.

21. Бахутіна О.Г. Формування елементів національної культури у дітей шостого року життя засобами української народної іграшки. Автореф. дис.... канд. пед. наук: 13.00.08. – К., 1999. – 18 с.

22. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество: опыт социального прогнозирования. – М., 1999.

23. Бердяев Н.А. Философия свободы. Смысл творчества. – М.: Прогресс, 1989. – 386 с.

24. Березюк О.С. Формування професійних якостей майбутніх учителів за допомогою педагогічного моделювання // Матеріали науково-практичної конференції "Психолого-педагогічна освіта в Україні". - Х.: ХДПУ, 1994. - С. 34-36.

25. Беспалько В.П. Слагаемые педагогической технологии // Педагогика. - 1989. - С. 191.

26. Бессараб Н.С. Вихователь освітнього закладу нового типу як особистість // Нові технології навчання: Наук.-метод. зб. / За ред. В.О.Зайчука. - К.: ІЗМН, 1997. - Вип. 19. - С. 107-111.

27. Бігич О. Формування методичної компетенції майбутнього вчителя іноземної мови // Рідна школа. - 2002. - С. 60-62.

28. Бодалев А.А. Психология общения. - М.: Издательство Института практической психологии, 1996. - 254с.

29. Бодалев А.А. Личность и общение // Избранные труды. - М., 1983.

30. Болбас В.С. О понятиях и терминах этнопедагогике // Педагогика. - 2001. - № 1. - С. 112.

31. Бондар В.І. Підвищення ефективності дидактичної підготовки педагогічних кадрів // Радянська школа. - 1986. - № 7. - С. 88-91.

32. Боташева Х.Х. Преимущество этнокультурных традиций межпоколенных отношений в педагогике карачаевского народа: Автореф. дис.... канд. пед. наук: 13.00.01. - Карачаевск, 2000. - 20 с.

33. Браже Т.Г. Развитие творческого потенциала учителя // Советская педагогика. - 1989. - № 8. - С.89 - 94.

34. Бромлей Ю.В., Подольный Р.Г. Создано человечеством. - М.: Политиздат, 1984. - 278с.

35. Бромлей Ю.В. Этнос и этнография. - М., 1973. - 264с.

36. Бромлей Ю.В., Подольный Р.Г. Человечество - это народы. - М.: Мысль, 1990. - 391с.

37. Бугаець Н.А. Професійно-педагогічна підготовка майбутніх учителів до роботи з сім'єю учня. Дис.... канд. пед. наук.: 13.00.04. - Х., 2002. - 254с.

38. Бушуев А.М., Слянцов Н.С. Дидактика творческой деятельности и развитие человека. - М.: Молодая гвардия, 1989. - 198с.

39. Васильцова З.П. Мудрые заповеди народной педагогики. - М., 1983. - 160с.

40. Ващенко Л.Ф. Формування оцінного компонента професійної діяльності в майбутніх учителів. Автореф. дис.... канд. пед. наук: 13.00.04. – Одеса, 1996. – 24с.
41. Вілков В.Ю. Людина і світ. – К.: Феміна, 1995. – 176с.
42. Виноградов Г.С. Народная педагогика. – Иркутск, 1926. – 126 с.
43. Воликова Т.В. Учитель и семья. – М.: Просвещение, 1979. – 127 с.
44. Володько В.М. Основні проблеми підготовки майбутнього вчителя // Педагогіка і психологія. – 1999. – № 2 – С. 89-98.
45. Волков Г.Н. Современное функционирование народной педагогики как феномена демократизации и гуманизации в сфере воспитания. – Чебоксары: Издательство РИПКРИО, 1993. – 86 с.
46. Волков Г.Н. Этнопедагогизация современного воспитания // Мир образования. – 1997. – №7. – С. 2.
47. Волков Г.Н. Этнопедагогика. – Чебоксары, 1974. – 120 с.
48. Воронов І.О. Культурне відродження та культуротворення у контексті державно-правової системи України // Альманах наукових праць: Нова парадигма. – Запоріжжя: ЗДПУ, 2002. – С. 220.
49. Гадецький М.В., Хлебнікова Т.М. Організація навчального процесу в сучасній школі: Навчально-методичний посібник для вчителів, керівників навчальних закладів, слухачів. – Харків: Веста: Видавництво “Ранок”, 2003. – С. 79-80.
50. Гайворонская О. Убранство болгар // Извор. – 2001. – № 3. – С. 5.
51. Гапоненко Л.О. Освітня програма підготовки студентів до педагогічного спілкування у ВНЗ // Проблеми освіти: Наук.-метод. зб. – К.: ІЗМН, 1998. – Вип. 12. – С. 216.
52. Гапоненко Л.О. Психологічний аналіз інновації у системі освіти // Нові технології в системі безперервної освіти: Збірник навчальних статей.- К., 2000. – С. 85-90.
53. Гасанов З.Т. Проблемы воспитания патриотизма, дружбы народов, веротерпимости // Педагогика. – 2001. – № 4. – С. 24-30.
54. Гасанов З.Т. Национальные отношения и воспитание культуры межнационального общения // Педагогика. – 1996. – № 6. – С. 51-55.
55. Геращенко І.Г., Клевцова С.Я. Філософія освіти: типи сучасних методологій // Проблеми освіти: Наук.-метод. зб. – К.: ІЗМН, 1996. – Вип. 6. – С. 24-28.

56. Голота Н.М. Формування художніх і конструктивних умінь у майбутніх вихователів дошкільних закладів. – Автореф. дис.... канд. пед. наук: 13.00.04. – К., 2000. – 18 с.
57. Голуб О.В. Професійна підготовка вчителів і вихователів до педагогічної діяльності в закладах інтернатного типу. // Збірник наукових праць Бердянського державного педагогічного інституту ім. П.Д. Осипенко (Педагогічні науки). – Бердянськ, 1999. – № 1. – С. 44-55.
58. Гончаренко С. Методика як наука // Неперервна педагогічна освіта: теорія і практика. – К., 2001. – Вип. 1. – С. 86-95.
59. Гриньов В.Й. Формування дидактичної культури майбутнього вчителя: Дис.... канд. пед. наук: 13.00.04. – Х., 2002. – 174 с.
60. Гриньова В.М. Формування педагогічної культури майбутнього вчителя (теоретичний та методичний аспекти). – Харків: Основа, 1998. – 300с.
61. Громкова М.Т. Психология и педагогика профессиональной деятельности: Учеб. пособие для вузов. – М.: ЮНИТИ – ДАНА, 2003. – 415с.
62. Гузев В. Основа авторской технологии // Народное образование. – 1989. – № 9. – С. 33-40.
63. Гукаленко О.В. Поликультурное воспитание как процесс формирования национальной и этнической толерантности у современной молодежи // Известия Академии педагогических и социальных наук. – Москва – Воронеж: НПО “МОДЭК”, 2005. – Выпуск 5. – С. 121-128.
64. Гуренко О.І. Формування етнокультурної компетентності майбутніх педагогів / Зб. наук. пр. – Київ – Запоріжжя, 2004. – Вип. 30. – С. 110-116.
65. Гуренко О.І. Технологія формування Етнокультурної компетентності студентів педагогічного університету / Зб. наук. пр. – Бердянськ: БДПУ, 2004. – Вип. 2. – С. 90-101.
66. Гуренко О.І. Формування етнокультурної компетентності студентів в умовах поліетнічного середовища / Зб. наук. пр. – Бердянськ: БДПУ, 2004. – Вип. 4. – С. 58-66.
67. Давыдов В.В., Варданян А.Ц. Учебная деятельность и моделирование. – Ереван, 1981. – 201 с.
68. Декларация прав ребенка // Народное образование. – 1993. – № 5. – С. 22-24.

69. Дема Е.П. Деловые педагогические игры в системе подготовки студентов к решению педагогических задач // Совмещение содержания и методов подготовки и переподготовки учителей и организаторов народного образования – Тверь: ТГУ, 1990. – С. 89-97.

70. Державин И.С. Болгарские колонии в России. – София: Державна Печатница, 1914. – 260 с.

71. Державна національна програма “Освіта” (“Україна 21 століття”). – К.: Райдуга, 1994. – 61 с.

72. Державна програма “Вчитель” // Освіта України. – 1996. – № 63. – 27 серпня.

73. Дитина: Програма виховання і навчання дітей дошкільного віку / За ред. О.В. Проскури. – Київ: Освіта, 1993. – 274 с.

74. Дзюба І. Національна культура як чинник майбуття України // Дивослово. – 1999. – № 12. – С. 2-7.

75. Дмитренко Т.О. Обучение как Пресс управления (дидактические основы): Конспект лекций / Харьковский инженерно-педагогический институт. – Х.: Издательство Харьковского инженерно-педагогического института, 1993. – 64 с.

76. Доктрина розвитку освіти // Освіта України. – 2002. – 23 квітня. – С. 4-6.

77. Дронова О.О., Аматыєва О.П. Деякі аспекти підготовки фахівця з дошкільної освіти до професійної діяльності в умовах сучасної особистісно-орієнтованої освітньої парадигми // Проблеми освіти: Наук.-метод. зб. – К.: ІЗМН, 1997. – Вип.10. – С. 220.

78. Дунець Л., Дунець О. Формування професійних інтересів у майбутніх фахівців // Рідна школа. – 2001. – С. 48-49.

79. Дьяченко М.И., Кандыбович Л.А. Психология высшей школы: Изд. 2-е, перераб. и дополн. – Минск.: Издательство БГУ, 1981. – С. 383.

80. Євдокимов О.В. Нові педагогічні технології організації навчання студентів: Дис.... канд. пед. наук: 13.00.01. – Х.: ХДПУ, 1997. – 181 с.

81. Євтух М.Б. Підготовка майбутнього вчителя до роботи в національній школі // Проблема особистості вчителя та його фахової підготовки. – К.: УСДО, 1994. – С. 3-15.

82. Євтух М.Б., Шевченко Г.П. Культурологічні основи підготовки майбутнього вчителя // Формування педагогічної

майстерності в системі професійної підготовки майбутнього вчителя. – К.: КГПІІІЯ, 1991. – С. 5-7.

83. Елканов С.Б. Основы профессионального самовоспитания будущего учителя. – М., 1989. – 189 с.

84. Ершов В.А. Поликультурное образование в системе общеобразовательной подготовки учащихся средней школы: Автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. – М., 2001. – 20 с.

85. Есипов Б.П. Самостоятельная работа учащихся на уроках. – М.: Учпедгиз МП РСФСР, 1961. – С. 5-37.

86. Життєва компетентність особистості: Науково-методичний посібник / За ред. Л.В.Сохань, І.Г.Єрмакова, Г.М.Несен. – К.: Богдана, 2003.– 520 с.

87. Жуковский И.В. Этнокультурное образование в многонациональном регионе // Педагогика. – 2001. – № 3. – С. 37-40.

88. Забреева В.А. Формирование готовности будущих воспитателей к эколого-гуманистическому образованию дошкольников: Автореф. дис.... канд. пед. наук: 13.00.04. – Оренбург, 2000. – 22с.

89. Закон України “Про освіту” // Голос України. – 1991. – 26 червня. – С. 11-14.

90. Заслуженюк В.С., Присакар В.В. Формування в школярів культури міжнаціонального спілкування // Педагогіка і психологія. – 1999. – № 1. – С.14-18.

91. Заслуженюк В.С., Присакар В.В. Соціально-педагогічні проблеми виховання в учнів культури міжнаціонального спілкування // Нові технології навчання: Наук.-метод. зб. / Редкол.: В.О. Зайчук (гол. ред.) та ін. – К: ІЗМН, 1997. – Вип. 19. – С. 65-77.

92. Захарова А.В. Структурно-диагностическая модель самооценки // Вопросы психологии. – 1989. – №1. – С. 5-14.

93. Захарова Л.Н. Личностные особенности, стили поведения и типы профессиональной самоидентификации у студентов педвуза // Вопросы психологии. – 1991. – № 2. – С. 60-67.

94. Збандуто С.Ф. Педагогика. – К., 1965. – С. 471-775.

95. Зверева І.Д., Козубовська І.В., Керецмак В.Ю., Пічкарь О.П. Соціальна робота з дітьми і молоддю: Навчально-практичний посібник. – Ужгород: УНУ, 2000. – Ч.1. – 190 с.

96. Зеер Э.Ф. Психология профессионального образования: Учебное пособие. – Екатеринбург, 2000. – 368 с.

97. Золотухіна С.Т. Творчо працювати з педагогічними кадрами // Народна освіта. – 1981. – № 12. – С. 42-49.

98. Зязюн І.А. Технологізація освіти як історична неперервність // Неперервна педагогічна освіта: теорія і практика. – 2001. – Вип. I. – С. 73-86.

99. Иванова Т.В. Педагогические основы культурологической подготовки будущего учителя: Автореф. дис.... д-ра пед. наук: 13.00.04. – Волгоград, 2002. – 54 с.

100. Ігнатенко П.Р. Аксиологія виховання: від термінології до постановки проблем // Педагогіка і психологія. – 1997. – № 1. – С. 118-137.

101. Ігнатенко П.Р., Поплужний В.Л., Косарева Н.І., Крищюк Л.В. Виховання громадянина: Психолого-педагогічний і народознавчий аспекти: Навчально методичний посібник. – К.: ІЗМН, 1997. – 252 с.

102. Игушкина З.И. Основы этнопедагогической культуры будущего учителя // Сборник материалов международной практической конференции: В 3 ч. – Стерлитамак, 2000 – Ч.2. – С. 88-105.

103. Ильясов И.И. Система эвристических приемов решения задач. – М.: Издательство РОУ, 1992. – С. 140.

104. Іонова О.М. Особливості діяльності вчителя в умовах вальдорфської школи // Рідна школа. – 1999. – № 4. – С. 47-49.

105. Исаев И.Ф. Теория и практика формирования профессионально-педагогической культуры преподавателя высшей школы. – Москва-Белгород, 1993. – С. 219.

106. Итс Р.Ф. Введение в этнографию: Учебное пособие. – Л.: Издательство Ленинградского университета, 1991. – С. 5.

107. Кагальняк А.И., Ящишин К.Е. Формирование самооценки профессионально значимых качеств будущих учителей: Методические рекомендации. – М.: Педагогика, 1998. – 24 с.

108. Каган М.С., Холостова Т.В. Культура – философия – искусство – диалог. – М.: Знание, 1988. – 64 с.

109. Кадиева Р.И. Формирование культуры межнационального общения в учебных заведениях многонационального региона // Развитие личности в образовательных системах Южно-Российского региона. – Ростов-на-Дону: Издательство РГПУ, 1997. – Ч. 2. – С. 200-204.

110. Калинин Е.В. Высшая школа в системе непрерывного образования: Научно-теоретическое пособие. – М.: Высшая школа, 1990. – С. 144.

111. Карпова Л.Г. Формування професійної компетентності вчителя загальноосвітньої школи: Дис.... канд. пед. наук: 13.00.04. – Х., 2003. – 295 с.

112. Касимова З.Ш. Формирование у будущих учителей готовности к работе с детьми в условиях многонациональной республики // Сб. материалов междунар. практ. конф.: В 3 ч. – Стерлитамак, 2000. – Ч. 2. – С. 150-108.

113. Каюков В. Родинно-сімейне виховання // Освіта. – 1994. – 29 липня – 5 серпня. – С. 4.

114. Кечерукова П.К. Пути совершенствования содержания регионально-этнического компонента образования подростков посредством использования этнокультурных традиций // Сб. материалов междунар. практ. конф.: В 3 ч. – Стерлитамак, 2000. – Ч. 2. – С. 108-110.

115. Кириенко С.Д. Приобщение детей дошкольного возраста к национальным традициям этнографической культуры. Автореф. дис.... канд. пед. наук: 13.00.07. – Екатеринбург, 1999. – 15 с.

116. Кларин М.В. Педагогическая технология в учебном процессе. – М.: Знание, 1989. – С. 77.

117. Ковалев А.Г. Психология личности. – М., 1965. – 390 с.

118. Коган Л.Н. Проблемы исследования целостности культуры. – М.: Мысль, 1992. – 246 с.

119. Конвенція про права дитини: Схвалена Генеральною Асамблеєю ООН 26 листопада 1989 року і ратифікована Верховною Радою України 27 листопада 1991 року // Інформаційний збірник МО України. – 1995. – № 9 (травень). – С. 3-25.

120. Кондрашова Л.В. Формування професійного “Я” майбутніх педагогів засобами особистісно-зорієнтованого навчання в практиці вищої школи // Педагогіка вищої та середньої школи. – Кривий Ріг: КДПУ, 2000. – Вип. 2. – С. 3-13.

121. Конституція України. – К.: Просвіта, 1996. – 80 с.

122. Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності // Освіта України. – 2000. – 9 серпня. – С. 4-6.

123. Концепція національного виховання // Рідна школа. – 1995. – № 6.

124. Конькова Т.І. Аспекти формування національної свідомості особистості студента // Наукові записки. – Вінниця: ВДПУ, 2002. – Вип.6. – С. 60-62.

125. Кораблева С.В. Индивидуализация дидактической подготовки будущего учителя к профессиональной деятельности: Автореф. дис.... канд. пед. наук.: 13.00.08 / МГПУ. – М., 1997. – 16 с.

126. Короцкий В.М. Модель специалиста и профессионально-педагогическая деятельность // Теория и практика физической культуры. – 1973. – № 1. – С. 50-52.

127. Королев Ф.Ф. Системный подход и возможности его применения в педагогических исследованиях // Сов. педагогика. – 1970. – № 9. – С. 11.

128. Короткий тлумачний словник української мови / За ред. Гринчишина Д.Г. – К.: Радянська школа, 1988. – 320 с.

129. Краткий словарь иностранных слов / Под ред. Н.Л. Шестеркиной. – М.: “Персей – 1”, 1997. – 350 с.

130. Краткий словарь иностранных слов / Под ред. И.В. Лехина, Ф.Н. Петрова. – М.: Государственное издательство иностранных и национальных словарей, 1950. – 456 с.

131. Кремень В.Г. Філософія освіти ХХІ століття // Освіта України. – 2002. – №102-103 від 28 грудня. – С. 6-7.

132. Крутецкий В.А. Педагогические способности как профессионально значимые качества личности в системе формирования социально активной личности учителя // Формирование социально активной личности учителя: Сборник научных трудов. – М.: МГПИ им. В.М. Ленина, 1983. – С. 163.

133. Крутецкий В.А. Исследование структуры условий и развитие способностей. – М.: Просвещение, 1978. – 221 с.

134. Кузнецова Е.В. Этнопедагогическая подготовка студентов вуза к работе в полиэтническом регионе: Автореф. дис.... канд. пед. наук: 13.00.04. – Астрахань, 2001. – 22 с.

135. Кузьмина Н.В. Основы вузовской педагогики. – Л.: Издательство ЛГУ, 1972. – 311с.

136. Кузьмина Н.В. Методика аттестации как средство активизации педагогического творчества (Методические рекомендации). – Гомель, 1976. – 24 с.

137. Кузьмина Н.В. Педагогическое мастерство учителя как фактор развития способностей учащихся // Вопросы психологии. – 1984. – № 1. – С. 20-27.

138. Кузьмина Н.В. Очерки психологии труда учителя. – Л.: ЛГУ, 1967. – 183 с.

139. Кузьмина Н.В. Методы исследования педагогической деятельности. – Л.: ЛГУ, 1977. – 144 с.

140. Кукушин В.С., Столяренко Л.Д. Этнопедагогика и этнопсихология. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2000. – С. 99-102.

141. Кулюткин Ю.Н. О методологических предпосылках исследования проблем подготовки и повышения квалификации педагогических кадров // Совершенствование профессиональных знаний педагогических кадров. – Л., 1976. – Ч. 1. – С. 5-6.

142. Кулюткин Ю.Н., Сухобская Г.С. методы изучения профессиональной направленности учителя – Л.: Педагогика, 1980. – 80 с.

143. Курило В.С. Моделювання системи критеріїв оцінки розвитку освіти в регіоні // Педагогіка і психологія. – 1999. – № 2. – С. 35-39.

144. Куштерова Ф.Т. Изучение этнопедагогики в ВУЗе как средство формирования национального самосознания студентов: Учебное пособие. – Карачаевск: КЧГПУ, 2000. – С. 100-113.

145. Ладнушкина Н.М., Аминова А.Р. Этнокультурное воспитание и формирование поликультурного самосознания подрастающего поколения // Сб. материалов междунар. практ. конф.: В 3 ч. – Стерлитамак, 2000. – Ч. 2. – С. 120-124.

146. Лебедева Л.И. Профессиональная подготовка учителя к учебно-воспитательной работе в начальных классах с многонациональным составом учащихся: Автореф. дис.... канд. пед. наук.: 13.00.01. – М.: МГПУ, 1994. – 15 с.

147. Лернер И.Я. Процесс обучения и его закономерности. – М.: Знание, 1980. – С. 80.

148. Лернер И.Я. Внимание: технология обучения // Советская педагогика. – 1990. – № 3. – С. 139 – 140.

149. Логвина-Бик Т.А. Сучасні технології професійної педагогічної підготовки вчителя // Вісник Житомирського педагогічного університету. – Житомир: ЖДПУ, 2000. – Вип. 6. – С. 132-135.

150. Лозова В.І. Формування педагогічної компетентності викладачів вищих навчальних закладів // Педагогічна підготовка викладачів вищих навчальних закладів: Матеріали міжвузівської науково-практичної конференції. – Харків: ОВС, 2002. – С. 3-8.

151. Лозова В.І., Троцько Г.В. Теоретичні основи виховання і навчання. – Х.: ХДПУ, 1996. – 338 с.

152. Лукьянова М.И. Психолого-педагогическая компетентность учителя // Педагогика. – 2001. – № 10. – С. 112.

153. Ляшенко О.І. Особливості відродження національного аспекту змісту в освітньому стандарті поліетнічної держави // Проблеми освіти: Наук.-метод. зб. – К.: ІЗМН, 1997. – Вип. 10. – 220 с.

154. Малятко: Програма виховання дітей дошкільного віку / За ред. З.П. Плохій. – К., 1999. – 290 с.

155. Максимов Л.К., Рубцов В.В., Якиманская И.С. Психологические основы новых педагогических технологий // Вопросы психологии. – 1991. – № 2. – С. 174 – 177.

156. Мала енциклопедія етнодержавознавства / НАН України, Інститут держави і права ім. В.М. Корецького. – К.: Довіра: Генеза, 1996. – С. 63-67.

157. Маркарян Э.С. Понятие «культура» в системе современных социальных наук. – М.: Наука, 1973. – С. 84.

158. Маркова А.К. Психологический анализ профессиональной компетентности учителя // Педагогика. – 1990. – № 8. – С. 82-88.

159. Мартиновська О. Проективна діяльність педагога // Імідж сучасного педагога. – 2001. – № 3-4. – С. 37-38.

160. Мархель И.И. К вопросу о классификации компьютерных технологий обучения // Нові інформаційні технології навчання в учбових закладах України. – Одеса, 1999. – 275 с.

161. Маслоу А. Самоактуализация // Психология личности. – М.: Прогресс, 1982. – С. 108-118.

162. Махмутов М.И. Проблемное обучение. – М.: Педагогика, 1975. – 297 с.

163. Мацейків Т.І. Етнокультурна ідентифікація особистості // Педагогіка і психологія. – 2001. – С. 17-23.

164. Монахов В.М. Аксиоматический подход к проектированию педагогической технологии // Педагогика. – 1997. – № 6. – С. 26-31.

165. Мулдашева А.Б. Роль этнопсихологической двойственности в межнациональных отношениях: Автореф. дис... канд. психол. наук. – М., 1991. – 20 с.

166. Мясоедова Е.А. Подготовка студентов педвуза к использованию педагогического потенциала среды: Автореф. дис... канд. пед. наук.: 13.00.08. – Астрахань: АГПУ, 1997. – 16 с.

167. Нагорная Т.Ю. Развитие этнопедагогической культуры будущих учителей начальных классов в учебном процессе: Автореф. дис.... канд. пед. наук: 13.00.08. – Ставрополь, 1998. – 29 с.

168. Народи Північного Приазов'я / За ред. Б.М. Кочерги та ін. – К.: Просвіта, 1997. – 175 с.

169. Науменко Е.А. Психологическая структура и формирование профессионально-педагогической направленности личности: Автореф. дис.... канд. психол. наук. – М., 1987. – 22 с.

170. Національна доктрина розвитку освіти України ХХІ століття // Освіта. – 2002. – 24 квітня. – С. 2-5.

171. Нечаева Л.В. Подготовка студентов педагогических институтов к взаимодействию с учащимися. Дис... канд. пед. наук: 13.00.04. – Кривой Рог, 1995. – 185 с.

172. Никандров Н.Д., Петров Е.Д. Система организационных форм обучения в педагогическом институте // Содержание, методы и формы обучения в педагогическом институте. – Л.: ЛГПИ, 1997. – С. 3-14.

173. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования / Под ред. Полат Е.С. – М.: Академия, 2001. – 272 с.

174. Огієнко І. Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу. – К., 1918. – 272 с.

175. Обычаи поволжских немцев // Нравы и обычаи поволжских немцев / Авт. – сост.: Е.М. Ерика, В.Е. Салькова. – М.: Готика, 2001. – 104 с.

176. Освіта України. Нормативно-правові документи. – К.: Міленіум, 2001. – 472 с.

177. Основы этнодержавознаводства. Підручник / За ред. Ю.І.Римаренка. – К.: Либідь, 1997. – 656 с.

178. Павленко Ю.В. Історія світової цивілізації: соціокультурний розвиток людства: Навч. посібник для студентів гуманітарних факультетів вищого навчального закладу. – К.: Либідь, 1996. – 360 с.

179. Панько Н.А. Формирование профессионально-педагогической компетентности у будущих инженеров: Автореф. дис.... канд. пед. наук: 13.00.08. – Волгоград, 2002. – 28 с.

180. Педагогика / Под ред. П.И. Пидкасистого: Уч. пособие для студентов пед. учебн. заведений. – Изд-е 3-е, дополн. и переработ. – М.: Педагогическое общество России, 1998. – 637 с.

181. Педагогічна майстерність учителя: Навчальний посібник для студентів, викладачів, учителів / В.М. Гриньова, Г.В. Троцько, Т.О. Дмитренко, С.Т. Золотухіна, В.І. Смагіна та ін.; За ред. В.М. Гриньової. – Х.: Видавник Шуст А.І., 2000. – 252 с.

182. Педагогічна майстерність: Підручник / За ред. І.А. Зязюна. – К.: Вища школа, 1997. – 349 с.

183. Педагогічні технології у неперервній професійній освіті / С.О. Сисоєва, А.М. Алексюк, П.М. Воловик та ін.; За заг. ред. С.О. Сисоєвої. – К.: ВІПОЛ, 2001. – 501 с.

184. Пехота О.М., Кіктенко А.З. Освітні технології: Навчально-методичний посібник. – К.: А.С.К., 2000. – 256 с.

185. Підготовка майбутнього вчителя до впровадження педагогічних технологій: Навчальний посібник / О.М. Пехота, В.Д. Будак, А.М. Старева та ін.; За ред. І.А. Зязюна, О.М. Пехоти. – К.: видавництво А.С.К., 2003. – С. 45.

186. Пірен М.І. Основи етнопсихології: Підручник. – Вид. 2-е, доповнене. – К., 1998. – 436 с.

187. Платонов А. К вопросу о структуре личности // Воспрсы психологи. – 1961. – № 2. – С. 27-38.

188. Подберезький М.К. Правова культура майбутнього вчителя (Теоретико-методологічний аспект) – Х.: Основа, 1997. – 220 с.

189. Подласый И.П. Педагогика. Новый курс: Учебник для студентов педагогических вузов: В 2 кн. – М.: Гуманитарный издательский центр ВЛАДОС, 1999. – Кн.1: Общие основы. Процесс обучения. – С. 242-272.

190. Політичний енциклопедичний словник / За ред. Ю.С.Шемшученка, В.Д.Бабкіна, В.П.Горбатенка. – К.: Генеза, 2004. – 736 с.

191. Пономарев И.С., Сорока Т.И. Традиции свадебной обрядности греков Приазовья // Греки Украины. – Донецк, 1991. – С. 181-184.

192. Пономарева О.И. Формирование основ этнопедагогической культуры будущего учителя в поликультурном социуме: Автореф. дис.... канд. пед. наук: 13.00.08. – Уфа, 1999. – 18 с.

193. Попова О.В. Інновації в сучасній педагогічній теорії та практиці // Педагогіка і психологія: Зб. наук. пр. / За заг. ред. І.Ф. Прокопенка, В.І. Лозової. – Х.: ХДПУ, 1999. – Вип. 2. – С. 10-15.

194. Прокопенко І.Ф., Євдокимов В.І. Педагогічна технологія: Посібник. – Х.: Основа, 1995. – 105 с.

195. Пявка О.І. Формування дидактичних умінь у майбутніх вчителів в умовах педагогічного університету // Нові технології навчання: Наук.-метод. зб. / За ред. В. О. Зайчука. - К.: ІЗМН, 1997. - Вип. 19. - С. 102-104.

196. Раковський К. Формування національної самосвідомості особистості. // Українська родина. - 1998. - № 7. - С. 396-398.

197. Редькин Л.И. Этнопедагогика каримов Крима. - К.: Педагогическая пресса, 2001. - 193 с.

198. Репринцев А.В. Этнопедагогические аспекты нравственно-эстетического воспитания учащейся молодежи // Сб. материалов междунар. практ. конф.: В 3ч. - Стерлитамак, 2002. - Ч.2. - С. 162-172.

199. Репа Н.О., Субачов Ю.Є. Виховання морально-соціальної зрілості учнів засобами народної педагогіки. - К., 2000. - 164 с.

200. Римаренко С.Ю. Самовизначення особи, нації, держави: Монографія. - К.: Юридична Книга, 1999. - 543 с.

201. Рогальська Н.В. Розвиток надбань української дошкільної етнопедагогіки та їх використання в сучасному дошкільному закладі. Автореф. дис.... канд. пед. наук: 13.00.01. - К., 1996. - 24 с.

202. Розов Н.С. Культура, ценности и развитие образования. - М.: Педагогика, 1991. - 193 с.

203. Романько О.В. Національне виховання // Гуманізація навчально-виховного процесу у вищій школі. - Слов'янськ, 1999. - С. 97-104.

204. Рондеечи Л.Д. Народное декоративно-прикладное искусство. - М.: Просвещение, 1984. - 186 с.

205. Російсько-український словник іншомовних слів / Укладач Т.П. Мартиняк / За ред. проф. А.П. Ярещенко. - Х.: Прапор, 1999. - 392 с.

206. Рудик П.А. Потреба у посиленні національного виховання студентів // Проблеми освіти: Наук.-метод. зб. / За ред. М.З. Згуровського. - К.: ІЗМН, 1997. - Вип. 7. - С. 272.

207. Саголкина Н.Ф. Воспитание гуманности у младших подростков на этнокультурных традициях хакасов: Автореф. дис.... канд. пед. наук. - Москва, 1999. - 18 с.

208. Садохин А.П. Этнология: Учебник. - М.: Гардарики, 2002. - С. 153-160.

209. Саулина М.Г. Быт и культура греков Приазовья // Материалы Мариупольского краеведческого музея. - Мариуполь. - 1999. - 8 с.

210. Сбрусва А.А. Інтернаціоналізація вищої освіти / Зб. наук. пр. – Суми, 2001. – С. 157-167.
211. Селевко Г.К. Современные образовательные технологии. – М.: Народное образование, 1998. – 256 с.
212. Семенова А.Д. Система учебно-воспитательной работы национальной школы по приобщению подрастающего поколения к традиционным видам труда: Автореф. дис.... канд. пед. наук: 13.00.01. – Якутск, 1989. – 18 с.
213. Семиченко В.А., Тарасевич Н.Н. Из опыта оптимизации структуры профессиональной подготовки педагогических кадров // Проблема высшей школы: Республ. научно-методич. сб. – К.: Вища школа. – 1991. – Вып. 73. – С. 33-40.
214. Семушина Л.Г. Моделирование профессиональной деятельности в учебном процессе. – М.: Высшая школа, 1989. – С. 112.
215. Сериков В.В. Личностный подход в образовании: концепции и технология. – Волгоград: Перемена, 1994. – С. 152.
216. Сисоева С.О. Творчий розвиток учнів у контексті особистісно орієнтованого навчання // Гуманітарні науки. – 2001. – № 1. – С. 110-118.
217. Силина С.Н. Профессиональный мониторинг в педагогических вузах // Педагогика. – 2001. – № 7. – С. 112.
218. Скаткин М.Н. Методология и методика педагогических исследований. – М.: Педагогика, 1986. – 150 с.
219. Скаткин М.Н. Проблемы совершенствования дидактики. – М.: Педагогика, 1984. – 96 с.
220. Скульський Р. Підготовка майбутніх учителів до педагогічної творчості. – К., 1992. – С. 19.
221. Слостенин В.А., Исаев И.Ф., Мищенко А.И., Шиянов Е.Н. Педагогика: Учебное пособие. – М.: Школа – Пресс, 1998. – 512 с.
222. Сміт Е.Д. Національна ідентичність. – К., 1994. – 48 с.
223. Снежкова Г.І. До проблеми формування самосвідомості підлітків (спроба етносоціологічного дослідження) // Етнографія Києва і Київщини: традиції і сучасність. – 1986. – С. 262-270.
224. Спевак Л.В. Творческая деятельность студентов в профессиональной подготовке // Сб. материалов междунар. практ. конф.: В 3ч. – Стерлитамак, 2000. – Ч. 2. – С. 205-208.
225. Спирин Л.Ф. Формирование профессионально-педагогических умений учителя-воспитателя. – Ярославль, 1976. – С. 117.

226. Стельмахович М.Г. Українська народна педагогіка. – К.: ІЗМН, 1997. – 232 с.
227. Стельмахович М.Г. Сучасні проблеми національного виховання студентської молоді // Проблеми освіти: Наук.-метод. зб. / За ред. М.З. Згуровського. – К.: ІЗМН, 1997. – Вип. 7. – С. 272.
228. Стрельніков В.Ю. Розвиток професійної компетентності вчителів у закладах післядипломної освіти: Дис.... канд. пед. наук: 13.00.01: К., 1995. – 223 с.
229. Сухобская Г.С. Творческий потенциал учителя и его потребность в психолого-педагогических знаниях // Профессиональные потребности учителя в психолого-педагогических знаниях. – М., 1987. – С. 56.
230. Сухомлинська О.В. Проблеми теорії виховання дітей і молоді в Україні // Педагогіка і психологія. – 1997. – № 4. – С. 109-125.
231. Сухомлинська О.В. Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності // Шлях освіти. – 2002. – № 4. – С. 13-18.
232. Сущенко А.В. Гуманізація педагогічної діяльності вчителя: Науково-методичний посібник. – Запоріжжя: Прем'єр, 2003. – 222 с.
233. Сысойкина Г.А. Роль и значение спецкурса в системе подготовки классного руководителя // Совершенствование содержания и методов подготовки учителей и организаторов народного образования. – Тверь: ТГУ, 1990. – С. 98-104.
234. Тамбовкина Т.Ю. Развитие профессиональной автономии у будущих учителей иностранных языков с использованием метода проектов // Иностранные языки в школе. – 2000. – № 5. – С. 63-68.
235. Теория и практика педагогического эксперимента / Под ред. А.И. Пискунова, Г.С. Воробьева. – М.: Педагогика, 1979. – 207 с.
236. Тиводар М. Етнологія: Навчальний посібник. – Львів: Світ, 2004. – 624 с.
237. Токарев С.А. Основы этнографии. – М., 1968. – С. 5.
238. Токий И.Н., Лях Р.Д., Лиганова Я.А. Фамилии, быт и жилища греков Украины // Греки Украины: история и современность. – Донецк, 1991. – С. 153-172.
239. Томан Инга. Венок праздников. – М.: Готика, 1997. – 48 с.
240. Трифонов С.І. Методологічні підходи до створення програмно-методичних комплексів у навчально-виховному процесі // Проблеми освіти: Наук.-метод. зб. – К.: ІЗМН, 1997. – Вип.10. – С. 66-68.

241. Троцько Г.В. Теоретичні та методичні основи підготовки студентів до виховної діяльності у вищих педагогічних навчальних закладах: Автореф. дис.... докт. пед. наук: 13.00.01, 13.00.04. – К.: Інститут ПППО, 1997. – 54 с.

242. Троцько Г.В. Гуманізм у підготовці майбутніх учителів: Філософія освіти в сучасній Україні: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. – К.: ІЗМН, 1997. – С. 241-243.

243. Українське народознавство. Методичні рекомендації до проведення семінарсько-практичних занять / Укл. Н.І. Варич. – Харків: ХДПУ, 2000. – 19 с.

244. Унт И. Индивидуализация и дифференциация обучения. – М.: Педагогика, 1990. – 192 с.

245. Ушинський К.Д. Про народність у громадському вихованні // Вибр. пед. твори: В 2 т. – К., 1983. – Т. 1. – С. 349-423.

246. Фатянова Н.М. Формирование дидактической культуры учителя многопрофильной гимназии // Научные ведомости / Под. ред. Л.Я. Дятченко. – Белгород: БГУ, 2002. – № 2. – С. 62.

247. Федорова С. Формирование этнокультурной компетентности педагога: Методические рекомендации. – Йошкар-Ола, 2000. – 26 с.

248. Філіпчук Г.Г. Проблеми етнокulturи в змісті шкільної освіти // Педагогіка і психологія. – 1999. – № 4. – С. 52-58.

249. Філіпчук Г.Г. Розвиток освіти в багатонаціональних регіонах. – Чернівці: Прут, 1996. – 128 с.

250. Философский энциклопедический словарь. – М.: Наука, 1983. – 840 с.

251. Формування виховних умінь майбутніх педагогів / О.А. Дубасенюк, А.В. Іванченко, М.В. Левківський, В.Є. Литньов, О.Є. Антонова та ін. – Житомир, 1996. – 308 с.

252. Фрадкин Ф. Педагогическая технология в исторической перспективе: Сборник научных трудов. – М., 1992. – С. 12-19.

253. Фридман Л.М. О корректном применении статистических методов в психолого-педагогических исследованиях // Советская педагогика. – 1971 – № 3. – С. 24-35.

254. Хорош Н.А. Поговорки и пословицы греков Приазовья // Греки Украины: история и современность. – Донецк, 1991. – С. 155-157.

255. Христова Э.Л. Народная педагогика: Историографические и теоретико-методологические проблемы. Автореф. дис.... канд. пед. наук. – М., 1988. – 18 с.

256. Чошинов М.А. Гибкая технология проблемно-модульного обучения: Методическое пособие. – М.: Народное образование, 1996 – 160 с.
257. Шабалина Л.П., Туркина О.А. Этнология, этнография в педвузе и общеобразовательной школе. – Ульяновск, 1998. – С. 4.
258. Шишкина-Фишер Е.М. Немецкие народные календарные обряды, обычаи, танцы и песни: Практическое пособие для российских немцев. – 2-е изд. – М.: Готика, 2000. – 200 с.
259. Школьный словарь иностранных слов: Пособие для учащихся / В.В. Одинцов, Г.П. Смолицкая, Е.И. Голанова, И.А. Василевская; Под ред. В.В. Иванова. – М.: Просвещение, 1983. – 207 с.
260. Шпак В.П. Використання можливостей педагогічних дисциплін у стимулюванні студентів до самоосвіти // Матеріали наук.-практ. конференції “Психолого-педагогічна освіта в Україні”. – Х.: ХДПУ, 1994. – С. 56-58.
261. Щукина Г.И. Роль деятельности в учебном процессе. – М.: Просвещение, 1986. – С. 144.
262. Якадина Т. Поликультурное воспитание подрастающего поколения // Известия Академии педагогических и социальных наук. – Москва – Воронеж: НПО “МОДЭК”, 2005. – Выпуск 5. – С. 128-135.
263. Яремчук С.В. Професійно-психологічна спрямованість особистості майбутнього вчителя // Педагогіка і психологія. – 2001. – № 1. – С. 19.
264. Яценко Т.С. Активная социально-психологическая подготовка учителя к общению с учащимися. – К.: Освіта, 1993. – С. 208.

Наукове видання

Гуренко Ольга Іванівна

**ЕТНОКУЛЬТУРНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ТА ЇЇ ФОРМУВАННЯ
У СТУДЕНТІВ ПЕДАГОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ:
ТЕХНОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ**

Монографія

Літературний редактор *В.М. Ліпич*

Коректор *Н.О. Щукіна*

Комп'ютерна верстка та дизайн обкладинки *С.К.Акімов*

Технічний редактор *Ю.М. Федюшкіна*

Надруковано з оригінал-макету, наданого автором

Підписано до друку _____ р.

Формат 60x84/16. Папір офсетний.

Гарнітура «Book Antiqua». Друк – різнографія.

Ум.-друк. арк. ____ . Обл.-вид. арк. ____ .

Наклад 300 прим. Зам. № ____ .

Видавництво та друк ТОВ «Юго-Восток, Лтд».

83055, Донецьк, вул. Щорса, 17.

Тел./факс: (062) 305-50-13; e-mail: vostok@skif.net

Свідоцтво про держреєстрацію:

серія ДК №1224 від 10.02.2003 р.